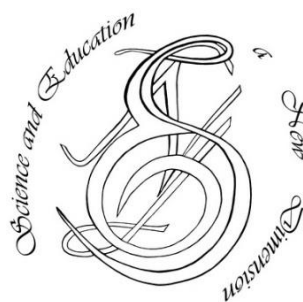

SCIENCE AND EDUCATION A NEW DIMENSION

HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

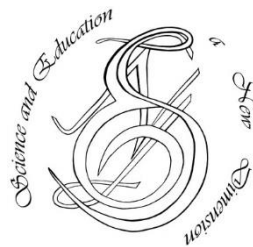
p-ISSN 2308-5258

e-ISSN 2308-1996

III(8), Issue 52, 2015

SCIENCE AND EDUCATION A NEW DIMENSION

Humanities and Social Sciences

Editorial board

Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos

Honorary Senior Editor:

Jenő Barkáts, Dr. habil. Nina Tarasenkova, Dr. habil.

Andriy Myachykov, PhD in Psychology, Senior Lecturer, Department of Psychology, Faculty of Health and Life Sciences, Northumbria University, Northumberland Building, Newcastle upon Tyne, United Kingdom

Edvard Ayvazyan, Doctor of Science in Pedagogy, National Institute of Education, Yerevan, Armenia

Ferenc Ihász, PhD in Sport Science, Apáczai Csere János Faculty of the University of West Hungary

Ireneusz Pyrzyk, Doctor of Science in Pedagogy, Dean of Faculty of Pedagogical Sciences, University of Humanities and Economics in Wrocław, Poland

Irina Malova, Doctor of Science in Pedagogy, Head of Department of methodology of teaching mathematics and information technology, Bryansk State University named after Academician IG Petrovskii, Russia

Irina S. Shevchenko, Doctor of Science in Philology, Department of ESP and Translation, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

Kosta Garow, PhD in Pedagogy, associated professor, Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Bulgaria

László Kótis, PhD in Physics, Research Centre for Natural Sciences, Hungary, Budapest

Marian Wloshinski, Doctor of Science in Pedagogy, Faculty of Pedagogical Sciences, University of Humanities and Economics in Wrocław, Poland

Melinda Nagy, PhD in Biology, associated professor, Vice-Rector, J. Selye University in Komarno, Slovakia

Alexander Perekhrest, Doctor of Science in History, Prof. habil., Bohdan Khmelnytsky National University in Cherkasy, Ukraine

Nikolai N. Boldyrev, Doctor of Science in Philology, Professor and Vice-Rector in Science, G.R. Derzhavin State University in Tambov, Russia

Olga Sannikova, Doctor of Science in Psychology, professor, Head of the department of general and differential psychology, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky, Odesa, Ukraine

Oleg Melnikov, Doctor of Science in Pedagogy, Belarusian State University, Belarus

Riskeldy Turgunbayev, CSc in Physics and Mathematics, associated professor, head of the Department of Mathematical Analysis, Dean of the Faculty of Physics and Mathematics of the Tashkent State Pedagogical University, Uzbekistan

Roza Uteeva, Doctor of Science in Pedagogy, Head of the Department of Algebra and Geometry, Togliatti State University, Russia

Seda K. Gasparyan, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology, Professor and Chair, Yerevan State University, Armenia

Svitlana A. Zhabotynska, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology of Bohdan Khmelnytsky National University in Cherkasy, Ukraine

Tatyana Prokhorova, Doctor of Science in Pedagogy, Professor of Psychology, Department chair of pedagogics and subject technologies, Astrakhan state university, Russia

Valentina Orlova, CSc in Economics, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ukraine

Vasil Milloushev, Doctor of Science in Pedagogy, professor of Department of Mathematics and Informatics, Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Plovdiv, Bulgaria

Veselin Kostov Vasilev, Doctor of Psychology, Professor and Head of the department of Psychology Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Bulgaria

Vladimir I. Karasik, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology, Professor and Chair, Volgograd State Pedagogical University, Russia

Volodimir Lizogub, Doctor of Science in Biology, Head of the department of anatomy and physiology of humans and animals, Bohdan Khmelnytsky National University in Cherkasy, Ukraine

Zinaida A. Kharitonchik, Doctor of Science in Philology, Department of General Linguistics, Minsk State Linguistic University, Belarus

Zoltán Poór, CSc in Language Pedagogy, Head of Institute of Pedagogy, Apáczai Csere János Faculty of the University of West Hungary

Managing editor:

Barkáts N.

© EDITOR AND AUTHORS OF INDIVIDUAL ARTICLES

The journal is published by the support of Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe
BUDAPEST, 2015

Statement:

By submitting a manuscript to this journal, each author explicitly confirms that the manuscript meets the highest ethical standards for authors and coauthors. Each author acknowledges that fabrication of data is an egregious departure from the expected norms of scientific conduct, as is the selective reporting of data with the intent to mislead or deceive, as well as the theft of data or research results from others. By acknowledging these facts each author takes personal responsibility for the accuracy, credibility and authenticity of research results described in their manuscripts. All the articles are published in author's edition.

The journal is listed and indexed in:

INNO SPACE SCIENTIFIC JOURNAL IMPACT FACTOR: 2.642

DIRECTORY OF RESEARCH JOURNAL INDEXING

ULRICHS WEB GLOBAL SERIALS DIRECTORY

UNION OF INTERNATIONAL ASSOCIATIONS YEARBOOK

SCRIBD

ACADEMIA.EDU

GOOGLE SCHOLAR

CONTENT

PHILOSOPHY	6
Brands as a universal means of communication <i>B. Mantul, L. Vasilieva</i>	6
Affectivity as an attribute of the new subjectivity: ontological and epistemological reconfiguration <i>H. Khodus</i>	9
HISTORY	14
Viktor Lvovich Kirpichev's childhood and youth. The famous scientist and higher technical education founder becoming <i>S. Radoguz</i>	14
Activity of the USSR is in relation to the account of human losses and financial losses, caused in the years of Second world war in Ukraine <i>A.O. Mukharovska</i>	17
Organizational period of the socialist movement in Romania (1918-1921) <i>I. Piddubnii</i>	21
Establishment and functioning of NGOs local fire protection in Ukraine (the end of XIX – the beginning of the XX century) <i>O.Z. Sylka</i>	26
POLITICAL SCIENCE	30
Theoretical aspects of conflict issues in public administration <i>V.P. Samoday, Y.P. Mashyna</i>	30
Use of water resources and organizational support for their public administration in Ukraine <i>N.V. Vostrikova</i>	36
Political parties in the mechanism of interaction between local bodies of executive power and local authorities (on the example of Poltava region) <i>K.A. Donchenko</i>	40
Development of Philosophy of Right in Scientific Approaches of the Frankfurt School theorists <i>I.O. Kozakevych</i>	43
The features of the state language policy regarding the development of minority languages <i>H.I. Lutsyshyn</i>	47
Formation of the legislation on decentralization of public power in Ukraine in 1991–2015 years <i>E.V. Manuilova</i>	51
Opposition to Hetman I. Vyhovsky and fate of Hadiach Agreement <i>S.V. Poltavets</i>	55
Authoritarianism as a source of cynicism <i>V.I. Riabchenko</i>	59
ECONOMICS	63
The sequence of the working out the eco-logistic strategy of enterprise development <i>B.D. Hrechyn, C-M.M. Chyhcul</i>	63
State income regulation policy in Ukraine under the crisis <i>A.V. Dutchak</i>	68
Conceptual Approaches to the Construction and Operation of Logistics Systems in the Context of Logistics Management of Enterprises <i>O.S. Pylypenko</i>	72

Brands as a universal means of communication

B. Mantula*¹, L. Vasilieva²

¹ Kharkiv State Academy of Culture, 4 Bursatskii uzviz, Kharkiv, Ukraine

² The National Aerospace University KhAI, 17 Chkalova str., Kharkiv, Ukraine

*Corresponding author: farewellbo@rambler.ru

Paper received 05.04.15; Revised 08.05.15; Accepted for publication 14.05.15.

Abstract. In this article, the author examines the place and role of brand in the information society. There also shown how in today's ever-changing and multi-cultural world brands are taking on the role of universal means of communication, deliberately or indirectly translating it to the general public.

Keywords: brand, informational society, communications, brand-communications, recursive, brand-ecosystems, personality

Informational society does not provide only for functional satisfaction – on the contrary, consumption is based on hidden contents, and brands are used as symbolic resources for broadcasting various, sometimes even contradictory, information. Extensive globalization changes together with accelerated pace of cultural diffusion cause the necessity of development of subject multicultural dialogue in order to seek mutual understanding and extend intercultural relations. It is brand that is able to provide intercultural communicative process as publicly available and clear value-symbolic system. Today brands are "guarantees" of market stability; they serve for socio-cultural integration at national and cross-cultural levels, declaring individualistic desires only for positive social changes.

The goal of this article is to understand the phenomenon of brand as a special means of communication, capable to establish relations both between individuals, social groups and between entire cultures.

Paying proper attention to research in the field of branding (H. Featherstone, D.B. Holt, D.A. Aaker), it should be noted that the studies devoted to the analysis of brand's nature, are focused mainly on key aspects of their development and support on local and international markets. But it is obvious that scientific literature reveals the place and role of personal brands in today's information society not widely enough, giving undeservedly little attention to this problem.

One of the major characteristics of information society is the predominance of communication component that is able to exert a significant influence on the masses, by modelling various manipulative techniques that are used in particular in branding practice.

The concept "communication" is widespread in modern scientific literature. There are a lot of contexts where it is used.

According to the "Etymological Dictionary of Ukrainian Language" by A.A. Potebnya Institute of Linguistics, the word "communication" is borrowed from Western European languages: German – communication, French and English – communication, which in their turn adopted this lexeme from Latin (communicatio, comunico), which means "make common, inform, unite".

As the same time the "Dictionary of Ukrainian Language" defines this word as: 1) in a special sense –ways of connection, connection lines, etc.; 2) in linguistic

sense- akin to communication, but it is not quite accurate because, as the known Russian philosopher A.M. Kagan notes, "communication has practical, material and spiritual, informational and practically-spiritual character" and "communication... is purely informational process – transmission of certain messages" [4, p. 144-145]. Moreover, nowadays communication is firmly connected to the conceptual apparatus of social and humanitarian knowledge, and in Linguistic Encyclopedic Dictionary it is defined as "a specific form of human interaction in the process of cognitive-labour activity" [3, p. 233].

Doctor of Philosophy V.G. Korolko rightly remarks that dissemination of information is often confused with communication. For communication process feedback is of particular importance. Communicator has to know the reaction of recipient to be sure that information was received, to find out exactly how it influenced, and to change the nature of further communication if it is necessary [5, p. 186-196].

Summarizing different interpretations of the word communication, A. Bykov identifies four main meanings: 1) the transfer of information in civil society in the process of social activity of people; 2) communication as biological interaction; 3) ways of notification, form of communication, and other technical systems; 4) exchange of information in inanimate nature [1, p. 86-97].

Communication – universal heritage of humanity and universal reality of social existence. Real communication exists for everyone without exceptions. No social affair of universal meaning is possible without the collective – communicative, indirect public discussion – recognition, that is, in other words without its legitimization. Democratically organized community has to achieve unity – consensus – through discourse. To be universal – of universal meaning – communication must also be reasoned, rationally grounded and self-conscious [8].

Conducted analysis allows to state that communication – is a two-way process of social interaction between the communicator, that is the initiator of communicative process, and recipient, that is the addressee of information.

It provides for exchange of views, information and ideas; transmission of this or that meaning from one consciousness (collective or individual) to another by means of signs, fixed on material carriers; it is considered as

universal deliberately designed form of any social interaction as the main way of organization of society.

Having defined the term "communication", we can proceed to the consideration of specific communication patterns, which are actively used today in the process of branding. Particular attention should be paid to the R. Jakobson's theory, where communication is understood as a concrete action, directed by one participant (in the context of branding – brand developer and brand carrier) to another (brand consumer). Communication takes place in the form of transfer of signs, and it is held only when all participants have a common code. We can talk about communication only when there is a result, which means that communication is the result of some process. At the same time, R. Jakobson [11] identifies six components of communication: 1) addresser (sender), 2) addressee (receiver), 3) message 4) context, 5) code and 6) contact. Each of these components according to Jacobson corresponds to particular communicative function. Moreover, the differences between communicative acts are exactly in the degree of manifestation of this or that functions, present in every act of communication.

It is easy to build an analogous scheme in the centre of which will be located brand, as a means of communication, and at the opposite sides – the addresser and the recipient, that is brand developer/brand owner, and, respectively, consumer.

It should be noted that both the original developer of the brand and brand carrier, who have purchased this brand or have joined it, are addressers, because they both send messages and implement branding communication in relation to the recipient, person, who still did not become the owner this brand.

The whole functional set, proposed by R. Jakobson, is typical for branding as a process of communication. It performs: 1) expressive function, placing particular accents in messages, sent to existing and potential consumers of brands; 2) conative function, focusing on consumers, encourages them to be involved in the process of finding and purchasing of brands; 3) phatic function, designed to maintain communicative contact, and create lasting friendly attachment to the brand; 4) metalingual function, delivering necessary information in available coded form, often on the basis of commonly understood logos and short slogans; 5) poetic function, designed to draw consumers' attention to the form, but not to the essence of brand, thus evoking their sympathy; 6) referential function, oriented on context, rapid capture of attention.

Besides, "on more abstract level two types of communication channels can be distinguished, and only one of them will be described by the classical model, that was applied until now", – says Y. Lotman [6] in his book "Inside Minded Worlds." Then he identifies two possible directions of message transmission. First direction – is the "Me – It" direction, in which "Me" is the subject of the transmission, the owner of the information, and "he" is the object, the addressee. It is meant that before the communication primary message is known to "me", but not known to "him."

"The domination of communications of this type in familiar to us culture hides another direction in the transfer of information that could be schematically described

as direction "Me – Me". The case when the subject sends the message to itself, in other words to the one, who already knows about it, seems paradoxical. However, in reality it is not so rare and plays an important role in general system of culture...These are all cases where a person applies to him- of herself, including diary entries, which are made not for the purpose of remembering certain information, but, for example, to clarify the internal state of the author, which is not possible without records. Self-operation with texts, languages and thoughts is a significant fact, not only in psychology, but also the history of culture "[6].

In the system "Me – He" variables are elements that frame the model (addresser is replaced by the addressee) and permanents are code and message. Communication and information that is in it are constant, only the carrier of information is changing. In the system "Me – Me" information carrier remains the same, but the message in the process of communication reformulates and obtains a new meaning. [6].

In the context of branding, "Me – Me" communication is quite widespread. Becoming the owner of the brand, the consumer turns to the carrier of information, which he sends not only to other people, but also again to himself. Thus, the initial message encoded in its brand by its developer, is repeatedly read, recoded and acquires new, often controversial features. Most common example of this model of communication can be joining of a person to any club, where he or she gets a membership card, symbols and other branded items of this organization. Every time using branded things or consuming purchased services (reading coded information) a person repeatedly reminds values that he or she decided to follow.

Also we shouldn't forget about the concept of "auto-communication", which we understand as the "priority of internal world over the external", in other words the movement to yourself via the recess in the inner world, or saying in semiotic language – using autocommunication.

U. Eco also devotes his attention to the notion of auto-communications or autoreflexivity. He associates autoreflexivity with the ambiguity of text, with the inability of its "translation": "To gain an understanding of how the message is arranged enforces the ambiguity of message or so-called autoreflexivity" [10], writes Eco. The appearance of two equal terms in the field of semiotic research indicates a serious scientific interest in this problem.

How is autocommunication manifested through the use of brands? Brand itself is a kind of communication, but in its minimal, folded form. Brand is a social phenomenon that is formed to influence the consciousness of the individual in the process of transforming a particular name in a complex pattern, which is known and perceived by the subject on the basis of a range of sensory stimuli. The specific of its perception is determined by many social and psychological factors, which include motivational.

Also interesting is such concept of social philosophy as "recursivity" which indicates repetitive nature of any social phenomenon as such, and which establishes a certain difference from that with is already repeated. Niklas Luhmann in his fundamental work "Reality of mass media" [7] gives his interpretation of the phenomenon of recursion in modern communicative process. According to Luhmann, mass media are constantly creating such

objects of mass communication (topics) that could continue to exist in the future. Thus, certain informational background is formed, which is easily learned by the audience and through which becomes possible further communication to this audience.

In the process of entry of new elements (texts, audio-visual design elements, etc.) in already formed rows of information, which are easily recognized, arises situation where every next item of the row is included in the previous items and thus it begins to belong to the entire series. Accordingly, infinite communication, wherein the structure of media is no place for anything fundamentally new, becomes possible. Everything "new" that channels offer to public by mass media, somehow relates to previous versions of messages. "Public recursivity of topics' discussion, preconditions of previous knowledge and need for further information – condition for continuation mass media communication" [7] – sums up this process German sociologist.

Analyzing communication within the theory of systems, N. Luhmann considers it from the position of transformations taking place in contemporary social space: "Information is not a stable substance, which can be transferred and stored. It is, rather, an event which loses the nature of information while actualizing. Accordingly, although the information is created by knowledge, it should be distinguished from knowledge (which can be transferred). The interest in information is connected with desire to unexpected. Information is a difference between what could be and what is happening or reported. Typical quality of information is the lack of measurements, within which it could vary, and the location, where it could be always found. We can only allocate the system that deals with its processing. This in no way denies the possible effectiveness of information". [7]

It should be noted that the term "recursivity" borders on the concept of "brand-ecosystems", developed by Sven Bergvall and Agnieszka Winkler. Under the brand ecosystem is understood the full range of information that is reacquired and rebroadcast via brands, this is a system of close relations between existing and created brands. Each of already existing brand occupies a niche in eco-system and the importance of one does not diminish the importance of others. At the same time, the presence of only one new agent in the system is enough to affect it as a whole and each of its elements in particular. On practice,

we can observe gradual implementation and merging of "new" with existing information flows.

Typical feature of modern social and cultural situation is the search of qualitatively new forms of communication between cultures, nations, states and people. Within the scientific paradigm of postindustrial society in the end of XX century has spread the idea of a steady movement of humanity to consolidation, globalization and interaction of different political, cultural and economic systems.

Linguists E. Vereshchagin and V. Kostomarov [2] consider intercultural communication as an adequate mutual understanding of two participants of the communicative act, belonging to different national cultures. It should be added that this mutual understanding can be achieved also by brands as communication tools. But as S. Ter-Minasova points out in the book "Language and Intercultural Communication", [9, p. 123] such exchange of information should be based on three "whales" – Patience, Sufferance and Tolerance.

The rapid changes of cultural situation in the world require organization of intercultural dialogue that would establish close relations in multicultural environment. And branding, with its all historically formed, publicly available and comprehensive value-sign system is already partly provides intercultural communicative process.

Consequently, one of the most important characteristics of information society is the dominance of communication component, able to make a significant influence on the masses through modelling various manipulative techniques, which are in particular used in the practice of branding. Branding as a process of communication and brand as its means completely fit into the models of communication proposed by R. Jacobson, N. Luhmann, Y. Lotman and other scientists. Moreover, brand communication is a socio-psychological space that, which affects both communicator and recipient, consists of a set of discourses, is based on the mechanism of persuasion and generates sign system of modern cross-cultural space.

High rates of changes of cultural situation in the world require the establishment of such a dialogue, which was able to establish close relations in a multicultural environment and create such common values, which would have warned cultural conflicts between communicants. It is brand that, as historically formed, publicly available and easily understood value-sign system, is already partly provides intercultural communicative process.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Bykov A. (2006) 'Chto takoe kommunikatsiya', Ekaterinburg, Izvestiya Ural. un-ta. 40 : 86 – 97.
- [2] Vereshchagin E. (2005) 'Yazyk i kultura', Moskow: Indrik.
- [3] Vincent, L. (2004) 'Legendary Brands', Moskow: Fair-press.
- [4] Kagan M. (1988) 'Mir obscheniya: Problema mezhsobeknyh otnosheniy', Moskow: Politizdat.
- [5] Korolko V. (2000) 'Osnovy pablik rileyshnz', Kyiv: Vakler.
- [6] Lotman Y. (2001) 'Semiosphere', Saint Petersburg: Iskusstvo.
- [7] Luhmann N. (2005) 'Die Realität der Massenmedien', Moskow: Praxis.
- [8] Sitnichenko L. (1996) 'Pershodzherela komunikativnoi filosofyi' Kyiv: Lybid.
- [9] Ter-Minasova S. (2000) 'Yazyk i mezhkulturnaya kommunikatsiya', Moskow: Slovo.
- [10] Shtepa V. (2004) 'Rutopia', Ekaterinburg: Ultra. Kultura.
- [11] Jacobson R. (1975) 'Strukturalizm: za i protiv', Moskow: Progress.

Аффективность как атрибут новой субъектности: онтологическая и гносеологическая реконфигурация

Е.В. Ходус*

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара, г. Днепропетровск, Украина

*Corresponding author: farewellbo@rambler.ru

Paper received 18.05.15; Revised 22.06.15; Accepted for publication 24.06.15.

Аннотация. В статье артикулируется проблема феноменологической реинтерпретации эмоционального компонента субъективности, актуализация которого связана с процессом «социальной приватизации» как расширения сферы частной жизни – телесного, интимного, внутреннего мира. При этом акцент делается на специфике актуализации эмоционального «Я» как значимого модуса жизнестворчества личности непосредственно в атмосфере «общества переживаний». Указанные тенденции рассматриваются на общем фоне переориентации современной теории в сторону «философии от первого лица».

Ключевые слова: субъектность, «эмоциональный поворот», социальное «Я», эмоциональное «Я», «общество впечатлений», экономизация эмоций

Заявленное в заглавии статьи обращение к эмоциональным аспектам субъективности вполне контекстуально методологическому инструментарию современной феноменологической работы, особенно в ее французском варианте, выводящем в фокус научного интереса «аффицированного собственной историей эмпирического субъекта, который играет роль посредника или связующего звена между феноменологом и сокрытыми от него феноменами» [8, с. 4]. Реабилитировав вслед за М. Хайдеггером аффективность в качестве концепта, обладающего серьезной дискурсивной силой, французская феноменология (вернее (пост)феноменология) превращает субъекта из того, кто воспринимает и познает мир в того, с кем что-то случается – «опыт, созерцание, отношение с другими, жизнь и смерть» [16, с. 88]. Иными словами такая субъективность оказывается активно участвующей в бытие, в том числе участвующей эмоционально, «пассивно», однако без негативной смысловой коннотации этой дефиниции, а, напротив, в значении важности аффективных состояний человеческой души, страстей, эмоций, чувств, которые отныне не нужно подавлять, уравнивать другими аффектами, либо подчинять рациональным интересам. Как отмечает А. Ямпольская «отрицательное понятие пассивности замещается позитивно определенным поднятием аффективности, которая предшествует любым действиям агента и участвует в их конституировании» [16, с. 89-90]. Подобная реконфигурация исследовательского поля, долгое время пренебрегавшего темой эмоций и эмоционального опыта, следствие активной (ре)гуманизации «философии общества» в целом, заявившей о себе целой серией «поворотов» – феноменологическом, онтологическом, коммуникативном, прагматическом, лингвистическом и прочих. В этом смысле «эмоциональный поворот», в результате которого в социальное-гуманитарном знании возникло новое представление о природе и роли эмоций в человеческом обществе, следует рассматривать как своеобразный дисциплинарный сигнал, указывающий на то, что происходят не просто общественные изменения, а трансформируется сама структура человеческого бытия. Нынешний тип отношений индивида к обществу, к самому себе, к «Другому», характеризуется рядом таких понятий как «индивидуализация», практики «заботы о себе», «персонификация», «психологизация

повседневности», «эстетизация», «интимизация» ценностей культуры. Эти понятия, вместе взятые, составляют содержательное поле феномена приватности.

Действительно, анализ современной общественной практики показывает, что типичным модусом осуществления человеческой жизнедеятельности все больше становится модус частного бытия с его семантикой естественности, сокровенности, чувственности, эмоциональности. В условиях наличных господствующих конфигураций социальной жизни именно частная сфера становится пространством реальной личной активности, самостоятельности и самодостаточности индивида. Обнаружилось, что для современного человека приватность стала тем ценностным идеалом, который определяет в конечном итоге, стратегии его поведения. Одной из причин снижения доминантного статуса публичной сферы как сферы «больших социальностей», формализованных, безличных отношений и, напротив, привлекательности сферы частной являются тотальное разочарование в политике как таковой, крах идеологических и политических утопий, недоверие «коллективным повествователям». Реалии, в том числе и украинского социума, таковы, что Политика с большой буквы, предполагающая активное участие граждан, все больше уступает свое место «житейской политике», ограниченной сферой частных потребностей индивидов. Схожую мысль мы находим и у А. Турена, полагающего, что чем «современнее общество, тем большее значение предается не институтам и универалистским принципам, а самим действующим лицам. Именно от них должны исходить преобразования, которые не дают сфере приложения социальных и политических действий распасться и исчезнуть вообще» [12, с. 10]. Однако, отдавая приоритет сфере частных интересов, индивиды воздерживаются от какого-либо реального участия в политической жизни общества. В такой ситуации «человек экономический» все больше замещается «человеком экономическим», главным образом работающим, владеющим и потребляющим. Политика перестает быть площадкой столкновения различных компетентных мнений, от согласия или несогласия с которыми зависело бы будущее развитие всего общества. Потеряв возможность влиять на формирование структурной организации общества, аполитичные индивиды заняли позицию любопытных наблюдателей, демонстрирующих не только ослабле-

ние интереса к проблемам общего блага, но и к «коллективным повествователям» – политикам, экспертам, журналистам – «знающим субъектам», как раз и уполномоченным привлекать внимание к таким проблемам. В реальной же ситуации, к примеру, украинского обществ, где отсутствуют работающие экспертные площадки, эти «коллективные повествователи» мультиплицируют «оральную демократию» – это те же телеканалы, те же люди на тех же телешоу, кочующие с канала на канал, те же разговоры» ни о чем», либо «о чем», но только разговоры[6].

В результате агора, как «приватно-публичное» пространство (в интерпретации К. Касториадиса [5]) перестала быть местом, граждане имеют возможность поднимать свои личные проблемы до уровня общественных и давать свою частную трактовку проблемам общества, что является сущностью всякой политики, особенно демократической. «В ситуации, когда частные тревоги не переводятся на язык общественных проблем, – пишет З. Бауман, – а посвященные в суть дела и достойные доверия переводчики отличаются, прежде всего, своей недоступностью широкой публике, агора теряет былое очарование и привлекательность. Граждане, перевоплотившиеся в индивидуальных потребителей, покидают ее толпами» [1, с. 17]. Немногие остающиеся пространства приобретают все более узкую функциональность, что не смягчает, а еще больше усиливает последствия дезинтеграционных процессов в обществе. Среди прочих мыслителей, исследующих проблемы социальной атомизации, А. Турен в качестве самой яркой черты современности называет распад системы общезначимых общественных институтов и организаций социального контроля, что и поставило под вопрос функциональность публичной сферы как сферы личностно-значимого действия. Публичная сфера общих ценностей все активнее теснится гедонистическими, эгоистическими, частными интересами индивидуализированных субъектов. Об этом пишет и С. Фласти: «...На смену традиционно публичным местам постепенно приходят частным образом произведенные (нередко на общественные средства), находящиеся в частном владении и распоряжении пространства для массовых скоплений, то есть пространства для потребления» [3, с.96]. Вместе с тем, эта «новая агора» стала сценой, где лишённые власти частные индивиды публично исповедуются, рассказывая о своей частной борьбе со своими частно переживаемыми личными несчастьями [1, с. 17].

Таким образом, на фоне социальной атомизации и индивидуализации жизни происходит возрастание значимости разнообразных форм приватного бытия как зон «освобождения» от общества как сферы принципиальной координации, субъектов власти, связанных с ними рисков, тревожных неопределенностей, онтологических страхов. Приватная реальность по своей природе основана на интимности, иррациональности, раскрепощенной субъективности, живой телесности, психологизации и эмоциональности. В таком контексте современный интерес к эмоциям (и на уровне социально-гуманитарного научного дискурса, и в контексте активной медийной репрезентации эмоциональных кодов) представляет собой не что иное, как попытку объективации внутреннего / при-

ватного мира человека как сферы саморефрентного определения индивидом своих собственных жизненных устремлений.

Соответственно *цель* настоящей статьи состоит в выявлении каузальной связи между процессами «приватизации» социальной реальности и актуализацией эмоциональных концептов (в данном случае эмоционального «Я» в значении модуса новой субъективности), которые сегодня активно вписываются, в том числе, и в «большие нарративы» социальной теории. Говоря о новой субъективности, мы имеем в виду изменения ее природы в траектории движения от цельного современного субъекта – носителя деятельности, сознания, познания, наделенного господствующей ролью учредителя опыта, «сверхсоциализированного» индивида, «автономии, выполняющей закон» к «пост-модернистскому» децентрированному субъекту – переживающему существу, выстраивающему свой жизненный мир, в том числе, и в регистре личного желанья, эмоционального опыта. Как полагает А. Ямпольская «Я перестает быть «тем, кто» действует и мыслит, и превращается в того, «кого» видят (у Сартра или Мерло-Понти), «кого» обвиняют, ранят (Левинас), кому радостно или больно (Анри) или кому дается любая феноменальность» [16, с. 90]. То есть современный субъект определяется не только соотношением с какой-либо сущностью или историей, но и отношением к себе.

Итак, в последние годы в результате отологического поворота во внутренней логике социального теоретизирования после господства парадигмальных дискурсов, построенных на бинарных оппозициях онтология / гносеология, эмоциональное / рациональное, система / жизненный мир, публичное/приватное, индивид / общество, происходит активное смещение исследовательского фокуса к «философии от первого лица», к чувствующему субъекту. Предметом анализа становится «обладающее сознанием эмоционально-выразительное тело, представляющее собой экзистенциальный базис культуры и Я» [10, с.74].

Отсюда – изменение методологической оптики и возникновение интереса к аффективным формам, оставшимся до недавнего времени маргинальными объектами теоретических построений. Эмоциональное, точнее его концептуализацию можно рассматривать как «место сборки» самых разных дисциплин. Так, психологов заинтересовала роль эмоций в принятии рациональных решений; философы обратили внимание на этическую и гносеологическую природу «основных эмоций» – любви, гнева, сострадания, отвращения. В качестве примера такого переосмысления также уместно упомянуть парадигмальный поворот в сторону, «третьей социологии»/«социологии социальной экзистенции» – новой тенденции, фокусирующей внимание на уровне повседневной жизни людей. Как утверждает П. Штомпка, обосновывающий эвристические возможности этого направления, «идея социальной экзистенции сфокусирована на реально происходящее в обществе людей, на уровне между структурами и действиями, где ограничения структур и динамика действий производят реальные, проживаемые и наблюдаемые социальные события, социально-индивидуальные практики, составляющие повседневную жизнь, факти-

чески – единственную жизнь, которая есть у людей, и которая ни полностью детерминирована, ни полностью свободна» [14, с. 4-5]. И действительно «горячими сюжетами» актуального социального теоретизирования становятся темы, до недавнего времени вообще немыслимые в качестве научных. «Серьезные авторы, – отмечает П. Штомпка, – увлеченно пишут книги по вопросам любви, интимности, дружбы, еды вне дома, поп-музыки, покупок, риска, недоверия, одиночества, здоровья и физкультуры, поездок в такси и т.п.» [14, с. 3]. Нынешние студии привязаны к самому простому и самому типичному опыту людей, склонны распылять неуловимые коллективные или межличностные измерения и внутренние механизмы, отличающие пространство именно частного бытия

Таким образом, эмоциональное «Я» как значимый модус актуального социального существования мы рассматриваем в общем контексте реконфигурации отношений между сферой общественного и сферой частного. В условиях современного общества «экспансия разума» задавала предельно рационалистическую логику функционирования публичной сферы, предполагающую вытеснение эмоций на периферию социальной жизни, то есть непосредственно в приватность. Не случайно, та же классическая социальная теория как «дитя модерна», за исключением, пожалуй, З. Фрейда и Г. Зиммеля, всегда стремилась трактовать человека как рациональное существо, сводя к минимуму значение эмоций и иррационального в человеческом поведении, сыграв в итоге решающую роль в обосновании «дисциплинарного общества».

Напротив, в условиях современных реалий интолерантность модерна в отношении частного / публичного как взаимоисключающих категорий, сменяется готовностью признать за приватной сферой право на альтернативное толкование жизненного мира. Сегодня нет жесткой демаркации тем, проблем, чувств, эмоций, состояний, уместных для проявления строго в публичной или приватной сфере. Эмоциональный фактор оказывается все больше включенным в процесс продуцирования знаний о мире и интерпретации этого мира. Социальная теория уже не отрицает аффективных и других «нерациональных» составляющих социальной жизни, признавая правоту идеи, высказанной Н. Элиасом еще в 1938 году. «Мы никогда не поймем, – писал ученый, – отношения между социальными процессами и «психическими», до тех пор, пока мы будем считать психическое статичным и неизменным, пока не увидим психическое «в процессе» [13, с. 30].

Отсюда – исследовательский интерес к феноменологии эмоций, легитимизировавшей эмоции не просто в качестве объекта, достойного внимания, а в значении дискурсивных репрезентаций, определенных актуальной культурой. По мнению Дж. Барбалета «эмоции являются столь же важной движущей силой индивидуального и коллективного поведения, как когнитивные состояния и рациональный расчет» [2, с.3]. Таким образом, присутствие «эмоционального измерения» в социальной теории вполне контекстуально новой онтологической и эпистемологической ситуации.

Соответственно, мы рассматриваем выраженное «эмоциональное Я» как результат «диффузии Я в приватность», погружения и растворения в ней, поскольку

именно в условиях частной реальности возможна максимизация эмоционально-чувственной составляющей «социального Я», то есть эмоций, обладающих реальностью непосредственного переживания, эмоций, связанных с семьей, человеческими отношениями, сексом, жизненным опытом. Характеризуя черты частной реальности как локального контекста, А. Гелен отмечает, что «она целиком превращается в сферу непосредственного общения, где люди взаимодействуют друг с другом, во всей полноте проявляя свои естественные сильные и слабые стороны, и должны разрешать десятикратно усложняющиеся из-за отсутствия дистанции между ними конфликты, мобилизуя свои скудные индивидуальные возможности» [9].

Одно из проявлений эмоционального «Я» – удивительная осведомленность в вопросах психологии, присутствующая нашему времени. На книжных рынках предлагается «рекомендованная литература» чуть ли не для всех случаев жизни, будь то проблемы с детьми, семейные отношения, кулинарные рецепты или возрастные/личностные кризисы. Но во всех случаях речь идет о приоритете индивидуального опыта в отношениях с социальным миром. Если «индуст-реальность» (по каламбурному термину А. Тоффлера) с ее массовым производством и массовым потреблением требовала коллектива, то теперь общество распадается на сеть локальных социальных связей, выстраивающихся вокруг феномена «Я», защищающего и культивирующего свою инаковость преимущественно в приватной сфере, потому личный опыт приобретает центральное значение. На индивидуализацию как преобладающий тип отношений человека к обществу указывает и С. Жижек, отмечая, что «фундаментальное безразличие позднекапиталистического субъекта вытесняет / скрывает фантом наполненной эмоциями частной жизни, который выступает как фантазматический экран, оберегающий нас от разрушительного опыта Реального страдания других» [3, с. 79].

Следует отметить, что производство аффектов, отличающих приватное бытие, сегодня непосредственно связано с их медийной репрезентацией. Так исследователи отмечают четыре основных типа телевизионных передач, обращенных к личному [6, с. 110-111]. «Телевидение сочувствия», где центральной является фигура жертвы, предъявляемая публике, которой предлагается посочувствовать жизненным бедам жертвы (речь может идти о проблемах в семейной сфере, насилии, смерти близких и т.д.). «Телевидение идентичности» – здесь центральной фигурой выступает рядовой человек, не обладающий особой компетентностью в чем-либо (перед камерой происходит своего рода самоанализ применительно к собственному образу жизни). «Телевидение, ориентированное на межличностные отношения» – в программах такого типа внимание сосредоточено на отношениях, которые складываются между людьми, приглашенными «прожить» ситуации, рамки которых заданы создателями передачи. «Телевидение испытания» – в отличие от предыдущих программ, участники здесь не говорят о себе; они задействованы в состязаниях, ролевых играх, предполагающих физическое или ментальное испытание себя. Таким образом, большинство телевизионных программ непосредственно апеллируют к частной реальности

«как сфере эмоциональной жизни души», выводя в дискурс и культурно кодируя различные эмоциональные состояния и ситуации.

В результате современный индивид вместо «аффективного нейтралитета» (в терминологии Т. Парсонса) как ориентации действия находится в постоянном поиске событий, впечатлений, увлеченно существует в атмосфере «общества переживаний». Для субъективности, реализующей себя в атмосфере «общества переживаний», согласно Г. Шульце, важным становится переориентация с внешних атрибутов (потребление утилитарных товаров и услуг), на внутренние, то есть на переживания. Это означает, что человек «запускает процессы, которые разворачиваются в нем самом. Построение собственной биографии рассматривается индивидом как проект «счастливой жизни», состоящий в том, чтобы нечто пережить» [15, с39]. При этом субъектность индивида как «манипулируемого узла желаний» во многом определяется сегодня институтом рыночных отношений, идеологией конюмеризма и товарного фетишизма, ограничивающих наши способности сознательного выбора и действия. Так, например, современная реклама, маркетинг, стремятся искусственно вызвать и преувеличить желания человека – коммерциализировать его эмоции, пренебрегая разумом и свободной волей. С. Жижек замечает, что «на рынке мы все реже покупаем продукты и материальные предметы... и все чаще жизненные переживания – переживания секса, пищи, коммуникации, культурного потребления, причастности к образу жизни» [4, с.159]. В такой ситуации собственное «Я» (тело, эмоции) становится объектом инвестиций и интенсивной работы, функционируя в режиме некоего «предприятия». Так, например, от современного индивида требуется быть компетентным менеджером своих переживаний, уметь «производить впечатление», сознательно обращаться с собственными чувствами.

Обратной стороной проявление эмоционального «Я» как продукта взаимодействия чувств и медиа является небывалая развернутость, определенность, даже обнаженность и несдержанность индивидуальных эмоционально-психологических реакций. Подтверждением этому может служить тотальное стремление, как рядовых членов общества, так и достаточно известных персон, присутствовать в виртуальном мире социальных сетей. Создавая личные «страницы» в «Одноклассни-

ках», «Facebook», «ВКонтакте», пользователи детально расписывают свои вкусы, привычки, предпочтения, эмоциональные состояния; ведя сетевые дневники, фактически демонстрируют друг другу свои private впечатления, при этом постоянно заинтересованно следят за тем, чтобы их «следы присутствия» появлялись как можно чаще и ценились как можно выше.

Как результат, такая публичность интимного посредством интернет-репрезентаций становится своеобразным механизмом привлечения внимания и увеличения видимости. Однако вряд ли здесь имеет смысл говорить о настоящей интимности, она становится частью спектакля, выстроенного в проекции «наедине со всеми», все больше приобретая черты «осознаваемой приватности». В этом, на наш взгляд, и состоит парадоксальность проявления современного «эмоционального Я», природу которого хорошо объясняет теория прагматических режимов Л. Тевено и Л. Болтански. При самом общем подходе «прагматический режим» представляет собой форму организации взаимоотношений человека и вещи. Существуют публичные режимы и режим близости, основанный на близких и дружеских отношениях людей и вещей, то есть такой режим предполагает интимно-сексуальные коннотации [11]. Получается, что в ситуации «осознаваемой приватности» включается не столько режим близости, настоящих эмоций, сколько квазипубличный «режим вовлеченности» (так как речь идет хотя и о публичной, но все же, приватности), построенный в большей степени на оправдании, плановой координации, управлении эмоциями и чувствами. Осознаваемая приватность перестает быть тем местом, где можно расслабиться от «публичного взгляда».

В заключении заметим, что квазипубличный режим вовлеченности вполне контекстуален современной культуре нарциссизма и культуре образа, постоянно культивирующих эмоциональную выразительность «Я» через практики самопрезентации в форме «я-образа», «я-имиджа». Подобные практики уже не просто эгоцентричны, это своеобразная зависимость от собственной персоны. Такая концентрация на себе, по мнению С. Лаша, происходит в форме «эстетизации существования», потому аффективная составляющая «Я» становится важной частью опыта самоидентификации, а эмоциональный фактор – определяющей социетальной характеристикой общества.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Барбалет, Дж. Эмоция, социальная теория и социальная структура: макросоциологический подход / Дж. Барбалет // Социологическое обозрение. – 2002. – Т.2. – № 2. – С. 3–9.
- [2] Бауман, З. Пьер Бурдьё и диалектика *vita contemplativa* и *vita active* / З. Бауман // Социологический журнал. – 2002. – № 3. – С. 13–19
- [3] Бауман, З. Власть без места, место без власти // Социологический журнал. – №3. – С. 86–100.
- [4] Жижек, С. 13 опытов о Ленине / С. Жижек. – М.: Ад Маргинем, 2003. – 253 с.
- [5] Касториadis, К. Воображаемое установление общества / К. Касториadis; пер с фр. – М.: "Гнозис", "Логос", 2003 – 480 с.
- [6] Мель, Д. Телевидение, обращенное к личному // Социальные и гуманитарные науки. Отеч. и зарубеж. лит. Сер.11: Социология. – М., 2009. – № 2. – С. 109–115.
- [7] Охримчук, Г. Закат оральной демократии в Украине / Г. Охримчук // Хвиля – URL: <http://hvylya.net/analytics/politics/zakat-oralnoy-demokratii-v-ukraine.html>. - Загл. с экрана
- [8] (Пост)феноменология: новая феноменология во Франции и за ее пределами /Сост. С.А. Шолохова, А.В. Ямпольская. – М. Академический проект; Гаудеамус, 2014. – 288 с.
- [9] Руткевич, А.М. Теория институтов А. Гелена / А.М. Руткевич // История философии. – 2000. – Вып.5. – URL: <http://www/iph.ras.ru/page48461754.htm>. – Загл. с экрана
- [10] Социология душевного здоровья: проблемы и тенденции развития (сводный реферат) // Социальные и гуманитарные науки. Отеч. и зарубеж. лит. Сер.11: Социология. – М., 2002. – № 1. – С.73–77.
- [11] Болтански, Л., Тевено, Л. Критика и обоснование справедливости: Очерки социологии градов / Л. Болтански, Л.

- Тевено; пер с фр. – М.: Новое литературное обозрение. 2013. – 576 с.
- [12] Турен, А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии. – М.: Научный мир, 1998. – 204 с.
- [13] Шетткер, Д. Обмен письмами между Н. Элиасом и В. Беньямином / Д. Шетткер // Социальные и гуманитарные науки. Отеч. и зарубеж. лит. Сер.11: Социология. – М.,1999. – № 2. – С.29–32.
- [14] Штомпка, П. В фокусе внимания повседневная жизнь. Новый поворот в социологии // Социол. исслед. – 2009. – № 8. – С. 3–12.
- [15] Schulze, G. Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart / G. Schulze. – Frankfurt am Main, 2005. – 521 s.
- [16] Ямпольская, А.В. Феноменология в Германии и Франции: проблемы метода. – М.: РГГУ, 2013. – 258 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Barbalet, Dzh. Emotion, Social Theory and Social Structure: A Macrosociological Approach // Sotsiologicheskoe obozrenie. – 2002. – Vol. 2. – № 2. – P. 3-9.
- [2] Bauman, Z. Pierre Bourdieu and dialectics vita contemplativa and vita active // Sotsiologicheskii zhurnal. – 2002. – № 3. – P. 13-19
- [3] Bauman, Z. Power without place, place without power // Sotsiologicheskii zhurnal. – №3. – P. 86–100.
- [4] Zhizhek, S. Repeating Lenin. – Moscow: Ad Marginem., 2002. – 160 p.
- [5] Kastoriadis, K. The Imaginary Institution of Society. – М.: "Gnozis", "Logos", 2003 – 480 p.
- [6] Mel, D. Television privacy // Sotsialnye i gumanitarnye nauki. Otech. i zarubezh. lit. Ser.11: Sotsiologiya. – М., 2009. – № 2. – P. 109-115.
- [7] Okhrimchuk G. Sunset oral democracy in Ukraine // Khvilya – URL: <http://hvylya.net/analytics/politics/zakat-oralnoy-demokratii-v-ukraine.html>. - Zagl. s ekrana
- [8] (Post) Phenomenology: a new phenomenology in France and abroad. – М.: Akademicheskii proekt; Gaudeamus, 2014. – 288 p.
- [9] Rutkevich, A.M. A. Gehlen's theory of institutions // Istoriya fi-losofii. – 2000. – Is. 5. – URL: <http://iph.ras.ru/page48461754.htm>.
- [10] Sociology of Mental Health // Sotsialnye i gumanitarnye nauki. Otech. i zarubezh. lit. Ser.11: Sotsiologiya. – М., 2002. – № 1. – P. 73-77.
- [11] Boltanski, L., Teveno, L. On Justification. The Economies of Worth. – М.: Novoe literaturnoe obozrenie. 2013. – 576 p.
- [12] Turen, A. Return of the Actor. – М.: Nauchnyy mir, 1998. – 204 p.
- [13] Shettker, D. Norbert Elias and Walter Benjamin an exchange of letters and its content // Sotsialnye i gumanitarnye nauki. Otech. i zarubezh. lit. Ser.11: Sotsiologiya. – М., 1999. – № 2. – P. 29-32.
- [14] Shtompka, P. The Focus on Everyday Life: a New Turn in Sociology // Sotsiologicheskie issledovaniya. – 2009. – № 8. – P. 3-12.
- [15] Schulze, G. Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart / G. Schulze. – Frankfurt am Main, 2005. – 521 s.
- [16] Yampolskaya, A.V. Phenomenology in France and Germany: the problem of the method. – М.: RGGU, 2013. – 258 p.

Affectivity as an attribute of the new subjectivity: ontological and epistemological reconfiguration

H. Khodus

Abstract. The article articulated the problem of the phenomenological reinterpretation of the emotional component of subjectivity, the actualization of which is connected with the process of "social privatization" as the expanding private life – physical, intimate, inner peace. With an emphasis on the specifics of actualization emotional "Me" as an important mode of life creation of personality directly into the atmosphere of "society experiences". These trends are considered against the general background of the reorientation of the modern theory of the "philosophy in the first person".

Keywords: *subjectivity, "emotional turn", social "Me", emotional "Me", "society of impressions", economization of emotions*

HISTORY

Viktor Lvovich Kirpichev's childhood and youth. The famous scientist and higher technical education founder becoming

S. Radoguz*

National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Kharkiv, Ukraine

*Corresponding author: tesmorr@inbox.ru

Paper received 18.05.15; Revised 22.06.15; Accepted for publication 24.06.15.

Abstract. The early life period of the well-known scientist in the mechanics field, the organizer and the first director of Kharkov technological and Kiev polytechnic Institutes Victor L. Kirpichev is considered in the article. His childhood and youth are covered. The process of V.L. Kirpichev's outlook formation is shown. The key role of his father and older brother Lev as well as teachers I.A. Vyshnegradsky, A.V. Gadolin is accented. Due to the involving of new archival materials the author managed to detect previously unknown details from V.L. Kirpichev's life. It was found that in 1869, the Staff Captain V. L. Kirpichev had been demoted to the rank of lieutenant. Obviously, it led to the fact that the scientist left the army and took the position of the teacher in St. Petersburg Institute of Technology.

Keywords: *V.L. Kirpichev, the higher technical school history of Ukraine, the Michailovskaya Artillery School*

Victor L. Kirpichev's activity played a key role in the higher technical education formation in Dnieper Ukraine. The outstanding teacher, scholar and public figure, Viktor L. devoted to higher engineering education for over forty years of his life. He became the organizer and the first director of two technical educational institutions in Ukraine. Many of his students, who received worldwide recognition, continued his researches. The textbooks written by scientist are considered to be classic and were used in the technical educational institution curriculum for a long time. That is why the figure of V. L. Kirpichev is prominent and worthy of scientific research in the science and technology history.

There are significant number of the publications devoted to V.L. Kirpichev's personality in the scientific literature. However, most of the heritage was devoted to various aspects of the scientist work, but his life was described in only a few publications [1–8]. First of all these are publications of V.L. Kirpichev disciples I.M. Ganitsky [4] and A.A. Radtcig [5, 7], as well as A.A. Chekanov's monograph [3]. This monograph still remains the only comprehensive study of V.L. Kirpichev's life and activity. But information about his childhood and youth stages is only in last two publications. However, these publications also contain some gaps. The need for the study was selected due to it. The article main objective is information about V.L. Kirpichev's childhood and youth, reflection of his scientific development.

V.L. Kirpichev was born on 26th September (October, 8), 1845 in St. Petersburg. Soon his father Lev Matveyevich became ill and was forced to resign. He did not have the required length of service, so he got very low pensions. Having many children and insufficient funds the family had to leave St. Petersburg. They moved in their family estate Bardino, where Victor and his brothers spent their childhood. Probably life in the countryside also left its mark on Victor's personality. Growth side-by-side with ordinary rural children brought up his sense of equality, lack of arrogance typical for noble children grew up in the capital [8, p. 13].

His father had significant impact on Victor. Lev M. directed his talent as a teacher on own children education. First of all it was concerned of elder children who would have to join the Cadet Corps. Victor was one of them. He

was well mathematically grounded. It has allowed to successfully pass exams in Polotsk Cadet Corps. However, considerable merit for that Victor as well as his three brothers Lev, Konstantin and Nil were promoted to Professors and became well-known scientists in Engineering Sciences belonged to their father Lev M. Kirpichev. All his children received higher education. However, the statement that Lev M. instilled them love for science is not quite correct. At that time his sons were very young to form a scientific worldview. Love to cognition and curiosity became father's heritage which he gave his children.

Victor grew up in a family with deep military tradition. His grandfather Matvey Kirillovich came from "soldier's children". So, the Victor's great-grandfather Kirill was military man. Boys' father also received military education. Victor was the third child in the family. His elder brothers Matvey and Lev had already learned in Polotsk Cadet Corps, so the question about Victor study place was also settled. Taking into account an officer status in the Russian Empire, it would have been strange if Victor had made another choice.

The future scientist as well as his elder brothers finished the Cadet Corps, the Artillery School, and then he graduated the Artillery Academy. The Kirpichevs were impoverished noble and their choice of Polotsk Corps was evident. The main aim of the military school was education of nobles from registered provinces. Vitebsk province, the Kirpichevs homeland, was concerned to the school [9, p. 15].

Presumable date of Victor entering to Polotsk Cadet Corps is 1885. At that time the Corps was attributed to the first category. It involved the special class creation and training time increase from four to eight years [9, p. 16].

Victor was a soft and vulnerable person and he could not endure a military school with its strict regime. Considering Victor's character, his parents sent him and his elder brother Konstantin to the Cadet Corps in Polotsk. They were in the same class. Lev and Elena Kirpichevs often moved from Bardino to Polotsk to be near their children. [5, p. VII].

Victor studied hard. He studied foreign languages, read scientific publications. He often helped his friends to solve a particular problem. He gained authority among them. According to M.M. Kaigorodov Victor's success in studies

was so great that he could read in English already in the Cadet Corps [5, p. VII]. In 1862 brothers graduated to the Cadet Corps. Victor went to the capital to pass exams to the Mikhailovskaya Artillery School. It was one of the oldest and most prestigious military institutions. Only the best students of the Cadet Corps entered in it [9, p. 46].

That same year a tragedy happened in Kirpichev's family. Father Lev M. died. Lev L. Kirpichev who had already graduated the Mikhailovskaya Artillery Academy and worked as a tutor at military school supported younger brothers. Victor L. repeatedly mentioned that Lev replaced father to younger brothers, given them a start in life [5, p. VIII].

27th July, 1862 Victor entered military service as a cadet in Mikhailovskaya Artillery School. At the time a training course at the school was only one year. 12th June, 1863 V.L. Kirpichev received military rank of Second Lieutenant with the appointment to 16 Artillery Brigade. According to the assignment, he was sent to the second lightweight battery [10, pp. 34–35].

Victor chose Kronstadt fortress artillery as a service place on Lev Lvovich advice. 22nd February, 1864 the young officer was assigned to a company № 5. Over time, the subdivision was renamed the third company of the same artillery [10, pp. 35–36]. The young officer performed his duties diligently and served, according to senior officers, "very good" [5, p. IX]. Passing his service Victor did not stop to learn. There was the Marine Library on the island which served as a reliable assistant for Victor's desire to educate himself. He devoted his spare time to scientific pursuits and reading [5, p. X].

Victor L. wrote in one of his letters: "When we had frozen sea, I had to sit during nine days without tea and sugar and without any provisions... Fortunately, I had enough books and I spent nine days quite easily" [5, p. X].

Victor became interested in mathematics while he was studying at the military school. Professor M.S. Budayev a teacher of Theoretical Mechanics and Mathematics, student of the famous scientist M.V. Ostrohradskiy played significant role in it. A.A. Radtcig analyzed Viktor letters to his brothers and showed that the young man was fluent in higher analysis, so that he could learn Applied Sciences [5, p. X]. He had achieved so much success that he began to give advice to his brothers Michael and Konstantin. Victor often pointed their mistakes out and explained solution when the brothers could not solve a particular problem [3, p. 16].

Victor L. had huge range of interests. He studied Geology, Astronomy, History, Botany, Physiology, Human Anatomy. The Professor of St. Petersburg Polytechnic Institute N.N. Savin considered him "encyclopedic and wise man". "He knew almost all!" Savin wrote in his personal memories [11, p. 184]. V.L. Kirpichev's knowledge was systematic. For example, he could name any seen plant in Russian and Latin languages without problem [5, p. X]. N.N. Savin remembered how he asked Professor Kirpichev how he had such great knowledge of plant morphology and Victor answered that when he had been a young Mechanic teacher at Mikhailovskaya Artillery Academy, once he was ordered: "A captain Kirpichev would teach botany!" [11, p. 184].

Victor admired the Middle Age history, which he studied at French chronicles. His interest in historical events influenced the scientific research work content [3, p. 18]. Victor military service lasted two years. He received regular military rank lieutenant [10, pp. 35–36]. 5th August, 1865 Victor came to St. Petersburg to pass the

Michailovskaya Artillery Academy entrance exams. 13th September the young man was assigned student of Academy. There he finally found the scientific field, which he devoted his life. Here he met with prominent figures of science, who were destined to become his teachers. They are A.V. Gadolin and I.A. Vyshnegradsky who read lectures at the Academy at that time.

Due to fundamental changes in the artillery, late 1850s early 1860s were characterized by significant reorganization in military education. The fundamental changes in Mikhailovskaya Artillery School organizing started in 1860–1861. In 1863 the Academy received independence.

A.V. Gadolin, as the inspector classes, could realize a number of innovations during the reorganization in educational process. Gadolin's ideas found its continuation in V.L. Kirpichev organizing work. It was expressed in love of practical training. A.V. Gadolin and V.L. Kirpichev saw particular importance of the laboratories and experimental work in applied science progress, to which belonged gunnery. A number of laboratories were opened and equipped in the academy. The practical training began to be used in the teaching. Practice in the military plants became obligatory for students. It is not surprising that organizing Kharkov Technology Institute, especially Kyiv Polytechnic Institute V.L. Kirpichev paid great attention to uniqueness and innovation of educational process in the laboratories and workshops.

In 1895 V.L. Kirpichev made a speech dedicated to his teacher Ivan A. Vyshnegradsky at a meeting of Kharkov branch of Imperial Russian Technical Society. He stressed that "there is Hereditary spiritual gifts from teacher to student in the field of science, like other areas of spiritual life. Something similar to dedication to intellectual activity" [12, p. 4–5]. I.A. Vyshnegradsky and A.V. Gadolin became such teachers for V.L. Kirpichev.

Viktor L. Kirpichev can be called Gadolin's student also because of A.V. Gadolin invited the youth to participate in the special commission established at the Russian Technical Society to "consider of steel processing method proposed by D.K. Chernov" in 1869 [3, p. 53–54]. This work was Victor's first research, which marked the beginning of his scientist and material expert career.

M.V. Maiyevskiy and P.L. Chebyshev can be also include to scientists who formed of Victor L. scientific outlook. But I.A. Vyshnegradsky was the one who gave "dedication to mental activity" to Kirpichev.

In Vyshnegradsky's Practical Mechanics course the young lieutenant listened to the analytical mechanics, the strength of materials and the elasticity theory, the steam-engine course and the machine design course. In 1865 the strength of materials study was again introduced in the curriculum of Mikhailovskaya Academy on Vyshnegradsky initiative [13]. It is symbolically that V.L. Kirpichev gained recognition in it.

Vyshnegradsky's courses played a significant role in Kirpichev's diversity of research interests. I.A. Vyshnegradsky shared his design skills: creativity, ability to create something new to his disciple. V.L. Kirpichev without exaggeration was a worthy disciple of his teacher.

The relationship V.L. Kirpichev and I.A. Vyshnegradsky did not end after the young man had graduated the Academy. At first Victor L. was a colleague of the scientist, as a teacher of Mikhailovskaya Academy and later St. Petersburg Technology Institute. They participated in a number of specialized committees and so on.

According to Vyshnegradsky advice Victor L. studied the Thermodynamics by himself so well that in the future

he even taught the lecture course at Kharkov Technology Institute [5, p. XIV]. Moreover V.L. Kirpichev joined to so-called "Pentagonalnoe Obshestvo" (Pentagonal association). It was founded in 1871 [3, p. 20]. The strange name of the Association was explained by the participant number. There were exactly five. The main aim of the Association creating was mutual aid in scientific development of Theoretical Mechanics and Engineering [1, p. 231].

29th August, 1867 Victor L. received the next military rank Captain [10, pp. 35 – 36]. In the same year he was sent to do practical work. During the practice the scientist acquainted with the work of the manufacturing plants in St. Petersburg. Victor L. frequently mentioned the hydraulic installation of Ohta gunpowder plant. That installation sparked interest to study the Hydraulics [5, p. XIV].

In 1868 V.L. Kirpichev graduated the Artillery Academy. He was at the first issue of the reorganized educational institution [13]. 26th April, 1868 he was enlisted in the Field Artillery and attached to Michailovskaya Artillery Academy and military school. 28th April of that year, Victor L. was appointed a tutor of these schools [10, pp. 35–36]. He worked on this post for one academic year. 13th May, 1869 the order to be enrolled full-time teacher was issued.

A strange thing was remained in V. L. Kirpichev biography. 24th May, 1869 Victor L. staying at the academy, was assigned to the Guards artillery to a lieutenant [10, pp. 36–37]. The author considers it is necessary to pay attention to the fact that the young officer was reduced in rank. Rank demotion could not happen without any reason. Some disciplinary punishment could be cause of it. But in V.L. Kirpichev's personal file does not contain any information about the demotion reason. Furthermore there was written in the Formulary list of service, which are kept in Kirpichev's personal file: "...had not penalties and was not under investigation" [10, p. 35]. Moreover, 15th July, 1869 the young officer was appointed to Managing of Chancellery of VII special commission of the Artillery Committee and 17th April, 1870 Kirpichev was even awarded the St. Ann Order of the third degree [10, pp. 36–37]. Finally 30 August, 1870 V.L. Kirpichev promoted to the rank of Captain again [10, pp. 36–37].

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Aleksandrov E.E. V.L. Kirpichev the founder of native mechanic and machinery construction science school activity / E.E. Aleksandrov, S.A. Nazarenko, V.L. Havin // Scientific and technical journal "Mechanics and Engineering". – 2012. – №2. P. 230–249. [in Russian].
- [2] Besov L.M. Viktor Lvovich Kirpichev, famous organizer of Ukrainian engineering education / L.M. Besov, G.L. Zvonkova // Science and science of science. – 2010. – № 1. – P.87–97. [in Ukrainian].
- [3] Chekanov A.A. Viktor Lvovich Kirpichev, 1845–1913 / A.A. Chekanov – Moscow: "Nauka", 1982. – 176 p. [in Russian].
- [4] Illustrated compilation of materials to Kyiv polytechnic institute establishment. Devoted to V.L. Kirpichev memory / ed. I. Ga-nitskiy. Kyiv: "Kushnarev i Co", 1914. – 143 p. [in Russian].
- [5] Radtcig A.A. V.L. Kirpichev / A.A. Radtcig // Kirpichev V.L. Collected works. Petrograd, 1917. Vol. 1. – P. I – XXXVI [in Russian].
- [6] Radoguz S.A. Kirpichevs-brothers – the famous scientists and pedagogic family / S.A. Radoguz // Proceedings of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute". Collected Works. Series: History of Science and Technology. - Kharkov: NTU "KPI". – 2013. – № 48 (1021). – 144-152 [in Ukrainian].
- [7] Radtcig A.A. In remembrance of V.L. Kirpichev / A.A. Radtcig // Proceedings of the South-Russian society of technologists: the monthly technical magazine. – Kharkov: "Silberberg and sons". – 1913. – Vol. 17. – pp. 166-168 [in Russian].
- [8] Sizov A.I. Kirpichev-brothers in the Veliky Luki history / A.I. History // 15th anniversary Velikoluksky local history society: a collection of articles of scientific and practical conference. – Velikie Luki, 2008. – pp. 11-20 [in Russian].
- [9] Polyakov S.I. Polotsk cadet corps. History of persons / S.I. Polyakov. Polotsk: Polotsk Publishing House: Spaso-Efrosinievsky convent in Polotsk, 2010. – 71 p. [in Russian].
- [10] State Archive of Kharkiv region. Collection P1682, list 1, file 141. [in Russian].
- [11] Savin N.N. My days chronicles. Nestor. J Journal of the history and culture of Russia and Eastern Europe. St. Petersburg: „Nestor History“. – 2008. – pp. 175-235. [in Russian].
- [12] Kirpichev V.L. Ivan Alekseevich Vishnegradskiy as professor and scholar / V.L. Kirpichev // Bulletin of Society of Technologists. – St. Petersburg. – 1895. – T II. – pp. 95-100. [in Russian].
- [13] Kirpichev L. Historical story of artillery school foundation and development / L. Kirpichev, A. Platov. – St. Petersburg, 1870. – 378 p. [in Russian].

In the biographical study A.A. Radtcig indicated that V.L. Kirpichev did not want to continue a military career because of the limited scientific work, which concerned only military affairs. Therefore, in 1870, Victor L. decided to participate in the contest for the Applied Mechanics teacher vacant position of the Chemical department of the St. Petersburg Technology Institute. It is known that there was a candidate for this post. It was P.A. Afanasiev [5, p. XV]. However, I.A. Vyshnegradsky changed his mind in favor of V.L. Kirpichev after his trial lecture [3, p. 23]. Kirpichev's trial lecture subject was called "The Similarity laws". 7th September, 1870 He was approved for the position by the Trade and Manufacture Department of the Finance Ministry. It should be noted that the appointment happened in a very short period of only seven days. Considering this fact there is an idea that the increase in rank was an attempt to leave Kirpichev in the Academy. Apparently V. L. Kirpichev had idea to leave the military service much earlier. Moreover it is surprisingly the presence of another candidate for the same position. The elected candidates usually successfully occupied the vacant post. This fact emphasizes the Kirpichev's haste in deciding the change of his service place.

The military career was over. 24th April, 1873 V.L. Kirpichev was renamed the Titular Councilor accordingly his previous military rank of the Staff Captain by the order of the Government Senate [10, pp. 37–38]. The changes that had occurred in V. L. Kirpichev's life can be called a fateful. The rest of his life scientist devoted to Higher Engineering Education.

Thus, V.L. Kirpichev's childhood and youth period was considered in this article. His studying in Polotsk Cadet Corps, Michailovskaya Artillery School and Academy was studied. Attention to teachers and researchers who played a leading role in Victor L. development as a scientist and educator is given. Some gaps in the scientist's biography was found based on the introduction to scientific circulation of new archival materials. Unfortunately, some of them still remain of blank spaces and they should be clarified.

Діяльність СРСР щодо обліку людських втрат та матеріальних збитків, заподіяних у роки Другої світової війни в Україні

А.О. Мухаровська*

Рівненський інститут права Київського університету права НАН України, м. Рівне, Україна

*Corresponding author: Mukharovska@ukr.net

Paper received 03.06.15; Revised 06.07.15; Accepted for publication 07.07.15.

Анотація. Утворення та функціонування державних комісій щодо обліку збитків та встановлення людських втрат, заподіяних СРСР під час Другої світової війни відбулося при радянських органах виконавчої та партійної влади. Хоча комісії й мали представницький склад, уся практична робота щодо обліку збитків та встановлення втрат проводилася органами радянської виконавчої влади та робочими групами при НКВС, суворо ними перевірялася та піддавалася радянській пропаганді. Результати діяльності комісій мали неповний, необ'єктивний та упереджений характер й ігнорували збитки та людські втрати, заподіяні не нацистами, або записували їх як такі, що заподіяні військами Рейху.

Ключові слова: наслідки Другої світової війни, державні комісії, злочини нацистів, акти обліку збитків та встановлення людських втрат

Радянський Союз був однією з держав світу, що зазнала найбільших людських втрат та матеріальних збитків у Другій світовій війні. Радянська історіографія присвятила чимало наукових праць дослідженню наслідків вторгнення гітлерівців та їх союзників на свою територію. Проте, характеризуючи та описуючи їх, увагу зосереджувала на результатах, а не на процесі їх встановлення. Зокрема, йдеться про фундаментальні дослідження «Україна у Великій Вітчизняній війні», «Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг.» та ін. У більшості з цих праць використано документи, зібрані НДК, республіканськими та обласними її осередками. Характеристику монографій слід розпочати із перших праць члена НДК, юриста І. Трайніна, вони мають назви: «Механизм немецко-фашистской диктатуры» та «Гитлеровским преступникам не уйти от ответственности» і датуються 1942 р. та 1943 р., Дослідження І. Мінца «Великая Отечественная война Советского Союза», що датується 1947 р., також належить до початкових наукових узагальнень людських втрат і матеріальних збитків, заподіяних війною. Основоположними авторськими працями, у яких зображується злочинна суть нацизму є дослідження Т. Першиної «Фашистський геноцид на Україні. 1941–1944 рр.» З. Сагалова «Прелюдия к Нюрнбергу: Повесть, основанная на документальных источниках» та ін.

В часи незалежності українська історіографія продовжила традицію дослідження результатів втрат, заподіяних війною, проте, дещо розширили «науковий діапазон» дослідженням діяльності різних військово-політичних сил, зокрема, щодо заподіяння ними людських втрат та руйнувань.

Передусім, це монографія В. Кучера та П. Чернеги «Україна у Другій світовій війні (1939–1945)» дає комплексний аналіз ходу військових дій та заподіяних збитків; наводить неспростовні докази завдання збитків військовими діями самої Червоної армії, зокрема, внаслідок недолугості її керівництва.

У другому десятилітті незалежності з'явилися праці, що висвітлюють діяльність державних комісій, йдеться про дисертацію історика Є. Максимчука «Діяльність державних комісій з розслідувань злочинів нацистів на території України (1941–1951 рр.)...», що

започаткував вивчення діяльності комісій як предмета окремого наукового дослідження.

Виходячи із вищеописаного стану дослідження цієї теми, метою нашої праці є висвітлення процесів утворення та діяльності державних комісій, їх персонального складу, особливостей форм та методів діяльності та впливу вказаних чинників на результати діяльності державних комісій, а саме, величин людських втрат та матеріальних збитків.

Ця стаття написана переважно на основі неопублікованих документів, що зберігаються в українських архівах, залучені також опубліковані документи, зокрема, збірник повідомлень Надзвичайної державної комісії (НДК), мемуари членів комісій, а також, вказані монографії.

Для написання статті використано загальнонаукові методи систематизації, аналізу, дедукції, індукції та статистичні методи. А також, спеціальні історичні – порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, історико-персоналогічний, ретроспективний, періодизації та узагальнення.

Злочини нацистської Німеччини вразили людство. Особливо жорстокістю вирізнялися вони на території України. В зв'язку з цим у провідній частині радянського суспільства визріла ідея створення інституції, яка б створила прецедент встановлення та документування всіх цих злочинів [3, с. 9].

З початком певної стабілізації Радянського Союзу на фронтах Другої світової війни у 1942 р. ця ідея отримала практичне втілення: 2 листопада 1942 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР було утворено Надзвичайну державну комісію з встановлення й розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їх спільників та завданих ними збитків громадянам, колгоспам, громадським організаціям, державним підприємствам і установам СРСР при Раді Народних Комісарів (РНК) СРСР. Склад комісії був показово представницьким: головою був секретар Всесоюзної центральної ради професійних спілок (ВЦРПС). М. Шверник, який на другий день після початку німецько-радянської війни очолив Раду щодо евакуації; членами – академік М. Бурденко – видатний хірург, один із організаторів радянської системи охорони здоров'я; гідроенергетик Б. Веденєєв, у минулому головний інженер Дінпрогесу; академік Т. Ли-

сенко; провідний історик Є. Тарле; директор Інституту права АН СРСР І. Трайнін; льотчиця Герой Радянського Союзу В. Гризодубова; партійний діяч, міністр культури СРСР А. Жданов; письменник О. Толстой, а також, митрополит Київський і Галицький Миколай [3, с. 10]. Як бачимо, склад комісії, до якої, здебільшого, входили фаворити Й. Сталіна, не у повній мірі забезпечував фаховий підхід щодо обліку збитків і встановлення втрат.

«Положенням про Надзвичайну державну комісію...», затвердженим РНК СРСР 16 березня 1943 р., визначалося, що ця робота проводитиметься республіканськими, крайовими (обласними) комісіями [3, с. 10]. В районах воєнних дій, де ще не було відновлено роботу місцевих органів державної влади, встановлення і розслідування злочинів проводилося органами військової прокуратури при співпраці з керівним складом частин Червоної армії.

Створення та діяльність Надзвичайної державної республіканської комісії УРСР (Українська республіканська комісія, далі – УРК) було тісно пов'язано із процесом звільнення території УРСР від німецько-нацистських загарбників. Постановою Ради народних комісарів РНК УРСР від 4 квітня 1943 р. УРК була затверджена у складі: голови – М. Хрушова та членів – Л. Корнійця, В. Сергієнка та О. Довженка.

Для вирішення практичних завдань, пов'язаних із роботою комісії практикувалося утворення робочих груп. Створення вказаних організаційних утворень ознаменувало перший «академічний» етап створення державних комісій [3, с. 11].

У лютому 1944 р. при затвердженні М. Хрушова головою РНК УРСР та приїзду його в м. Київ, розпочався другий, «практичний» етап діяльності УРК, що ознаменувався утворенням обласних та районних державних комісій та комісій при сільрадах.

Обласні державні комісії, що були утворені у кінці 1943 р. на Лівобережній Україні та на початку 1944 р. на Правобережжі, склалися за одним лекалом: очолювалися вони, відповідно до інструкції ЦК ВКП(б), першим секретарем обкому та головою облвиконкому, а членами комісій мали бути: начальники УНКВС, голови облпланів та представники від громадськості. На практиці до вказаного складу органи партійної влади залучали колишніх партизан та релігійних осіб – настоятеля православного собору та римсько-католицького ксендза. Роботу кожної обласної комісії контролював представник НДК, який безпосередньо входив до її складу.

Встановлення часу утворення районних державних комісій є дещо проблематичним. Процес їх формування затримався під впливом низки причин: труднощів утворення районних радянських органів влади внаслідок значних руйнувань міст та селищ та їх інфраструктури; браку кваліфікованих кадрів, які змогли б виконати поставлені завдання, а на заході України діяльності радянських органів влади, зокрема і комісій, перешкоджала діяльність Української повстанської армії (УПА).

Чітко проглядається принцип формування структури районних комісій щодо обліку збитків та встановлення втрат – за зразком НДК та УРК. Так головами були зазвичай голови райвиконкомів або секретарі

районних комітетів КП(б)У, в окремих випадках заступники голів райвиконкомів, завідувачі відділів виконкомів, прокурори. Основний склад було представлено активом району – головами міських рад, комсомольськими діячами, завідувачами відділів районних виконавчих комітетів. Також до складу входили представники райвійськкоматів, районних відділів НКВС і районних відділів НКДБ. Також, до роботи комісії залучали працівників промислових підприємств – керівників та фахівців. Залучали до роботи комісій й уповноважених, що допомагали обліковувати збитки у віддалених районах, а також, експертів із слідчих органів, фахівців судово-медичної експертизи та лікарів.

Комісії, що займалися обліком збитків при сільрадах, склалися із активу: голови, секретаря сільради та селян, які принаймні мали початкову освіту.

Уся вертикаль державних комісій, починаючи від УРК та закінчуючи комісіями при сільрадах була утворена на засіданнях органів виконавчої влади, на них також було затверджено плани роботи комісій.

Окремо слід згадати про комісії, що проводили облік збитків державним підприємствам та установам. Народні комісаріати (наркомати), що очолювали промисловість союзного та республіканського підпорядкування створювали відомчі комісії, які проводили облік збитків підприємствам галузі шляхом відрядження уповноважених для складання актів щодо обліку збитків безпосередньо перебуваючи на підприємстві чи установі. Облік збитків промисловості місцевого підпорядкування здійснювався обласними та районними комісіями.

Діяли означені комісії на основі постанови РНК СРСР від 17 червня 1943 р. та додатків до неї: цінника та інструкції, затвердженої РНК СРСР ще 7 травня 1943 р., яка містила завдання, які Уряд СРСР і НДК ставили наркоматам та виконавчим органам влади. Як додаток, інструкція містила схему акта № 9 – основного документа обліку матеріальних збитків та вказівки щодо правил його складання, номенклатурні номери майна, згідно яких воно має бути обліковане. Також, містила стандартний запис: збитки обліковувалися лише як такі, що були заподіяні «німецько-фашистськими загарбниками та їх спільниками» [3, с. 8]. В акті вимагалось вказати назви та номери ворожих частин та прізвища командирів. Збитки, що були заподіяні не нацистами, а іншими військово-політичними силами, наприклад, радянськими спецслужбами при відступі у 1941 р., або під час проходження фронту, то вони обліковувалися як такі, що заподіяні нацистами або їх спільниками, яких не вказували.

Як методи обліку збитків використовувалися покази свідків, бухгалтерські відомості, в тому числі інвентаризаційні книги, висновки експертів. Акти склалися на основі комбінування вказаних методів.

В міру перевірки і систематизації всі матеріали – акти, їх реєстри та узагальнені відомості спрямовувалися НДК в Москву.

Слід зазначити, що за твердженнями діячів комісій, у східних областях УРСР робота щодо обліку збитків державним підприємствам проходила в нормальних умовах, за невеликим виключенням, коли акти відси-

лалися назад через помилки. А в західних областях ця робота ускладнилася відсутністю кваліфікованих кадрів. Найбільш затягли роботу щодо обліку збитків комісії Чернігівської та Вінницької областей.

В подальшому збитки, заподіяні державним установам та підприємствам були списані на основі Постанови РНК СРСР від 1 грудня 1945 р., № 3016–897 та Постанови РНК УРСР від 16 лютого 1946 р.

Облік збитків, заподіяних особистому майну громадян СРСР відбувався на основі інструкції «Про порядок обліку збитків, заподіяних громадянам СРСР та їх майну вторгненням та розбійницькими діями німецько-фашистських окупантів та їх спільників», що була затверджена Постановою РНК СРСР № 667 від 17 червня 1943 р. Заяви, на основі яких пізніше було складено акти щодо обліку збитків, заподіяних громадянам, в більшості писали самі потерпілі, у яких вказували розмір і вартість.

Щодо визначення військово-політичних сил, то самі комісії мали назву – «комісії щодо обліку збитків, заподіяних німецько-фашистськими загарбниками та їх спільниками», а тому і заяви приймали із зазначенням саме цих військово-політичних сил як винуватців збитків, незважаючи на те, що писали у заявах громадяни.

Облік збитків комісії проводили за ринковими цінами, що існували у період німецької окупації у кожному населеному пункті. Форм обліку збитків – акти, можна поділити на два види – колективні та індивідуальні. До колективних належали акти-списки, до індивідуальних акти, що складали окремо на кожну потерпілу родину. Як методи використовували покази свідків – мешканців сіл, які лишилися живими, та приблизних математичних розрахунків фахівців, що входили до складу комісій. Використовували також огляд на місцях, опитування свідків із сусідніх сіл.

Найбільших труднощів зазнавали комісії при обліку збитків населенню, що загинуло в наслідок Голокосту, або мігрувало в межах СРСР. Для цієї роботи комісії використали акти колективної форми, в яких навпроти списку сімей, облікували приблизний розмір та вартість збитків. За умов відсутності власників майна, а, деколи і будинків, комісії застосували методи орієнтовних підрахунків, що полягали у використанні відомостей та матеріалів щодо знищення житлового фонду та надвірних будівель, а також особистого майна певної кількості осіб.

В діяльності щодо встановлення людських втрат, комісії користувалися Інструкцією «Про порядок встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їх спільників», розроблену НДК та прийнятою 31 травня 1943 р., та затверджену вказаною постановою [3, с. 10].

Для повного обліку злочинів державні комісії повинні були використовувати відомості, отримані шляхом опитування місцевих жителів, очевидців, учасників і осіб, що знали місця страт; використання документальних відомостей органів Управління державними архівами НКВС-УНВД – статистичні таблиці померлих від голоду, картотеки і відомості про загнаних до Німеччини, фотографії кривавих звірств і руйнувань, різні вироки, відомості оперативних відділів УНКВС; протоколи огляду членами комісій безпосередніх місць страт радянських громадян.

В актах районні комісії зазначали кількість людських втрат, деколи вказували національну та соціальну приналежність загиблих, а також, обставини їх загибелі. Щодо встановлення військово-політичних сил, що спричинили ці втрати, то, як і в актах щодо обліку матеріальних збитків, використовувався трафаретний запис – «німецько-фашистські загарбники та їх спільники». До «спільників» зараховували українські та польські націоналістичні сили – УПА, «Поліська Січ» та Армія Крайова, також, козаків Російської визвольної Армії (РВА). Навіть, у випадках заподіяння збитків Червоною Армією або радянськими партизанськими загонами, збитки в актах записували як такі, що спричинені нацистами або взагалі ігнорувалися.

Окремо слід згадати про встановлення кількості жертв масових розстрілів, зокрема, загиблих внаслідок Голокосту та інших масових страт. Районні комісії створювали комісії для проведення ексгумації масових захоронень. У місцевостях, де що не було радянських органів виконавчої влади, ексгумації проводили медексперти та лікарі Червоної армії. Таким чином встановлювали рід смерті, статево-вікові ознаки та приблизну кількість загиблих.

Наявні матеріали діяльності комісій свідчать, що вони проіснували до 1951 р. – часу офіційної їхньої ліквідації. Проте, після 1945 р., державні комісії в областях не згадувалися: уся документація складалася органами виконавчої влади.

Численні документи з грифом «таємно» свідчать про засеркченість частини результатів діяльності комісій та жорсткий контроль центру за їх роботою [3, с. 13].

Отже, загальні підсумки людських втрат та матеріальних збитків, заподіяних населенню та народному господарству УРСР були викладені у звіті УРК, від 12 вересня 1945 р. «Про підсумки роботи щодо встановлення й розслідування злочинів німецько-нацистських загарбників та їх спільників та заподіяних ними збитків громадянам, колгоспам, громадським організаціям, державним підприємствам та установам на території УРСР встановили, що німецько-нацистські загарбники та їх спільники знищили й замучили 4 496 547 радянських громадян, в тому числі 3 178 084 цивільних громадян, 1 318 463 військовополонених. До Німеччини на каторгу загнали 2 023 112 радянських громадян.

Зруйнували та спалили 714 міст й більше 28 000 сіл. Спалили й зруйнували більше 2 млн. будинків, більше 540 тис. надвірних будівель та позбавили даху біля 10 млн [3, с. 12].

Збитки громадянам, колгоспам, громадським організаціям, державним підприємствам і установам на території УРСР, були визначені УРК у 1945 р. Найменші втрати були в Чернівецькій та Ізмаїльській областях. За відомостями НДК загальна сума збитків, заподіяних УРСР складала 285 млрд. крб. – тільки прямих видів збитків (у державних цінах на 1941 р.). Збитки майну громадян, оцінені за ринковими цінами були переведені у державні. Частка України складала 42% від загальної кількості збитків, заподіяних народному господарству та громадянам [1, с. 366].

Обліком було охоплено 8 союзних республік, розмір збитків між якими розподілився наступним чином: найбільших втрат зазнала УРСР – вже згадувані 285

млрд. крб., РСФСР була тільки на другому місці – 249 млрд. крб., а от Білоруська РСР зазнала збитків на суму 75 . крб., інші радянські республіки – 20 млрд. крб. і менше. Наголошували, що наведені цифри далеко не вичерпували всіх збитків, заподіяних німецькими загарбниками Радянському Союзу. Вони охоплювали тільки збитки від прямого знищення майна громадян, колгоспів, громадських організацій, державних підприємств та установ [4, с. 312].

Загалом, НДК збрала достатньо матеріалу для звинувачень гітлерівців на Нюрнберзькому процесі [5, с. 100].

Тема дослідження діяльності комісій щодо обліку збитків та встановлення втрат набула особливої актуальності сьогодні, у зв'язку із воєнними діями в Україні та проблемами, пов'язаними з ними.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. / [ред. рада: В. М. Литвин (голова), Г. В. Боряк В.М. Геєць та ін.; під ред. В.А. Смолій; авт. кол.: Т.А. Балабушевич, В.Д. Баран та ін.]. НАН України. Інститут історії України. – К.: Ніка-Центр, 2011. – Т. 2. – 608 с.
- [2] Кузьмін С. Сроку давности не подлежат. – М.: «Политиздат», 1985. – С. 206.
- [3] Максимчук С. Діяльність Державних комісій з розслідування злочинів нацистів на території України (1941–1951 рр.): типово-видовий склад та інформаційний потенціал джерельного комплексу. Автореферат дис. ... канд. істор. наук. – К., 2007. – 20 с.
- [4] Преступные цели – преступные средства. Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР (1941–1944 гг.) / Заставенко Г. Ф. и др. 3-е изд. – М.: «Экономика», 1985. – 328 с.
- [5] Сагалов З. Прелюдия к Нюрнбергу: повесть, основаная на документах / З. В. Сагалов. – Х.: Прапор, 1990 – 113 с.
- [6] Снайдер Т. Криваві землі: Європа між Гітлером та Сталіним. – К.: «Грані-Т», 2011. – 448 с.
- [7] Трайнин И. Гитлеровским преступникам не уйти от ответственности. – М.: Госполитиздат, 1943. – 47 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Economic history of Ukraine: historical and economic research (2011): Vol. 2 / [an editor is advice: Litvin, V.M. (chairman), Boryak, G.V. Geets, V.M. and but other; under a release Smoliiy, V.A.; author collective: Balabushevich, T.A, Baran, V.K. but other]. NAN of Ukraine. Institute of history of Ukraine, Nika-Tsentr, Kyiv, Ukraine.
- [2] Kuzmin, S. (1985), Term of remoteness is not subject], Politizdat, Moscow, Russia.
- [3] Maksymchuk, E.S. Activity of the State Committees on the investigations of Nazi's crimes on the territory of Ukraine (1941–1951): specific contain and information potential of the source complex – Manuscript. Dissertation for a Degree of the Candidate of Historical Sciences on speciality – 07.00.06 – Historiography, Source Study and Special Historical Disciplines. – Ukrainian Research Institute for Archives and Record Studies.– Kyiv, 2007.
- [4] Criminal purposes – are criminal facilities. Documents are about the of occupation policy of fascist Germany on territory of the USSR (1941–1944 year.) (1985) / Zastavenko, G.F. and but other 3 editions, Ekonomika, Moscow, Russia.
- [5] Sagalov, Z., (1990) A prelude is to N'yurnbergu: Story, based on documents, Prapor, Hertson, Ukraine.
- [6] Snyder, T. (2011), Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin, Grani-T, Kyiv, Ukraine.
- [7] Traynin, I. (1943), Not to avoid responsibility the Hitler criminals, Gostpolitizdat, Moscow, Russia.

Activity of the USSR is in relation to the account of human losses and financial losses, caused in the years of Second world war in Ukraine

A.O. Mukharovska

Abstract. Education and functioning of state commissions is in relation to the account of losses and establishment of human losses, caused the USSR in the Second world war-time took a place at the soviet organs of executive and party power. Although commissions and had representative composition, all of practical work in relation to the account of losses and establishment of losses was conducted the organs of soviet executive power and workinggroups at NKVS, severely checked up by them and added soviet propaganda. The results of activity of commissions had incomplete, biased and character is preconceived and ignored losses and human losses, caused not nazis, or wrote down them as such which are caused the troops of Reich.

Keywords: consequences of Second world war, state commissions, crimes of nazis, acts of account of losses and establishment of human losses

Організаційний період соціалістичного руху в Румунії (1918-1921 рр.)

І. Піддубний*

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, м. Чернівці, Україна

*Corresponding author: baumeister@i.ua

Paper received 08.03.15; Revised 14.04.15; Accepted for publication 15.04.15.

Анотація. В статті розглядається питання розколу в соціалістичному русі та намагання об'єднати в межах Румунії всі соціалістичні організації у єдину. Подаються заходи, які вживалися керівництвом соціалістичних організацій для визначення позиції, тактики партії. Розглянуто події розколу у соціалістичному русі та створення двох напрямів лівого руху.

Ключові слова: Румунія, соціалістичний рух, "Декларація принципів", Федерація соціалістичних партій Румунії

В результаті Першої світової війни та революції у Росії в Європі активізували свою діяльність ліві рухи. Особливо активними вони стали після Жовтневого перевороту у Росії, коли активізувалося радикальне крило соціалістичного руху. Для Румунії у її нових кордонах розвиток соціалістичного руху пішов фактично у двох напрямках – утворення уніфікованої соціалістичної організації та створення комуністичної, що викликало розкол у лівому русі та визначило подальшу його діяльність.

Питання розвитку соціалістичного руху після Першої світової війни піднімалися в історичній літературі різними дослідниками. Частина з них розкривала питання повоєнного руху у напрямку створення комуністичної організації. Як у збірках документів, так і в роботах румунських авторів головна увага приділялася показу комуністичної організації як більш якісного етапу в розвитку робітничого руху, як це зроблено в роботах К. Кушнір-Мігайлович [6] чи Т. Джеорджеску [8]. Розкрити політичне життя країни у повоєнних умовах та встановити місце політичних партій у ньому намагалися М. Мушат та І. Арделяну [14]. Період 1918-1922 рр. представлений у статті І. Матея та Т. Іона виключно як період революційної ситуації [13]. Зваженим та таким, що охоплює значну територію є дослідження В. Лівяну, якому вдалося створити, відповідну історіографії свого часу, картину подій у Румунії та землях з румунським населенням у 1918 р. [12]. Проте значно ширшою за обсягом та матеріалом є робота М. Стенеску, який вивчив питання утворення комуністичної організації в Румунії та подає цей процес, розкриваючи діяльність соціалістичної та профспілкової організації в країні у період 1921-1924 рр. [17]. Предметно до вивчення питання діяльності комуністичних груп та створення комуністичної партії в Румунії підійшов Б. Попов, якому вдалося повноцінно розкрити всі сторони партійного життя в умовах боротьби трьох течій у Соціалістичній партії Румунії [3]. Зважено до питання розколу у соціалістичному русі підходить К. Гітчінс, який відзначає роль комуністичних груп та III Інтернаціоналу у створенні Комуністичної партії Румунії [10, с. 218-226].

Загалом можемо стверджувати, що питання ставлення до соціалістичного руху в Румунії після Першої світової війни вже має відображення у історіографії. Найбільш яскравим з періодів є «організаційний етап», який вмістився у період з кінця 1918 по 1921 р., коли соціалістичний рух в Румунії перебував не лише на піднесенні, але й у процесі перебудови. Фактично це був період, коли розроблялися принципи подальшої ді-

яльності соціалістичного руху у рамках «Великої Румунії», робилися спроби об'єднати соціалістичні організації з різних провінцій під єдиним керівництвом. З іншого боку наявність комуністичного руху, його вплив на носіїв соціалістичних ідей відривав частину представників соціалістичного руху від нього та перетворював на учасників комуністичної організації. Таким чином, метою даної статті є висвітлення окремих моментів пов'язаних зі створенням двох політичних організацій, що були пов'язані з робітничим рухом Румунії

Організаційний етап в історії соціалістичного руху Румунії фактично розпочався у кінці 1918 р. зі спроб уніфікації соціалістичного руху та вплинув на всю подальшу діяльність і взаємини соціалістичних та комуністичних організацій в Румунії у період між світовими війнами.

Якщо виділяти проблеми діяльності соціалістичних партій в Румунії, то можемо відзначити, що провідну роль тут намагалася відігравати Соціал-демократична партія Румунії, яка 28 листопада (ст.ст.) 1918 р. прийняла «Декларацію принципів» у якості програми подальших дій. Крім неї на кінець 1918 р. на території Румунії діяли Інтернаціональна соціал-демократична партія Буковини, Соціал-демократична партія Трансильванії і Банату, соціалістичні організації Бессарабії. Впродовж 1919-1921 рр. відбувалася реорганізація та перебудова діяльності згаданих організацій. Власне під керівництвом І. Флуераша та І. Жуманки 7-9 вересня 1919 р. у м. Сібіу було перетворено Соціал-демократичну партію Трансильванії у Соціалістичну партію Ардялу і Банату. Питанням для всіх соціалістичних організацій було збереження відносин з міжнародним центром соціалістичного руху, реорганізація та прилаштування під умови діяльності в Румунії [5, с. 197-201]

Проблемою для діячів соціалістичного руху було і перепідпорядкування, коли замість Відня і Будапешту керівним центром мав стати Бухарест, і намагання контролювати рух, який посилювався за межами Румунії і розвивався в напрямку максималізму. Особливо помітною стала активність румунських соціал-демократів на території нещодавно проголошеної Української Народної Республіки, коли у червні 1917 р. в м. Одеса створили Соціал-демократичний комітет дії на чолі з М. Бужором, А. Ніколау, І. Діческу-Дік. Подібні до нього групи виникли у Києві, Тирасполі, Москві, Омську, Самарі, але оскільки всі вони мали максималістський характер у травні 1918 р. було прийняте рішення щодо створення Центрального комітету румунських комуністичних груп у Росії. Ці групи мали в Румунії своїх агі-

таторів і проводили відповідну роботу, пропагуючи ідею соціалістичної революції та встановлення диктатури пролетаріату. [15, с. 19, 21-22, 26-28; 3, с. 20-23]. Діяльність з відновлення соціалістичної організації в Регаті йшла в напрямку організаційному ще навесні 1918 р., коли керівництво визначало характер наступних дій і коли склалися позиції «максималістів» та «мінімалістів» та виникла потреба складення нової програми партії й вироблення тактики дій. Все це відбувалося на тлі поступового відродження діяльності соціал-демократичних організацій Регату і особливо Молдови, де під проводом І. Сіона, Л. Гелертера та Л. Геллера формувалася регіональна соціалістична організація. В тодішніх умовах завданням партії стало і досягнення виборчого права для всіх громадян Румунії, забезпечення землею селян, надання права на освіту та охорону здоров'я. Особливістю регіональних організацій, зокрема Трансільванської, стала діяльність, спрямована на об'єднання з Регатом та розвиток робітничого руху. Для проводу партії ставала очевидною необхідність проведення партійного конгресу для відновлення єдності партії [3, 23-28; 14, 52-53, 55-56, 59, 71-73, 73-74, 74-75, 75-76, 165-168].

Отже, в діях соціалістів вже у 1918 р. намітився певний розкол і розходження у баченні завдань партії. Власне це потребувало розробки і введення у дію нової програми партії, що відбувалося не без впливу комуністичних груп з Росії. Сприятливі умови для соціалістів у Бухаресті склалися після виведення німецьких військ, коли з 29 жовтня по 18 листопада 1918 р. в столиці була відсутня реальна влада та 14 листопада відновили видання партійного органу, який з другого номеру отримав назву «Socialismul». Також після повернення з Москви делегації А. Константінеску і Х. Стернберга довели до завершення програму, відому як «Декларация принципів». На той час колишнє керівництво партії було представлено А. Константінеску, І. Крістеску. І. Фріму, що змусило кооптувати до Виконкому СПР І. Московіча з Бухаресту, Т. Іордекеску з Плоешть, І. Сіона з Ясс. Г. Теодореску та залишити у складі Х. Раковскі. Секретарем Виконкому став І. Московіч, а скарбником – Г. Крістеску. Про таке рішення були повідомлені всі секції партії разом з проектом програми для обговорення [3, с. 29-32; 15, с. 203-206, 266].

Зміна організаційної структури пояснювалася зростанням чисельності організованого робітництва, яке на 1919 р. складало близько 250 тис. Найбільшими були повітові секції Бухаресту, Кимпіни, Плоешть, Ясс, хоча роботу старалися перевести у кварталні секції та групи. Влітку 1919 р. бухарестська організація СПР створила 8 кварталних секцій, які мали самостійність у пропагандистській роботі та проведенні зборів. З питань роботи вони отримували вказівки від центрального комітету, що формувався з секретарів комітетів кварталних секцій та членів комітету центральної секції. Проводилася робота і зі створення регіональних федерацій за групами повітових секцій СПР: Молдови, Долини Прагова, Добруджі, Бакеу, Пятра-Нямц і Романа, Бреїли, Бузеу, Фокшань, Римніку-Серат. Такі федерації не передбачалися статутом, але їх створення супроводжувалося формуванням регіональних партійних органів: бюро з пропаганди, апеляційної комісії, видавничого центру, друкованого органу федерації. Потребу

у подібних змінах пояснювали змінами самого руху, який з мононаціонального перетворився у багатовісний. Крім того, в інтересах робітничого руху у рамках Великої Румунії слід було швидше об'єднати всі соціалістичні організації.

Врешті у травні 1919 р. була прийнята єдина програма партії і 7-8 грудня 1919 р. на конференції у Яссах створено Генеральну раду СПР, після чого членів партії втягнули у дискусію з приводу централізації та децентралізації у партії. Представники організації Молдови схилилися до останнього варіанту, тоді як у Ардялі вважали необхідною централізацію та уніфікацію партійних і профспілкових організацій. Останнє було характерним для австрійської системи, коли член партії був одночасно і членом профспілки та сплачував єдиний внесок. Проти партійної, особливо комуністичної, складової у профспілках виступали центристи, яких представляв І. Московіч. Представники лівої течії (Д. Фабіан) ратували за співпрацю профспілок і партії при лідерстві останньої. Врешті об'єднаний сесії Генеральної Ради СПР та Генеральної комісії профспілок Румунії у жовтні 1920 р. вдалося прийняти проект спільного статуту профспілкового руху в Румунії у розробці лівих [15, с. 79-80; 3, с. 106-113].

Сутність дій партії передає і програма українських соціал-демократів, які вважали, що “метою соціал-демократичної партії є здійснене мети соціалізму, а то: добитись до такого ладу, аби нарід при найбільшій свободі стояв на найвисшій степені моральности”. Сама партія висловлювала потребу у освічених, в плані класової боротьби, робітниках, чого можна було досягнути при свободі зборів, друку, загальному виборчому праві. Серед вимог партії були встановлення “справедливих податків”, відокремлення церкви від держави, створення шкіл з рідною мовою викладання, ліквідація приватної власності на засоби виробництва, землю, транспорт [1].

Грудень 1918 р. виявився переломним у робітничому русі та партійному житті соціалістів. Власне у листопаді 1918 р. відновили діяльність майже 40 профспілок Бухареста, а 1 грудня (ст.ст.) 1918 р. загальні збори членів профспілкових комітетів обрали секретарем комісії профспілок Г. Теодореску. Також почали діяти нові форми громадських інституцій, зокрема, «робітничі делегати», які працювали на дрібних підприємствах. Почастішали випадки страйків, у яких головними були економічні вимоги, хоча мали місце і вимоги політичного характеру. Для короткого проміжку часу у листопаді-початку грудня 1918 р. страйкарі добивалися успіху. В ході страйку 13 грудня 1918 р. влада дала наказ стріляти в робітників та провести арешти керівництва партії і профспілок за звинуваченнями у підбурюванні до заколоту. Хоча 15 березня 1919 р. відбувся суд, лише 4 особи отримали вирок. Заочно до смертної кари засудили А. Константінеску. Загалом відсутність чіткої мети і достатньої організації не дала можливості завершити справу в бажаному руслі [3, с. 37-42].

Груднева розправа в Бухаресті фактично розділила на два основні напрями соціалістичний рух Румунії. Тоді ж представники правого крила (І. Жуманка, Г. Грігоровіч) виступили за створення єдиної соціалістичної партії в Румунії. Утворення Соціалістичної партії Ардялу та Банату визначило і завдання партії – покладен-

ня краю гнобленню меншістю більшості, перетворення капіталістичної системи у соціалістичну та підтримання інтернаціональних зв'язків з робітниками інших країн. Фактично було визначено програму-мінімум: здобуття загального, рівного і прямого права голосу, перехід до однопалатного парламенту, проведення реформ освіти, охорони здоров'я, аграрної, встановлення народної власності на засоби виробництва та надра. Власне програма декларувала боротьбу за демократичні перетворення легальним шляхом.

Всередині партії боротьба навколо питання про тактику та форми діяльності партії визначила три напрями. Праве крило схилилося до позиції К. Доброджану-Геря про можливість перемоги соціалізму в Румунії після його встановлення у Західній Європі та співпраці робітників з національною буржуазією у справі побудови національної держави. Центристи критикували співпрацю з буржуазією, виступали за республіканський лад у Румунії, не бажали діяти більшовицькими методами. Ліві ж схилилися, і пропагували це всіляко, до виключно революційної боротьби і встановлення диктатури пролетаріату [3, с. 44-46, 12, с. 590-593].

Для правих у СПР, власне І.Сіона, було притаманне відстоювання погляду про необхідність дотримання саме легальних методів боротьби з відкиданням таємних, змовницьких дій. Позиція правих викладалася у Декларації Тимчасового виконкому СПР та Генеральної комісії профспілок від 13 лютого 1919 р. У ній також було дано позитивну оцінку створення національних режимів на руїнах Габсбурзької імперії і утворення Великої Румунії. Дещо пізніше, фактично на основі Декларації 13 лютого 1919 р. прийняли рішення про уніфікацію соціалістичного руху Регату, Трансільванії і Буковини [3, с. 47-48]. Протистояння максималістів та мінімалістів привело до боротьби на рівні керівництва та у пресі, появи пропагандистських видань [3, с. 49-53; 2].

На ситуацію в СПР вплинуло створення III Інтернаціоналу у березні 1919 р., що стало причиною гострої боротьби з багатьох питань соціалістичного руху в СПР. Це привело до постійного перенесення дат об'єднавчого з'їзду. При підготовці до з'їзду у квітні 1919 р. Тимчасовий виконком СПР 24 лютого (ст.ст.) 1919 р. звернувся до партій Трансільванії і Банату та Буковини з пропозицією провести нараду представників керівних органів для узгодження позицій і спільної підготовки об'єднавчого з'їзду. 17 березня (ст.ст.) відбулася нарада за участю делегатів Тимчасового виконкому СПР, Трансільванії та Ясс у Бухаресті, на якому визнали, що "легальна і масова тактика ... залишається і надалі найбільш ефективною і надійною" [3, с. 54].

Загальнонаціональна конференція соціалістів відбулася 23-26 травня 1919 р., маючи на меті обговорення звіту про стан у партії, програму партії, передвибірні програму та організаційні питання. Два проекти програми викликали доволі гостру дискусію за участю Л. Гелертера, І. Московіча, І. Флуєраша, Я. Пістінера, Ш. Войні, Е. Сокора. Якщо праві наполягали на вичікуванні перемоги на Заході, ліві і центристи зійшлися у думці про шлях до соціалізму через диктатуру пролетаріату [15, с. 84-85.]

У програмі СПР визнавалася партією робітничого класу з завданням нової форми організації суспільства через соціалізацію засобів виробництва та обміну, ска-

сування експлуатації націй, статі та класу у будь-якій формі. Перший розділ програми давав характеристику економічного та політичного розвитку капіталізму, тоді як у другому аналізували наслідки світової війни. Можливо саме під впливом правих до тексту було внесено положення про завоювання пролетаріатом політичної влади у ряді країн, що було даниною теорії А. Доброджану-Геря. В третьому розділі аналізували становище у самій Румунії, умови в яких діяв робітничий рух. Власне робітничий клас визнали єдиним, здатним до революційних перетворень у Румунії. Тоді як селянство представлялося нездатним до захисту власних інтересів. Очолити ж робітничий клас мала революційна партія. Найбільше компроміс, на думку Б.Попова, проявився у розділі про мету та завдання партії. Спершу мова йшла про завоювання політичної влади та перетворення капіталістичного суспільства у соціалістичне через встановлення диктатури пролетаріату. Далі ж продовжували про можливість зародження у капіталістичному суспільстві основ для суспільних змін. Тобто реформування. У сфері внутрішньої політики мали місце вимоги широких реформ від загального виборчого права і громадянських свобод до встановлення рівності для національних меншин і аграрної реформи. У зовнішній політиці містилася вимога скасування таємних договорів.

Передвибірною програмою СПР мала ряд вимог, які мали посприяти демократизації країни. Обговорені були питання взаємовідносин між партією та профспілками. Тут в обговоренні виступив К. Поповіча виступив І. Флуєраш, який заговорив про угорський досвід членства у партії та профспілці зі сплатою уніфікованого внеску. Така пропозиція знайшла відгук у схвальному рішенні про уніфікацію партійного і профспілкового внеску. Схвалили на конференції об'єднання СПР з соціал-демократами Трансільванії, Банату і Буковини. Керівним органом визнано новообраний Виконавчий комітет СПР [3, с. 55-62].

Спільним для соціалістичних організацій стало і рішення про ставлення до парламентських виборів 1919 р., хоча у провінціях, особливо на Буковині, відмову від участі у них сприйняли як втрату власних позицій [15]. Тим не менше пропагандистська діяльність була розгорнута рано, у травні 1919 р. і добиватися парламентських місць вирішили в Ардялі, Банаті, Буковині. Ліві критикували за таке бажання потрапити в парламент, наполягаючи на провідній ролі класової боротьби [3, с. 72-73; 15 с. 279-280]. В результаті незгодженості дій у парламент обрали 7 представників соціалістів. [10, Tab. IIb].

15-16 серпня 1920 р. у Клузі скликано перший конгрес Соціалістичної партії Трансільванії та Банату, у резолюції якого давалася оцінка ситуації у світі, наголошувалося на необхідності пропагування соціалістичних ідей, потреби організації політичної і економічної боротьби робітників. Тоді ж було висловлено думку про необхідність об'єднання у єдиній партії та проведення партійного з'їзду [7, с. 189-193.] 7-8 вересня 1920 р. у Чернівцях пройшла конференція ІСДПБ, де після тривалих дебатів ухвалили резолюції з готовністю співпрацювати з соціалістами Регату, Трансільванії і Банату [4, с. 47-48.]. Розпущений у березні 1920 р. парламент, наново був обраний наприкінці травня

1920 р., забезпечивши соціалістам доступ у законодавчий орган 20 депутатам та 3 сенаторам [3, с. 73-76; 7, с. 164-168.].

Ситуація, що склалася всередині СПР обговорювалася на зібранні Генеральної ради СПР та профспілок 30 січня – 2 лютого 1921 р. Метою даного зібрання стало вивчення ситуації в партії та профспілках, яка склалася внаслідок жовтневого страйку та заслуховання звіту делегації, що повернулася з Росії. Констатування ситуації в робітничому русі Румунії вело до встановлення наявності в ньому трьох течій – соціал-демократичної, комуністичної та центристської, кожна з яких робила відповідну ставку на ситуацію в країні. У зверненні містився протест проти стану облоги та цензури, які придушували свободи. Стан облоги трактувався не інакше як засіб уряду, спрямований на позбавлення робітництва тих прав, які гарантуються законно. Вимагали в зверненні і скасування стану облоги, відкриття робітничих локалів, інакше підтримання незаконного стану облоги є лише доказом підтримання диктатури буржуазії [7, с. 273-275].

Скликаний 8-12 травня 1921 р. конгрес Соціалістичної партії Румунії фактично перетворився на установчий з'їзд Соціалістично-комуністичної партії Румунії, але арешт його учасників викликав відповідні дії у середовищі соціалістів. Зокрема, 14 травня 1921 р. конференція СДПБ проголосувала за резолюцію яка висловлювала обурення та протест проти дій влади [17, с. 39].

19-20 червня 1921 р. пройшов установчий конгрес Федерації соціалістичних партій Румунії, де були представлені Рєгат, Ардял, Банат та Буковина. Метою діяльності організації було оголошено сприяння всім рухам, які мають на меті поліпшення існування робітників. Програма діяльності передбачала боротьбу за загальні політичні права, досягнення економічних прав, які були актуальними на той час. Зміни в країні бачили можливими лише на основі змін у західноєвропейських країнах та культурному освіченні робітництва, не даючи шансів на зміни революційним шляхом. Статут організації зберіг незалежність партій у її складі. Конгрес прийняв рішення про приєднання до Віденського Інтернаціоналу одностайно та затвердив представником Г. Грігоровіча. Виконавчий комітет утворили з 9 осіб і з 22 червня 1921 р. його очолив Г. Грігоровіч та секретарі Ш. Войня, Я. Пістінер. [17, с. 39, 69-73; 9, с. 200]. Завершилася процедура оформлення соціалістичного руху в межах Румунії профспілковою конференцією в м. Плоешть, яка створила відповідну структуру профспілкових організацій [17, с. 73-74].

Фактично в результаті появи у румунському соціалістичному русі максималістів відбувся його розкол. Намагання об'єднати соціалістичні організації в рамках «Великої Румунії» привели до офіційного оформлення розколу між лівими і правими соціалістами та створення двох нових організацій, які проголошували схожу мету, маючи при цьому різні засоби для її досягнення.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Воля народа. – 1919. – 9 жовтня.
- [2] Константінеску Алеку Из “Книги рабов” (1919 г.) // История зарубежной коммунистической печати 1917-1945 гг.: Хрестоматия. /Под ред. Я.Н. Засурского. – М.: Изд-во МГУ, 1981. – С. 379-381.
- [3] Попов Б.С. Социалистическое движение в Румынии и образование компартии (1917-1921 гг.). – М.: Мысль, 1983.
- [4] Хроніка партійного руху на Буковині (від вересня 1920 до вересня 1921 р.) //Чернівецький обласний краєзнавчий музей. Архів М.Брофмана. – 25506-III-16196.
- [5] Alexandrescu I., Bulei I., Mamina I., Scurtu I. Enciclopedia de istorie a României. – București, Meronia, 2000.
- [6] Cușnir-Mihailovici C. Mișcarea muncitorească din România între anii 1917-1921. Crearea Partidului Comunist din România.- București: Editura politică, 1960.
- [7] Documente din istoria Partidului Comunist din România: 1917-1922. – Vol. I. /Editia a II-a. – București: editura de stat pentru literatura politică, 1956.
- [8] Georgescu T. De la greva generala la crearea P.C.R.. Lupta pentru clarificarea politică, ideologică și organiza-torică din mișcarea muncitorească în preajma creării P.C.R.. Octombrie 1920 – mai 1921. – București: Editura-ra științifică, 1962.
- [9] Hausleitner M. Die Rumanisierung der Bukowina. Die Durchsetzung des national-staatlichen Auspruchs Grossrumaniens. 1918–1944. / Mariana Hausleitner. – Munchen: R.Oldenbourg Verlag, 2001.
- [10] Hitchins K. Mit și realitate în istoriografia românească / Trad. de S.Georgescu-Gorjan. – București: Editura Enci-clopedică, 1997.
- [11] Ivan M. Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919–1932. Studiu comparativ al rezultatelor oficiale ale alegerilor pentru Camera Deputaților din anii 1919–1932 / Marcel Ivan. – Sibiu, 1932.
- [12] Liveanu V. 1918. Din istoria luptelor revoluționare din România.– București: Editura politică, 1960.
- [13] Matei P., Ion T. Despre situația revoluționară din România între anii 1918 și 1922 // Studii. Revista de istorie. – 1957. – №2. – P. 159-175.
- [14] Mușat M., Ardeleanu I. La vie politique in Roumania. 1918-1921. – București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1978.
- [15] Presa muncitorească și socialistă din România. / Colectiv de redacție Ion Popescu-Puțuri (red. respon.), Nicolae Goldenberger, Augustin Deac, Ion Felea, Ion Iacoș – Vol. III: 1917–1921. – Partea 1: septembrie 1917 – iunie 1919. – București: Editura politică, 1971.
- [16] Socialiștii din Bucovina și alegerile //Glasul Bucovinei. – 1919. – 23 Octomvrie. – № 269.
- [17] Stănescu M.C. Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1924. – București, editura politică, 1971.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITARATED)

- [1] Volia Naroda (The will of the people.). – 1919. – 9 October.
- [2] Constantinescu Alecu From the "Book of slaves" (1919) // The history of foreign communist press 1917-1945. / Ed. Ya.N. Zasurskii. – M.: MGU, 1981. – P. 379-381.
- [3] Popov, B.S. The socialist movement in Romania and the formation of the Communist Party (1917-1921 gg.). – M.: Mysl,1983.

- [4] Chronicle of party movement in Bukovina (from September 1920 to September 1921) // Chernivtsi Regional Museum. Archive of M.Brofman. – 25506-III-16196.
- [5] Alexandrescu, I., Bulei, I., Mamina, I., Scurtu I. Encyclopedia of History of Romania. – București, Meronia, 2000.
- [6] Cușnir-Mihailovici, C. The movement of workers from Romania between 1917-1921. Creating Communist Party of Romania. – București: Editura politică, 1960.
- [7] Documents on the history of the Communist Party of Romania: 1917-1922. – Vol. I. / Edition II. – București: editura de stat pentru literatura politică, 1956.
- [8] Georgescu, T. From General Strike to creation of R.C.P. Struggle for clarification of political, ideological and organizational workers' movement before the creation of PCR. October 1920 – May 1921. – București: Editura științifică, 1962.
- [9] Hausleitner, M. The Romanisation of Bukovina. The enforcement of the national-state utterance Greater Romania. 1918-1944.– Munchen: R.Oldenbourg Verlag, 2001.
- [10] Hitchins, K. Myth and reality in Romanian historiography / Trad. The S.Georgescu-Gorjan. – Bucharest: Enciclopedică 1997.
- [11] Ivan, M. The evolution of our political parties in figures and charts from 1919 to 1932. Comparative study of official election results for the Chamber of Deputies in the years 1919-1932. – Sibiu 1932.
- [12] Liveanu, V. 1918. From the history of revolutionary struggles in Romania. – București: Editura politică, 1960.
- [13] Matei, P., Ion, T. About revolutionary situation in Romania between 1918 and 1922 // Studii. Revista de istorie.(Studies. Historical Revue.). – 1957. – №2. – P] 159-175.
- [14] Mușat, M., Ardeleanu, I. The political life in Romania. 1918-1921.– București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1978.
- [15] The workers' and socialist press of Romania. / Colectiv de redacție Ion Popescu-Puțuri (red. respon.), Nicolae Goldenberger, Augustin Deac, Ion Felea, Ion Iacoș – Vol. III: 1917-1921. – Partea 1: septembrie 1917 – iunie 1919. – București: Editura politică, 1971.
- [16] Socialists from Bucovina and elections // Glasul Bucovinei.(Voice of Bucovina). – 1919. – 23 Octomvrie. – № 269.
- [17] Stănescu, M.C. The workers' movement in Romania during 1921-1924. – București, Editura politică, 1971.

Organizational period of the socialist movement in Romania (1918-1921)

I. Piddubnii

Abstract. The article discusses the split in the socialist movement and attempts to unite all within the Romanian socialist organizations into one. Served events that were held leadership socialist organizations to determine the position and the tactics of the party. Consider the event split in the socialist movement and the creation of the two directions of the left movement.

Keywords: Romania, Socialist Movement, the "Declaration of principles", the Federation of socialist parties in Romania

Створення та функціонування громадських осередків місцевої пожежної охорони в Україні (кінець XIX – початок XX ст.)

О.З. Силка*

Національний університет харчових технологій, м. Київ, Україна

*Corresponding author: omedalieva@ukr.net

Paper received 10.03.15; Revised 14.04.15; Accepted for publication 15.05.15.

Анотація. У статті висвітлено основні тенденції, які характеризували процес виникнення та перші роки функціонування добровільних пожежних організацій у селах України. Наголошено, що поява громадських пожежних товариств та дружин була спричинена необхідністю налагодження місцевої протипожежної роботи, рятування людей та подання допомоги в ліквідації стихійного лиха, а також здійснення заходів із запобігання пожежам та нещасним випадкам на них.

Ключові слова: громадська організація, протипожежний рух, Імператорське Російське пожежне товариство, сільська пожежна дружина, Полтавська губернія, Чернігівська губернія

У сучасних умовах формування громадянського суспільства «як простору, який існує між індивідом та державою і складається з приватних установ, громадських організацій, ринку, сфери вільного висловлення ідей та віросповідання» (Дж. Бредлі), виникає необхідність вивчення попереднього досвіду, зокрема досвіду ефективної діяльності громадських об'єднань, які були створені в Україні в період кінця XIX – початку XX ст. Сучасні дослідники єдині у своєму погляді на постать громадянина як основного суб'єкта громадського життя, який забезпечений правом активного впливу на зміни у суспільстві через діяльність у різних громадських організаціях та інститутах. На межі XIX – XX ст. в українських губерніях діяла розгалужена мережа громадських об'єднань, типологія та класифікація яких ще чекає на свого дослідника. Їхніми наступниками з точки зору історичної традиції є сучасні громадські об'єднання. Переконані, що діяльність кожної такої організації не може бути ефективною без знання історичного підґрунтя, а відповідно й урахування, хоча б теоретично, досвіду минулого. В сучасній українській історіографії спостерігається посилений інтерес до місських громадських інституцій. Натомість сільська ініціатива щодо організації статутних об'єднань вивчається побіжно, за виключенням розгляду питань сільськогосподарської, споживчої та кредитної кооперації. Між тим «сільський пласт» є достатнім науковим полем для пояснення процесу формування громадянської ініціативи через функціонування сільськогосподарських товариств, добровільних пожежних об'єднань, благодійних організацій, культурно-освітніх громад, товариств взаємної допомоги, етнопонаціональних громадських організацій тощо. Саме ці та інші фактори спонукають до детального історичного аналізу практики статутних громадських об'єднань.

У 1893 р. в Російській імперії було зареєстровано нове громадське об'єднання – Імператорське Російське пожежне товариство, яке очолило громадський статутний протипожежний рух. Питання створення добровільного об'єднання, мета якого полягала у організації протипожежних заходів вже в українських губерніях, постало у другій половині XIX ст. Зокрема, кінець 70-х – початок 80-х рр. ознаменувався появою ініціативи щодо організації громадського товариства, яке б займалося заходами, спрямованими на попередження та недопустимість пожеж. У межах Лівобережжя відомо про розгляд даного питання між Чернігівським губер-

натором А.Л. Шостаком та Харківським генерал-губернатором М.Т. Лоріс-Меліковим про створення у 1879 р. «Товариство попередження та запобігання пожеж, а також спричинених ними наслідків у м. Чернігові» [1, арк. 1-3]. Після реформ 60-70-х рр. XIX ст. вирішення питань щодо організації протипожежних заходів в селах, були покладені на земства.

Існуючі державні професійні команди пожежників не забезпечували повного контролю над протипожежною ситуацією у містах та селах України. Типовою була ситуація, коли в селах були відсутні пожежні обози. Для покращення ситуації на місцях земства проводили цілеспрямовану інформаційно-пропагандистську роботу, наслідком якої мало стати зменшення кількості пожеж та більш швидке реагування на них. У 80-х рр. XIX ст. у Полтавській губернії, зокрема у Золотоніському повіті, була розпочата цілеспрямована кампанія на забезпечення сіл пожежним устаткуванням, зокрема пожежними трубами. Золотоніська земська повітова управа отримала від Полтавської земської губернської управи 36 пожежних труб. З них по одній трубі було розподілено у кожен волосний центр. Принагідно зазначимо що кількість волостей становила 20, а населених пунктів у повіті станом на 1910 р. – понад 160. Показовим є наступний факт: громади трьох сіл «у розпорядження яких вони (труби – О.С.) були спрямовані, заявили рішучу відмову прийняти труби, облаштувати для них відповідне приміщення та здійснювати необхідний догляд за пожежним обозом [2, с. 155-156]. Як засвідчують приватні спостереження селян, гасіння пожежі в селі інколи набувало форми кумедних вистав: «Земський начальник с. Олишівки (волосний центр Козелецького повіту Чернігівської губернії – О.С.) М.Н. Шрамченко, який завжди сам приймає активну безпосередню участь у гасінні сільських пожеж, придбанні пожежного обладнання, ... виписав трубу, але при першій пожежі вона виявилась незручною – перекинулася на поворотах 3 рази» [3, с. 36-37]. До 80-х рр. XIX ст. села за наполяганням поліції повинні були мати пожежні труби та діжки. Але там де вони і були, утримувалися надзвичайно погано. Труби виготовляли місцеві майстри з неякісних матеріалів, внаслідок чого термін їхнього використання скорочувався у кілька разів, таким чином вони часто-густо виходили з ладу, що завдавало додаткових турбот місцевому населенню». Ці та інші факти, відповідно до «Звітів» повітових земств, спричинили «байдужість сільського населення

до організації протипожежних заходів через облаштування пожежних обозів». І наприкінці XIX ст. питання організації систем протипожежної безпеки в Україні не було вирішене: «Хто знає сільське життя, той погодиться, що під час пожежі населення лише метушиться і нічого не робить для її зупинки. Лише мешканці сусідніх сіл або віддаленого сільського кутка намагаються якось діяти». За ради справедливості наголосимо, що і через чверть століття, за факту функціонування сільських ДПД у радянському селі, фіксувалися подібні випадки: «На селі часто-густо трапляється, що коли пожежа спалахне, то поки пожежна команда збереться, то перед її носом все до щенту згорить» [4, с. 19].

Створення та розвиток громадських добровільних пожежних товариств і дружин стало певним виходом зі складної ситуації. Їхнє функціонування фахівці оцінюють як своєчасне, важливе та необхідне: «фактично тільки з появою добровільних пожежних формувань сільське населення отримало допомогу в боротьбі з пожежами з боку фахівців цієї справи» [5, с. 10]. Ми ж наголошуємо ще і на факті прагнення окремих представників українського селянського середовища до гуртування. За словами голови Імп. Російського пожежного товариства Д. Бородіна: «Подальшому зміцненню добровільних пожежних організацій чимало сприяв корпоративний дух, який був притаманний пожежним товариствам та дружинам, а також та моральна підтримка, яку завжди надавали потерпілим» [6, с. 77].

Хронологічна історія добровільних пожежних об'єднань в Російській імперії має наступний вигляд: 1860 р. – створення правового поля діяльності добровільних пожежних формувань; 1844 р. – у м. Осташков Тверської губернії створено перше в Росії добровільне пожежне товариство; 1860 р. – Указ імператора Олександра II про створення у містах Російської імперії громадських пожежних команд, які підпорядковувалися міському голові; 1868 р. – засновано перше пожежне товариство в Україні у м. Кам'янець-Подільському; 1892 р. – засновано Імп. Російське пожежне товариство; 1911 р. – розгляд законодавчою палатою III Державної Думи проекту документа «Про деякі протипожежні заходи».

Створення перших добровільних пожежних об'єднань на території Російської імперії відноситься до другої половини XIX ст. Причинами появи добровільних пожежних організацій в Російській імперії загалом, і в Україні зокрема, стало усвідомлення окремими людьми, як правило, особисто зацікавленими, у необхідності залучення додаткових сил (окрім державних пожежних команд) на гасіння пожеж. Ініціаторами створення пожежних товариств та дружин були або державні службовці, як правило земські начальники, або приватні особи, громадські та церковні об'єднання.

Усі добровільні пожежні об'єднання ми умовно поділяємо на наступні типи: міські приватні пожежні дружини (з ініціативи власників підприємств); міські добровільні пожежні товариства; сільські добровільні пожежні дружини. Їхня мета полягала у своєчасному гасінні пожеж. Серед завдань виділяються нагляд за виконанням населенням пожежних і будівельних правил; розповсюдження та пропаганда протипожежних заходів: риття колодязів і ставків, улаштування спусків до водоймищ, висадка дерев, введення пожежної варті, обладнання пожежних депо сигналізацією, будівництво

вогнестійких споруд тощо. Структура товариств та дружин була однаковою. До їхнього складу входили: почесні члени, дійсні члени, що розумілися на проблемах пожежної справи та співчували погорільцям, зокрема надавали грошову допомогу, збирали речі та члени-дружинники, які виявляли бажання брати безпосередню участь у гасінні пожеж.

Фінансування пожежних організацій, відповідно до «Статуту», відбувалося з наступних джерел – членських внесків; пожертв та субсидій від земств, волостей та сільських громад; прибутків від капіталовкладень та майна пожежної організації; сплати за будівельні та пічні роботи, а також одноразових фінансових надходжень. У якості прикладу останніх, маємо відомості, що у 1911 р. у м-ку Нова Басань Козелецького повіту Чернігівської губернії при відкритті ткацької майстерні М. Садовський поставив виставу за п'есою І. Карпенка-Карого «Сто тисяч», кошти від якої пішли на місцеву вільну пожежну дружину [7, с. 755]. Також, для підтримки своєї діяльності, об'єднання проводили лотереї за умови обов'язкового погодження Ради імператорського Російського пожежного товариства та губернатора відповідної губернії.

Створення пожежних товариств було безпосередньо пов'язане з обговоренням у суспільстві питання про необхідність заміни грошових компенсацій за втрату майна при пожежах (якщо воно було застраховане) на організацію протипожежних заходів (інформаційних та організаційно оформлених об'єднань) – «Діяльність такого товариства, при широкій фінансовій підтримці, може бути корисною державі і не лише забезпеченням від втрат матеріального характеру, а в першу чергу організацією заходів спрямованих на попередження пожеж, втрати від яких сягають мільйонів рублів» [8, арк. 1].

Нерозкритим в історіографії добровільного пожежного руху є питання участі у ньому осіб іудейського віросповідання. У межах лінії осіlosti діяли пожежні товариства до складу яких входили лише євреї. У такому типі товариств є дві особливі риси, які виділяють їх від інших пожежних об'єднань – додаткові джерела фінансування та уникнення від військової служби через членство у громадській пожежній організації.

Стверджуємо, що традиційна корпоративність євреїв позитивним чином відбилась на функціонуванні пожежних об'єднань, зокрема в аспекті їхнього фінансування. Так, необхідні суми отримувалися від коробочного збору – спеціального податку на забій євреями худоби, який традиційно використовувався для виплати громадських боргів, на утримання єврейській училищ, благодійних установ тощо. Маємо відомості про виділення таких коштів (600 руб.) Городоцькому товариству Кам'янецького повіту Подільської губернії на облаштування двох колодязів, 4 тис. руб. Другому Дунаєвському товариству (Подільська губернія) на придбання ділянки землі та побудову на ньому приміщення для зберігання протипожежного інвентарю, Сатанівському товариству (Проскурівський повіт Подільської губернії) на створення та утримання пожежного обозу, Зиньківському товариству (Летичівський повіт Подільської губернії) та інших. Стосовно уникнення євреями військової служби у період Першої світової війни,

зміст архівних матеріалів підтверджує зазначену тенденцію.

Безпосереднім історично важливим джерелом щодо вивчення діяльності, а відповідно й створення певного «історичного образу» добровільних сільських пожежних дружин є їхні «Звіти». Щорічне складання звітів за попередній рік функціонування дружини, публічне їхнє обговорення, і, як наслідок, затвердження на річних загальних зборах об'єднання було передбачено «Статутом» дружини. Затверджений «Звіт» спрямовувався до канцелярії губернатора.

Свідченням дієвості сільської пожежної дружини є організація навчальних зборів та щорічних загальних зборів дружини. Архівні матеріали засвідчують різне ставлення з боку пожежних товариств щодо виконання цього пункту «Статуту». Так, у 1909 р. повітовими справами Чернігівської губернії зафіксовані відсутність навчальних занять у пожежних об'єднаннях м-ках Грем'яч Новгород-Сіверського повіту, м-ку Нова Басань Козелецького повіту та інших. Натомість у м-ку Баклани Мглинського повіту такі заняття проводились 1 раз на місяць за обов'язкової присутності повітового справника, у с. Володькова Дівиця – «рідко, один раз на місяць або один раз у два місяця» тощо. Є відомості про проведення загальних та поточних зборів «для обговорення питань, які стосуються справ дружини» сільської пожежної дружини у волосному центрі Сосницького повіту Чернігівської губернії с. Волинка на початку 1916 р.

Держава постійно тримала у полі зору діяльність усіх громадських об'єднань, у т. ч. і сільських пожежних дружин. Про це свідчить зміст низки спеціальних міністерських циркулярів та губернських розпоряджень, у яких мова йде про організацію постійного нагляду за діяльністю членів товариств, мету їхніх зборів та предмети обговорення, щорічні звіти повітових справників на ім'я губернаторів на наявну кількість об'єднань протипожежного спрямування із зазначенням часу застосування товариства, ініціаторів створення, діючого складу та періодичність проведення тренувальних протипожежних навчань.

Держава у період 1909 року була особливо стурбована тим фактом, що дозволені законом зібрання в осередках пожежних товариств могли бути використані з метою антиурядової пропаганди: «у деяких місцевостях імперії організуються, на підставі типового «Статуту», у великій кількості сільські пожежні дружини. Згуртованість членів означених дружин, які постійно беруть участь у організованих ними навчаннях, є благодатним ґрунтом для розповсюдження серед селян революційних поглядів; багаточисельність дружин надає можливість антиурядовим елементам мати у своєму розпорядженні добре організовані та достатньо ди-

сципліновані кадри активних діячів на випадок можливих революційних виступів» [9, арк. 190].

У 10-х рр. XX ст. намітилась позитивна тенденція щодо обміну досвідом у справі організації діяльності добровільних пожежних об'єднань, у т. ч. і сільських. Зокрема, у цей період фіксуються спроби організації загальногубернських з'їздів учасників протипожежного руху. Наприклад, у 1911 р. Чернігівське губернське земство клопотало перед міністерством внутрішніх справ про організацію у м. Чернігові такого з'їзду. Планувалося запросити на нього представників від кожного земства як Чернігівської губернії, так і сусідніх губерній.

У період Першої світової війни, відповідно до постанови начальника Київського військового округу від 6 серпня 1915 р., справою державного значення було забезпечення кожного територіального осередку протипожежними засобами, у т. ч. і організація місцевої державної чи громадської протипожежної організації. За невиконання постанови загрожував штраф або ув'язнення. Важливо наголосити, що у воєнний період зафіксована поява нових ДПО, наприклад – сільської пожежної дружини с. Чорнобай Золотоніського повіту, у м-ку Маячка Кобеляцького повіту та ін.

Ще один ракурс, на який потрібно звернути увагу – це співвідношення кількості добровільних пожежних організацій до кількості населених пунктів у межах визначеної території, яка максимальна чи мінімальна їхня кількість могла реально вплинути на пожежну ситуацію, наскільки мобільними були такі організації і т. д. Якщо в ідеалі припустити, що кожен населений пункт, принаймні міського та волосного типів, повинен був мати професійну пожежну команду чи добровільне пожежне об'єднання, зафіксовані статистичні дані щодо кількісних показників добровільних товариств в Україні природно не могли задовольнити потреб протипожежної безпеки населення, адже навіть не кожна повітова громада спромоглася на організацію відповідного товариства, не говорячи про волосні, сільські та хутірські.

Зважаючи на вищевикладене, стверджуємо про важливість та необхідність вивчення та фіксацію процесів виникнення добровільних пожежних об'єднань, з одного боку як частини системи пожежної безпеки в Україні, з іншого – як складової мережі громадських статутних товариств. Дослідження історії пожежних об'єднань (міські товариства та сільські дружини), які набули чіткого структурного оформлення наприкінці XIX – на початку XX ст. є перспективним напрямком дослідження складової само організаційного руху в контексті вивчення питання формування громадянського суспільства в Російській імперії, і зокрема в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Центральний державний історичний архів України у м. Київ (далі – ЦДАУК), ф. 1191, оп. 3, спр. 12.
- [2] Отчет Золотоношской уездной земской управы за 1883 год. – Полтава : тип. Н. О. Пигуренко, 1884. – 284 с.
- [3] Козелец // Пожарный. – 1895. – 14.01. – С. 36-37.
- [4] Івасенко Г. Пожежна охорона // Селянське життя. – 1924. – № 37. – С. 19.
- [5] Баличева Л.В. Створення, організація та діяльність системи пожежної безпеки в Україні (XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Х., 2005. – 18 с.
- [6] Бородин Д. Пожарное дело в царствование дома Романовых. – С.Пб.: изд. имп. Российского Пожарного общества, 1913. – 142 с.
- [7] О спектакле // Селянин. – 1911. – № 24. – С. 755.
- [8] ЦДАУК, ф. 1191, оп. 3, спр. 12.
- [9] ЦДАУК, ф. 1439, оп. 1, спр. 1039.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITELATED)

- [1] Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv (CSHUK), f. 1191, r. 3, f. 12.
- [2] Zemstvo board report of Zolotonosha district in 1883. – Poltava: type. N. O. Pyhurenko, 1884. – 284 p.
- [3] Kozelets // Afirefighter. – 1895. – 14.01. – P. 36-37.
- [4] Ivasenko, G. Fire-fighting system // Peasant life. – 1924. – № 37. – P. 19.
- [5] Balycheva, L.V. Creation, organization and activities of the Fire safety system in Ukraine (XIX – the beginning of the XX century). – H., 2005. – 18 p.
- [6] Borodin, D. Firefighting in the reign of the House of Romanov. – S.Pb.: Publishing of the Imperial Russian Fire Society, 1913. – 142 p.
- [7] About Performance // Peasant. – 1911. – № 24. – P. 755.
- [8] CSHUK, f. 1191, r. 3, f. 12.
- [9] CSHUK, f. 1439, r. 1, f. 1039.

Establishment and functioning of NGOs local fire protection in Ukraine (the end of XIX – the beginning of the XX century)

O.Z. Sylka

Abstract. The article deals with the basic tendencies of the volunteer fire organizations' emergence and their first years functioning in the villages of Ukraine. It is noted that the appearance of the public fire companies and brigades was due to the need of the fire precautions organization, rescue people and render help in the liquidation of the aftermath of the natural disasters, as well as actions aimed at preventing fires and accidents.

Keywords: social organization, fire movement, Imperial Russian fire society, rural fire brigade, Poltava province, Chernigov province

Theoretical aspects of conflict issues in public administration

V.P. Samoday*¹, Y.P. Mashyna²

¹ Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, Sumy, Ukraine

² Sumy State University, Sumy, Ukraine

*Corresponding author: mriyawalya1@mail.ru

Paper received 25.03.15; Revised 29.04.15; Accepted for publication 05.05.15.

Abstract. The theoretical foundations of conflicts and their resolution or leveling in public administration at different stages of social development have got a number of original features that are determined by the socio-political, economic and cultural processes, the nature of human activities and relationships. This basis of diagnosis is an important part of the incident and builds a mechanism for preventing and resolving the conflict situation in high places.

Keywords: public administration, civil service, a conflict, a strategy, a technology, a conflict situation, resolving and avoiding the conflict, a conflict resolution

Problem. The problem of conflict interaction in society is relevant throughout the existence of human civilization. Human history has proved that the conflict is not one of those phenomena that can be controlled and only guided by common sense and some experience. To make an effective impact on it, you should at least understand the true origins and causes of the conflict, identify the patterns of development and predict its possible consequences.

The current stage of the development of society in Ukraine is accompanied by the conflicts between the executive and the legislative branches, the political parties and movements, some political leaders and factions in the Verkhovna Rada of Ukraine, the President and the Government Office, between the central and local government and the government and various sectors of the population. This indicates that the formation of a new political system of Ukraine to the problem of the conflict requires both scientific understanding and the development of technologies to prevent the conflict and find ways to solve it.

The certain forms and methods of the conflict resolution in Ukraine have already existed. However, not all of them are effective and provide adequate returns. It requires a change of life, improvement of management, hard work to improve it. To properly regulate the conflict situations in public administration and skillfully neutralize their negative impact on social relations and transformation, for the certain forms of society and the solution, it is appropriate to detail the methodological problems of the platform of the conflicts in public administration.

Analysis of current research. To determine the scope of management as an activity on the conflict prevention of the economic, social issues and resolve them as a system of the conflict settlement and social crisis of the subordinate territories and exit from them the methodological aspects, theoretical findings and practical recommendations by well-known domestic and foreign scientists such as V.D. Bakumenko, A.M. Bandurka, S. Bocharov, L.M. Hyrasyn, N.V. Grishin, A. Gromov, S.D. Dubenko, S.N. Yemyel'yanova, O.G. Zdravomyslova, O.G. Ishmuratova, L.M. Karamushka, I.V. Kudryavtseva, V.I. Lugovoi, M.I. Pyren, D.G. Scott, V.P. Sheinov and others are investigated by the author.

The research of the society dialectic and the regularities of the conflict is presented in the works of K. Marx and the nature of the conflict functionalist and the theoretical aspects of the positive sides of the conflict are formulated in the works G. Zimmel. According to the historical development, T. Veblen was the first to combine the question of power and conflict. The study of state and government, as the influential aspects investigated V. Pa-reto, G. Mosca, R. Michels, their theoretical platform was used by the famous conflict theorists R. Darendorf, L. Ko-zer. In turn, Charles Mills considered the conflict aspects of the social order, analyzed the problems of bureaucracy and the concentration of power in the hands of the ruling elite. So the conflicts in public administration could be the start of various crises, including crises in public administration.

The aim of the study is a scientific theoretical foundation of the content, structure, typology and causes of the conflict in public administration, with the prospect of creating the mechanisms to solve them and leveling.

The main material. The American psychotherapist Eric Berne created a theory of transactional analysis. According to Eric Berne, the structure of a personality consists of three components - states: «child» (a source of spontaneous emotions, aspirations and experiences); «relative» (attraction to the stereotypes, prejudice, teaching); «adult» (a rational and situational approach to life). In the process of human interaction the transaction is carried out.

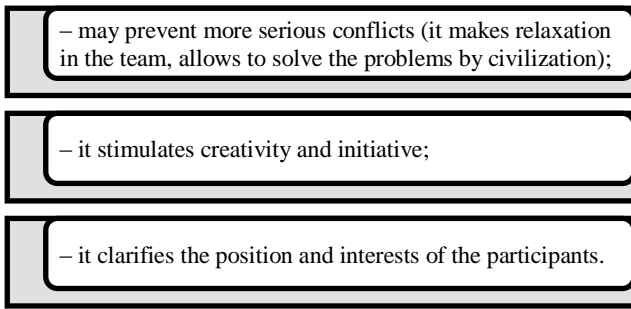
The conflicts are harmful because they often lead to confusion, instability, violence, they slow down taking the decisions [18].

The scientific papers of R. Dahrendorf and L. Coser have given the opportunity to consider the conflict through more rigorous definition of the problem areas of the study.

Another American scientist M. Amstuti has developed the idea of «usefulness» and «negativity» of the conflicts. The usefulness of the conflict is that it (Fig. 1).

The concept of the conflict begins to be separated from the concept of struggle and it has more definite content and more specific description, the conflict ceases to be abstract.

The American authors identify the following causes of the conflict: the interdependence of the tasks, divergence of the aims, the difference in perceptions and values.

Figure 1. The usefulness of the conflict

The possibility of the conflict exists where one person depends on another. The possibility of the conflict increases with growing specialization and division of it into subsections. This happens because the specialized units forming their own goals, strive to pay more attention to achieving them than all the goals of the organization. Instead of an objective assessment of the situation people find themselves, their department the most important in resolving any issues. It happens when the organization of educational work is bad. The American school has formulated its vision of the conflict, when there is a negative thought about the conflict; it is associated with aggression, quarrels and wars. Therefore, the conflicts for them are something undesirable (Weber School) [13, p. 45].

European «school of human relations» also believes that conflict is an indicator of inefficiencies, poor management and organization. According to the scientists, good relations in the organization can prevent the occurrence of the conflicts.

Modern theorists-managers are more likely to believe that in a well-governed organization some conflicts are not only possible, but also can be desirable. Don Herlihel, J.B. Slocum-junior believe that the conflict in the organizations can be a positive force. The purposeful building or

conflict resolution can lead to a constructive solution. The need to address the conflict could force people to look for the ways to change the methods of activity [12]. The positive role of the conflict is diagnosing its essence; it helps to identify «the weak sides», «the problem areas», actual questions, evaluate the processes of organization and its efficiency. Not noticing the conflict the manager can reduce the interest of the employees to work, so it can lead to a staff turnover.

Don Herlihel, J.W. Slocum-junior believe that conflicts can have serious negative consequences that discourage the efforts to achieve the goals and lead to a waste of time and money, can affect the mental health of the workers. If the conflict is difficult, the contradictory thoughts, ideas and views can lead to resentment, tension and anxiety. The deep and prolonged conflicts may even lead to violence [12, p. 383]. Don Tyesvold notes that the conflict is a distortion of the normal manufacturing process and collective existence in general [20, p. 80].

The British sociologist E. Giddens understands a conflict as a real fight between the current real people or groups, what sources and means of the fighting each participant mobilize.

In the present circumstances in management there is a need in the activities related to the prevention and settlement of the arising conflicts. This requires a thorough knowledge in the sphere of public administration theory and technology knowledge of the conflict resolution.

The word «conflict» (from Latin *confliktus*) literally means «collision». In Russian it has been used since the nineteenth century. These interpretation approaches lead to marginal understanding of the nature and essence of the conflict, because the focus is mainly on the struggle of the opposing forces (Table 1).

Table 1. The interpretation of the concept of «conflict» in various dictionaries and encyclopedias

The name of encyclopaedias, reference	The definition
Sensibly Dictionary by V. Dal'	It was missing till the twentieth century.
Collegiate Dictionary Russian Bibliographic Institute «GRANT»	The conflict is a clash, dispute, disagreement between the government and the people's representatives.
The second and third edition of the Great Soviet Encyclopaedia	The conflict is a clash of opposing interests, beliefs, goals, serious disagreements controversial, which results in more severe forms of struggle.
Encyclopaedia of Philosophy	The conflict is a limiting case of exacerbation of differences.
Ukrainian Soviet Encyclopaedia	The conflict is defined as a clash of opposing interests, attitudes serious disagreement, that is understanding of the conflict does not suffer significant changes from the foregoing.

Over the last decade in society there was a dramatic sharpening of the contradictions, which led to an increase in the scale and severity of the conflict phenomena; at the macro level it is primarily ethnic and inter-regional conflicts, and at the group level and at the personal level there is a range of the problems that can lead to the conflicts of interest, confrontation and interpersonal difficulties.

At the interpersonal level stress is increased due to the loss of sense of security, confidence in the future. Thus it is actualized the reality of the conflict issues. The reality of life today makes it necessary to understand the reasons for the growth of the emerging society of the conflict.

Today, a number of research centers and institutions are engaged in the issues of the conflict. In particular, we can point to set up at the Institute of Sociology of the Russian Academy of Sciences, Center for the Study of

Conflict, which has published several special issues of their own research, and Center for Sociological Analysis of ethnic conflict in the Russian Independent Institute of Social and ethnic problems, which also has relevant achievements.

The conflictological issues in Ukraine began to develop intensively, including the Institute of Sociology of NAS of Ukraine, Ukrainian Scientific-Research Institute of Problems of Youth, National Institute for Strategic Studies, International Institute for global and regional security and other research centers.

In 2003-2006 in the city of Chernivtsi and Kiev the wide-scale conferences were held and were devoted to the problem of social and political conflicts.

In 2004 in Kyiv the international conferences on the conflict in the post-totalitarian society took place and were

conducted by the International institute of global regional security. The book of abstracts, papers and reports on these conferences was published. In October 1996 the All-Ukrainian Association of Conflict was organized.

This is only the initial stage of practical study of the conflict. There is still research of the many problems of theoretical and applied conflict, due to the specificity of social and political processes in Ukraine. In addition, the priority is the development of Ukrainian managers' basic knowledge of the theory and technology of the conflict prevention and resolution, accumulated by the global and domestic science. Without this it is impossible to carry out management activities effectively, especially now, at this stage of the development of Ukraine.

Being a fairly wide range of phenomena the conflict as a concept is widely illuminated by domestic scientists in the scientific literature of many disciplines: Sociology [9, 15], Psychology [1], Conflict [3, 4] and Political Science [5]. The role of the conflict in management of civil servants in public administration can be found in the works of local and foreign scientists [6, 7] which cover the general issues of the concept of the «conflict», structure, causes, dynamics and function conflicts, and minimize the impact of the dysfunctional conflicts and ways of preventing and overcoming conflicts during the management activities.

The consideration of the conflict as a factor of the development can be found in the management literature [2, 10]. In the mentioned literature the issue of the constructive conflict perception processes during the exercise of administrative functions, the question of choice of effective behaviors that have favorable impact on the functioning of the organizations typology of the conflicts in organizations, the issue of active influence at the different stages during the course of the conflict management team is highlighted.

In the late 80-s and early 90-s of the XX-th century in Ukraine the prerequisites for theoretical and empirical study of the conflict were created. In contrast to the Soviet era, in the writings of Ukrainian sociologists I. Beshkshina, D. Vydrin, E. Golovakha and others the historical analogues are used in understanding the crisis and the conflict in society, the study of the conflicts arising from defense production and living standards. A significant contribution to the formation of the conflict in the direction of Ukraine was the publication of «Dictionary of Terms on Conflict».

The attempts were made to generalize the theory and separate the different sociological approaches used by domestic sociologists. The need to return Ukrainian sociologists in the global process of theoretical studies was performed by V. Korolko, V. Tancher. The contribution to the study of the conflict theory, the classification of its historical forms and their comparative characteristics was made by A. Ishmuratov, Yu. Matsiyevskyy.

The formation of the political system of Ukraine in the context of the conflict theory in the book by A. Poychenko, V. Rebkalo, A. Khorostyan «Conflict in the political life of modern Ukraine: theory and technology solution» is pretty available characterized.

Based on the modern sense of conflictology paradigm, the authors focus on the special conditions of the political system Ukraine; consider the power as a source of social and political concepts.

To help those who want to master the basics of scientific knowledge about the conflicts there are educational and methodological manuals. The famous book is «Warning – Conflict!», which is addressed primarily to the managers, designed to ensure that they form a constructive attitude to conflict. The authors F. Borodkin, N. Koryak [8] in the scientific and popular form show convincingly that the conflict is a special kind of interaction of the organization when the actions of one party in the face of opposition from the other, make it impossible for the realization of its goals and interests.

The same objective continues in the tutorial by E. Utkin «Conflictology: Theory and Practice». Considering the basic ways, the forms and methods of preventing the conflict situations and resolving the conflict with unlimited economic, social losses from them, the author refers to those who are learning modern management and all those involved in the conflict.

The conflict is a clash of opposing attitudes, opinions, estimates, ideas that people are trying to solve with the help of beliefs or actions against the background of the emergence of emotions. The basis of any conflict is accumulated contradictions, objective or subjective. The development of the conflict is the scheme: conflict + intuition = conflict [21, p. 4]. The Russian scientist on the conflict resolution A. Dmitriev, V. Kudryavtsev and I. Kudryavtsev offer a clear cut distinction between the subject and the object of the conflict. The subject of the conflict is the main conflict, through which and for which decision the subjects come into confrontation. The object of the conflict can be any subject of the material world or social reality [14, p. 274]. A. Carmine considers intrapersonal, interpersonal, group, ethnic and other types of the conflicts and, above all, from a psychological point of view, among the most effective technologies for the conflict resolution favoring mediation is conducting the negotiations involving mediators [11, p. 5].

According to V. Ovchinnikov, a conflict should be understood as a collision of inappropriate, sometimes conflicting interests, actions, attitudes of individuals, ethnic groups, states and state agencies. The scientist distinguishes the conflicts entity in the terms of conflict relations, the subject and divides them into economic, social, external and internal, territorial, linguistic, confessional and others.

A. Semenov argues that the conflict can be defined as awareness opposition of the subjects and the subjective associations that injected by the existing objective contradictions in society and which are marked by the individual and group subjectivity in certain purposes, developed programs and implemented into real actions. According to the scientist, the conflicts are unfolded between the basic structures of society, including: government (legislative, executive, judiciary, bureaucracy as an independent social institution), entrepreneurship, manufacturers (intellectuals, workers, farmers, etc.). The last two categories constitute the social base of power circuits, parties aimed at getting support.

The conflicts are experienced at the subjective level: a conflict of the individual, group, community, organization, party. They differ from the contradictions as they are purposefully resolved.

A. Zdravomyslov continues this thought. He notes that there is a great temptation to consider the conflict as a

manifestation of the objective contradictions. The scientist draws attention to the fact that a completely different perspective of the conflict problems is observed during the attempts to bring social tensions of satisfaction of basic human needs and social groups [16].

This approach is demonstrated by P. Sorokin figuring on the causes of the social conflicts. The immediate prerequisite of any revolution, he says, has always been an increasing deprivation of the basic instincts of the population, and the inability to meet even their minimum [19, p. 21-27]. The suppression of these basic instincts causes social tension, frustration and conflicts.

Ukrainian researcher A. Romaniuk has his own views on the nature of the conflict and its impact on society. He argues that the social conflict means a clash of opposing interests, attitudes, significant divergence and sharp resistance leading to struggle. The most important cause of the social conflicts is a long unequal, in which the social groups are inevitably presented. And the results indicate the social conflicts in the real balance of power between different groups in society and open the way to various changes (Table 2).

Table 2. Definition of the conflict by various scholars

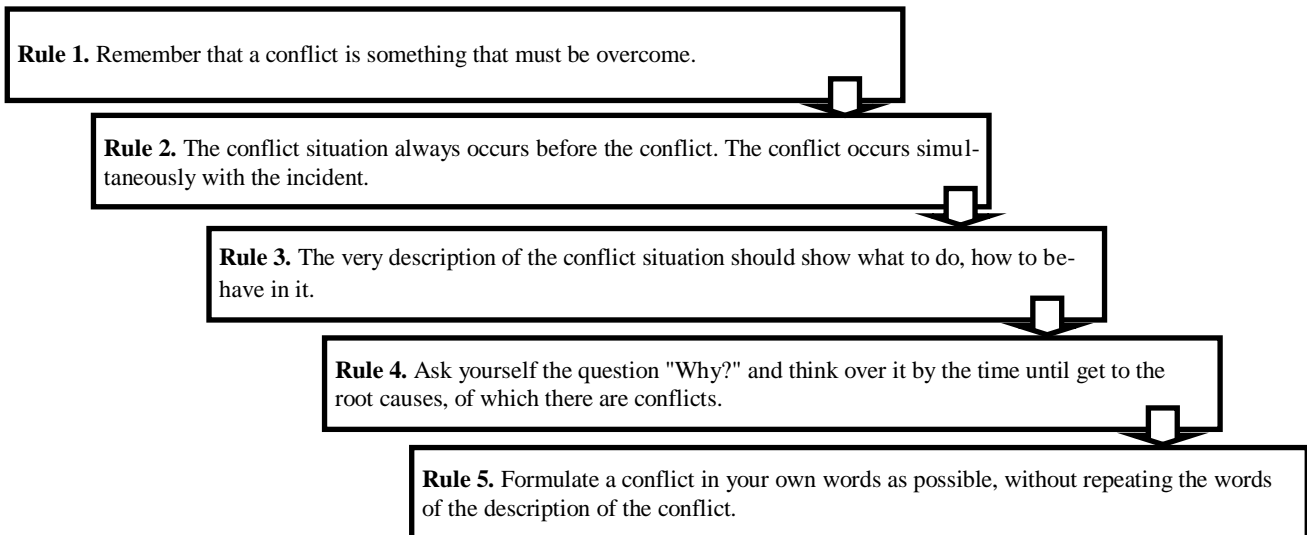
Scientists	Definition
A. Antsupov, A. Shipilov	The term «conflict» is meant to solve the most acute significant contradictions arising from the interaction, which is to counter the subjects of epy conflict and greatly accompanied by negative emotions.
S. Emelyanov	He defines a conflict as relations between the subjects of social interaction, which are characterized by their confrontation from opposing motives or reasoning.
M. Piren	He highlights deep enough the essence of the conflict, its types, the solution effectiveness factors in management. The conflict is the phenomenon of social development. The conflict is an open confrontation, as a result of mutually exclusive interests and positions.

Today is a widespread conflict analysis scheme developed by L. Petrovskay. This scheme includes the structure of the conflict, its dynamics, function and typology. This approach includes the full range of methodological and methodological tools to study the problem of the conflict. However, the theory and practice require different approaches, as none of the conflicts is identical to each other. There are five such rules (Fig. 2).

It is reasonable the opinion of the scientists that a conflict as a complex social phenomenon, encompassing all

aspects of life, has no unambiguous interpretation. But we can outline two directions of the definition of the term:

- a conflict is an opposition, contradiction, collision (of personalities, interests, forces, attitudes, beliefs) due to a crash, opposition, contrast; accuracy of the definition depends on the author;
- a conflict is a process of interaction, relationship, relationship system that depends on the difference of the subjects - the participants of the conflict (differences of interests, values, activities).

Figure 2. The rules of the most effective study of the conflict

The supporters of the first direction portray the conflict as a negative phenomenon, a kind of «disease». The supporters the second direction believe the conflict the natural condition of existence of people who interact, the tool of development of organization, micro-society and society in general.

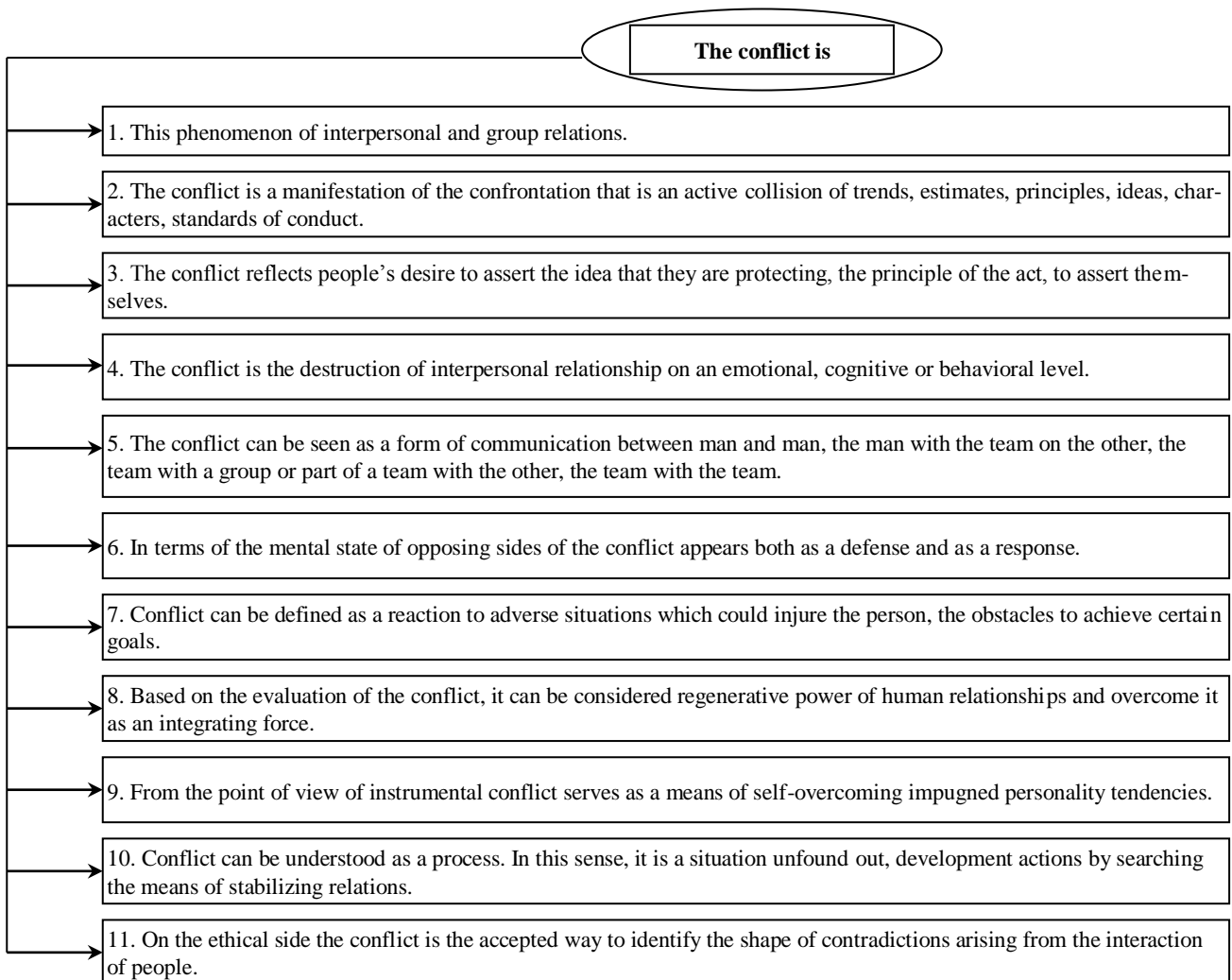
The conflict in governance is both a process of communication and relationship in the development process, as in the communication process of developing relations between civil servants when they feel their contradictory

interests, opinions, positions. The conflict can be regarded as a disease of communication. Violation of communication can be described as the transformation of beliefs doubts or doubt beliefs. The conflict as a disease has symptoms communication, conflict infringement communication. The conflict is not a system of tangible objects; this is our vision formed inside. The conflict is a picture of the real situation, which is formed in the minds of each member. Conflicts not only possible, but sometimes in groups of high-level (sector departments and other gov-

ernment departments, executive committees and executive boards of various devices) are desirable. They help identify the different views, for more information, generate more alternatives for decision making to a new level of the development. We consider the conflicts in public administration. Public administration is a form of social relations that have certain characteristics, and this specificity determines that the conflict in public administration is the process of communication, the relationship, when one side feels that the other is opposed to its interests, or violate their purpose.

Public administration is considered in the conjunction with the question of public service. Public service in Ukraine is professional activities of the people who occupy

the positions in government and their apparatus on practical tasks and functions of the state. Civil servants have the appropriate service authority, with their inherent professional awards; mentality and culture are different from all other social groups, one important feature namely, the responsibility for managing the state. It is this feature in all epochs of social development has caused the concern with the scientists that automatically apply to workers in this socio-professional group. The reason for this interest is that «the identity of a civil servant, is an integrated set of the properties of the individual that captures the organic unity of individual qualities and features of its inclusion in the social relations through the civil service» [17]. The conflict in the civil service can fully identify (Fig. 3):

Figure 3. Definition of the conflict

N. Nyzhnyk, V. Oluyko, L. Pashko in the book «Business Communication in public administration» go on the assumption that the basis of management is the human factor that every problem in the organization is a problem of human resource management. They are convinced that in today's society there cannot be an effective and efficient administration of human resources without proper system of internal and external communication. The specificity of communication is determined that in the communication process the subjective world of one person is revealed to another.

Conclusions

The best strategy that the managers require in practice, in the organization is to be well acquainted with the problems and conflicts, not to be afraid to prevent them with the help of creative thinking, to give skilful respond to their cause and give competent answers to the questions: resolve or prevent the conflict.

Governments cannot exist without the clash of ideas, attitudes, goals as individuals and small and large groups. Regularly there are differences of opinions and all sorts of contradictions that often develop into the conflicts.

Until recently, in the system management companies and organizations there were no employees of the conflict areas, and the job descriptions of the managers and specialists among the management functions, didn't have the one to prevent and resolve the conflicts.

Their only duty was to create «acceptable psychological climate», meaning existing masking inevitable in a team, contradictions and conflicts collisions. Where the conflicts arose, their solution was entrusted to the trade unions and social organizations.

The managers and representatives of state authorities had to settle the conflicts, but the result of intervention de-

pends on their personal experience and intuition. In case of situations in which the head, officials detected a direct participant in the conflict, its ability to influence the course of the conflict confrontation, manage disagreements remain the best solution. The main thing is that in this situation the leader should behave so as to be more accountable for the results and consequences of conflict behavior. The problem for him may be not only to resolve the conflict in government, but also to prevent its development spontaneously, minimizing its destructive consequences, develop and apply technology effectively in order to resolve of the incident constructively.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Aleshina, N.A. Psychodiagnostics and development and professional self-reflexivity of successful managers: teaching manual / N.A. Aleshin, Yu. A. Repetsky, I.P. Semenov. – M.; Sochi: YRPTYHO Mago, 2000. – 191 p.
- [2] Andreev, V. Self-development of manager / V. Andreev. – M., 2012. – 160 p.
- [3] Antsupov, A.Ya. Introduction to conflictology: tutorial / A.Ya. Antsupov, A.N. Malyshev. – K: AIDP, 1996. – 103 p.
- [4] Antsupov, A.Ya. Conflictology: textbook for high schools / A.Ya. Antsupov, A.I. Shipilova. – Moscow: UNITY, 1999. – 551 p.
- [5] Antsupov, A.Ya. Socio-psychological problems of the prevention and resolution of conflicts in interpersonal relations officers / A.Ya. Antsupov. – M., 1992. – 261 p.
- [6] Atamanchuk, G.V. The theory of governance: lectures / G.V. Atamanchuk. – Moscow: Yurid. lit., 1997. – 400 p.
- [7] Afanasyev V.G. The man in the the management of society / V.G. Afanasyev. – M., 1977. – 295 p.
- [8] Borodkin, F.M. Warning: Conflict / F.M. Borodkin, N.M. Koryak. – 2-nd ed. – Novosibirsk, 1989. – 190 p.
- [9] Vydoevych Z. Social conflicts in transforming societies / Z. Vydoevych, Z. Holynkova // SOCIS. – 1997. – № 12. – P. 38-51.
- [10] Vyhansky, O.S. Management: a tutorial / O.S. Vyhansky, A.I. Naumov. – 3th ed. – Moscow: Ordaryka, 1998. – P. 111-128.
- [11] Vorozheykyn, I.E. Conflictology: the textbook / E.I. Vorozheykyn, A.I. Kivalov, D.K. Zakharov. – Moscow: INFRA-M, 2001. – 224 p.
- [12] Herlihel, D. Organizational Behavior: trans. from English / D. Herlihel. – K., 2001. – 726 p.
- [13] Grishin, A.P. Psychology of the conflict / A.P. Grishin. – M., 2004. – 464 p.
- [14] Dmitriev, A.I. Introduction to the general theory of conflict / A.I. Dmitriev, V.L. Kudryavtsev, I.V. Kudryavtsev. – Moscow: Progress, 1993. – P. 120-134.
- [15] Zvonkov, E. Formation and development of sociological theory of conflict: thesi. dis. ... kand. soc. sc. / E.Yu. Zvonkov. – H., 1998. – 18 p.
- [16] Zdravomuslov, A.G. Sociology of conflict / A.G. Zdravomuslov. – M., 1996. – P. 28-37.
- [17] Nyzhnyk, N. Management of culture: a theoretical concept or Governance? / N. Nyzhnyk, L. Pashko // Political management. – 2005. – № 5 (14). – P. 103-113.
- [18] Piren, M.I. Conflict and managerial roles: sociopsychological analysis / M.I. Piren. – K., 2000. – 200 p.
- [19] Sokolov, E.V. Culture and personality / E.V. Sokolov. – Moscow: Science, 1972. – P. 171-179.
- [20] Tymofiyev, V. Conflict as a factor in professional and personal development of the civil servant / V. Tymofiyev // NAPA Bulletin. – 2004. – № 1. – P. 102-106.
- [21] Tikhomirov, Yu.A. The legal conflict: the power and the rule of law / Yu.A. Tikhomirov // State and law. - 1994. – № 1. – P. 16-19.

Use of water resources and organizational support for their public administration in Ukraine

N.V. Vostrikova*

National University of Water Management and Nature Resources Use, Rivne, Ukraine

*Corresponding author: n.v.vostrikova@nuwm.edu.ua

Paper received 23.04.15; Revised 26.05.15; Accepted for publication 27.05.15.

Abstract. The paper analyzed the state of use of available groundwater and surface water that are attracted in economic complex of Ukraine. The main indicators of the use and protection of water resources, hierarchical levels of organizational support of water management in Ukraine, the system of government agencies that manage water resources at the national level and are characterized their powers are given in the article.

Keywords: ground water, surface water resources, water resources, industry, public administration, organizational management software, basin principle, the authorities

Introduction. Preservation and effective use of the natural potential of water fund requires the involvement of governance mechanisms in public water relations to meet the interests of all stakeholders. Government intervention in this area is urgent and inevitable at all levels of organization of public administration at national, regional and local. Becomes more urgent the need not only to establish scientifically grounded Theoretical and methodological principles of public management of water resources, also to develop effective organizational mechanisms of public management, taking into account the peculiarities of water potential of Ukraine and achievements of European countries.

Materials and methods. The problem of effective public management of water resources is a part of the general problem of environmental management and protection of the natural environment. This problem was researched in the scientific writings of leading Ukrainian and foreign scientists, such as M.A. Hvesyk, V.A. Golyan, B.M. Danylyshyn, S.I. Doroguntsov, I.A. Dragan, T.V. Ivanova, V.A. Stashuk, A.V. Yatsyk, V.A. Spiritual, V.I. Danilov-Danilyan, T. D. Claussen, R.G. Mumladze, N.N. Myrzaev [3, 6]. The majority publications are relating to technical and technological aspects of management of water resources in river basins, environmental protection and ecological and economic aspects of environmental management and water use. Unfortunately the issue of public management of water resources is considered in the context of

environmental and economic problems and apart from the theoretical foundations of modern public administration. Methods of analysis and synthesis were used. The statistical results were processed with using the software package of Excel-2010.

The goal was to identify the characteristics of modern public management of water resources in Ukraine by constructing hierarchical structure levels of its organizational support, analysis of water use and installation the system of state management of water resources at the national level.

Results and their Discussion. The Ukraine Water Fund includes three groups of water resources: surface water – natural water bodies (lakes), streams (rivers, streams), artificial water bodies (reservoirs, ponds) and channels and other water bodies; groundwater and springs; internal sea waters and territorial sea [2].

Fresh water resources in Ukraine consist of runoff and fresh groundwater. Local river flow formed within the country in the average water content year is 52.4 km³. Taking into account inflow from neighboring countries, the average long-term river flow reaches 87 km³. Groundwater Resources of Ukraine as estimated are up 22.5 km³ a year, of which not hydraulically connected with the river runoff only 7 km³ a year. Thus, the total water resources in the middle for the water content is estimated at the level of 94.1 km³ in shallow year – 77.2 km³, and in very shallow – 59.4 km³ (Table. 1).

Table 1. Composition of Water Resources of Ukraine, km³ [6]

Type of resource	Resources for the year			Water availability in the area is very shallow year, thousand m ³ / km ²
	average water content	shallow	very shallow	
Local river flow	52,4	41,4	29,7	49,2
The inflow from adjacent areas	34,7	28,8	22,9	37,9
Groundwater that is not hydraulically connected with the river runoff	7,0	7,0	7,0	11,6
Total resources	94,1	77,2	59,4	98,4

As per 1 sq. km area of the country average local flow is 86.8 thousand km³ a year, and per inhabitant nearly 1.1 thousand km³ a year. In very shallow year, these values are equal, respectively, 49.2 and 0.65 thousand km³ a year. The projected groundwater resources in Ukraine estimated 22.5 billion km³ a year, or 61,644 thousand km³ per day. The distribution of these resources on the territory of Ukraine also unequal - 65% are concentrated in the northern and north-western (Dnipro and Volyn-Podolsky artesian basins).

The surface water bodies Ukraine occupy 24.1 thousand km² or 4.0% of its territory (603.7 thousand km²). Majority of the rivers located in the Black and Azov seas and only 4.4% - in the Baltic Sea. Resources of river flow in high water content for the year is 87.1 km³, and taking into account the flow of the Danube in Kili branch, this value increases to 209.8 km³, of which 52.4 km³ formed in Ukraine. The choice of the priority directions of water resources should be based on a study of major trends of attracting water resources into the economic sector of Ukraine.

Table 2. Main indicators of the use and protection of water resources in Ukraine*

Indicator	Year							
	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013
Removed water from natural water bodies, million m ³	35615	25852	18282	15083	14846	14651	14651	13625
Losses during transportation, million m ³	2590	2179	2281	2140	2145	2327	2335	2437
Consumed of fresh water, million m ³	30201	20338	12991	10188	9817	10086	10507	10971
The total drainage of return water, million m ³ , including:	20261	14981	10964	8900	8141	8044	8081	7440
- contaminated	3199	4652	3920	3444	1744	1612	1521	1717
- normative cleared	3318	1936	2100	1315	1760	1763	1800	1700
Capacity of sewage treatment plants, million m ³	8131	8419	7992	7688	7425	7687	7577	7592

* According to the State Water Resources Agency of Ukraine

Analysed the main trends during the period from 1995 to 2013, it should be mentioned that the total water intake in Ukraine has decreased significantly in recent years. Thus, in 2013 compared with 1990 the intake decreased by 38.3%. The largest decrease in water taken from natural water bodies were observed in 2005 that compared to 1990 is less than 42.4%. This is connected to the significant decline in production, not with implementation of effective forms and technologies of water use that provide saving of fresh water. According to the intake decreases the amount of use of fresh water in Ukraine and in 2013 was 10971 billion m³, and in 2000 – 30201 billion m³. This tendency is explained by the significant reduction in water use in the industrial sector, as well as a significant decrease in water consumption in agriculture, partial and reversible transition to re-consistent use of water.

Changing volumes of water to the economic turnover and the nature of water use requires analysis of the structure of fresh water to the main directions. So in the 2013 the structure of use of fresh water 56,0% accounted for production needs, 14,8% – irrigation, 19,9% – domestic and drinking needs, 2,1% – agricultural purposes and 7,1% – other needs that compared with 2000 these indicators have changed accordingly 53.8%, 23.0%, 15.4%, 5.6% i 2.2%. The use of water for production needs increased due to the growth of scale of agricultural production based on irrigation farming. Consumption for household and drinking needs has increased by 4.5%, due to the process of building private accommodation, according to the formation of additional water systems.

Water resources are the means of production in many areas, is necessary to form system of ecologically dominants of water use levels in some economic complex. In

the water sector, water resources are the means of labor, in others - the subject of labor. This factor determines the functional orientation of water and thus - the scope, methods and rates of its use in economic turnover. Besides, water can appear in the form of services or the finished product (hot water), when in the form of a resource it will be charged by a fee.

In the structure of water use in Ukraine in 2013, the largest proportion of water use accounts for industry – 48.9% (4.719 billion m³), agriculture – 23.9% (2914 million m³), public services – 26.7% (2.167 billion m³) (Table 3). Different rates of economic entities led to changes the structure of water use for household needs. In particular, comparing these structures during the period 1990 and 2013 there are differences: 2.17% decrease the water use in industry, fell by 6.42% in agriculture, increased by 9.54% in the utilities municipal engineering. The biggest water users in Ukraine is an industrial complex that includes water-intensive industries such as ferrous and non-ferrous metallurgy, food industry and processing of agricultural products, machine building and metalworking, mining, chemical and petrochemical, woodworking and pulp and paper, light industry, electricity and other.

Main directions and objectives of state policy in the field of water identified in the "National Program ... by 2021". These include: the satisfaction of needs of the population and national economy in water resources, preservation and restoration of water resources, the introduction of integrated water management basin principle, restore the role of reclaimed land in the food and resources for the state, optimization of water use, prevention and elimination of harmful consequences effects of water and other [4].

Table 3. Usage of water resources in economy sectors of Ukraine, million m³*

Economy sectors	Year							
	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013
Industry	15150	8762	6793	6432	5384	5387	4475	4719
Agriculture	10892	5979	2976	2269	1936	2233	2395	2914
Municipal services	3772	3727	3112	2801	2578	2498	2279	2167
Other	422	370	159	56	54	49	47	44

* According to the State Water Resources Agency of Ukraine

Water resources, given the planetary scale of their distribution, water cycle and its various states have acquired global dimension and global importance. Considering this aspect, participation in each country, as well as the level of state management of water resources can take different organizational levels, from the highest – the world (global), to the lowest – local [5].

At allocation levels of government should be specific to water resources, their so-called "dualism" – spread on

the territory of a hydrographic object and divides it into basins and sub-basin, separate water bodies on the one hand, and the division of the country into administrative units - village, district, region, other regions. Considering these characteristics, consider it appropriate to allocate seven hierarchical levels: global, European integration, cross-border, national, inter-regional (basin), regional and local (object) that shown in Fig. 1.

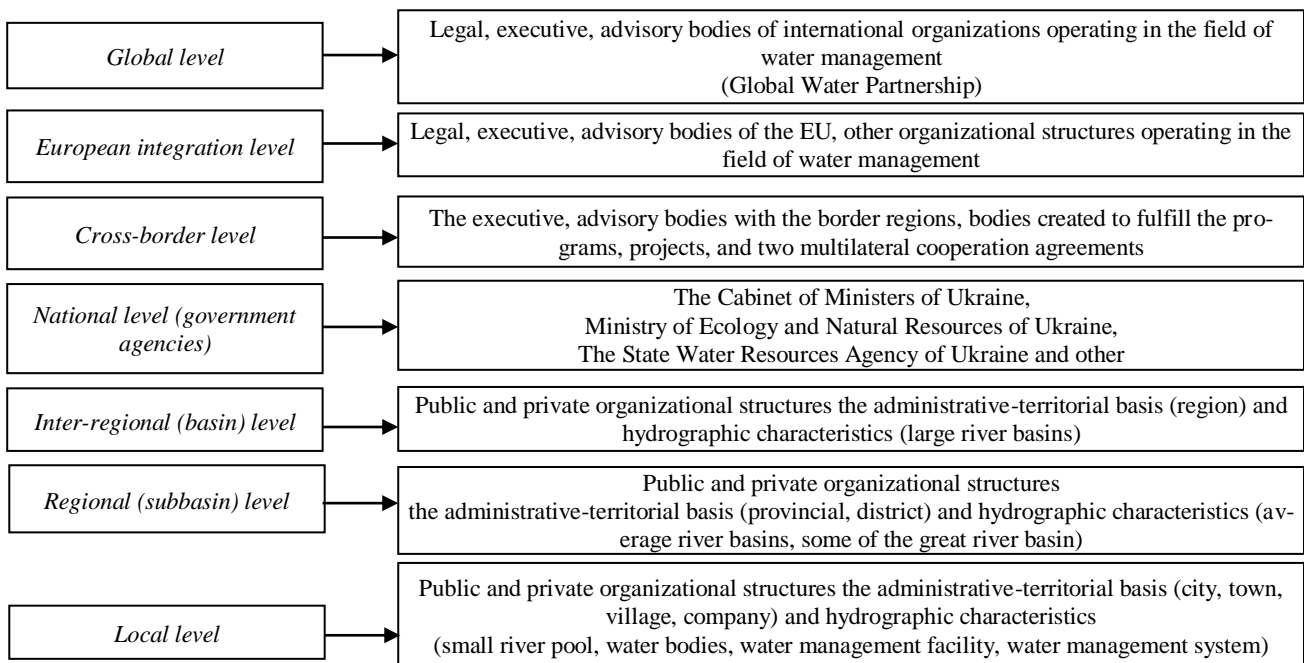

Fig. 1. Hierarchical structure levels organizational support of public water management in Ukraine

Global level ensured continued participation of Ukraine in international organizations, international water forums and conferences of Heads of Government. What generally form a system of Global Water Partnership, as well as with representatives of Ukraine in managerial, executive, advisory bodies of international organizations, primarily created by UN. With many countries are signed the Memorandum of cooperation and mutual understanding.

European integration level includes legal, executive, advisory bodies of the European Union (EU), other European organizational structures entry of which declared Ukraine and which Ukraine as a country develops cooperation with international projects, including the direction and management of water resources. European integration level provided by Ukraine's accession to the Water Framework Directive of the European Union implemented the integrated water management basin principle.

Cross-border level includes various bodies established by Ukraine with EU border regions to address trans-boundary water resources management and water bodies, implementation of programs, projects, bilateral and multilateral cooperation agreements. Currently, cross-border cooperation is provided with all countries - neighbors (Russia, Slovakia, Moldova, Poland, Romania, Hungary, Belarus) by creating Water commissions for major trans-boundary rivers.

National level is a major public water management and includes various branches and agencies of government and includes legislative, executive and judicial branches. Inter-regional (basin) level includes public and private organizational structure created administrative and territorial basis (region, some areas) and hydrographic characteristics (large river basins). Regional (subbasin) level includes public and private organizational structure created administrative and territorial basis (provincial, district) and hydrographic characteristics (sub-basin of major rivers, ponds medium rivers).

Local level includes public and private organizational structures for the administrative and territorial basis (city, town, village, company) and hydrographic characteristics

(small river basin, separate water bodies, water management facility, water management system). At this level, organizational structures of public and private importance can take many forms - community, unions, associations, committees, etc.

The following approach allows during the research cover the entire network of existing organizational structures, identify the most effective and not effective enough, extra or missing and improve organizational support for of public management of water resources.

At the beginning of 2015 the central executive authorities in the formulation and implementation of state water policy in Ukraine is the Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine and its structural divisions: State Service of Geology and Mineral Resources of Ukraine, State Water Resources Agency of Ukraine, State Environmental Inspection of Ukraine, State Environmental Investment Agency of Ukraine, State Agency for Management Exclusion Zone Ukraine (Fig. 2).

Currently in the use, protection and reproduction of water resources Water Code of Ukraine defines participation of central authorities:

- 1) Central authorities that provides state policy in the field of environmental protection (4 function [Art. 15]);
- 2) Central authorities that implement the national policy in the field of environmental protection (6 functions [Art. 15-1]);
- 3) Central authorities that realize state policy of state supervision (control) of protection and rational use of water and restoration of water resources (2 functions [Art. 15-2]);
- 4) Central authorities that realizes state policy in the field of water management (24 functions [Art. 16]);
- 5) Central authorities that realizes state policy in geological exploration and management of mineral resources (5 functions [Art. 17]).

We performed a detailed analysis of the available in Water Code competences and tasks for different branches and different government agencies for their presence, separate or joint implementation.

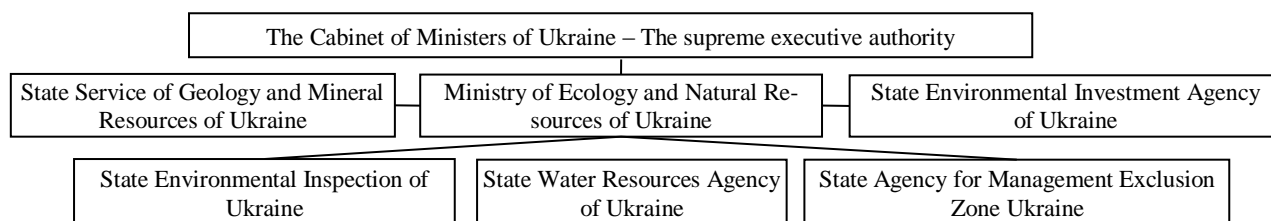

Fig. 2. System central authorities of the Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine

The content of the powers of public authorities in the field of management of water resources revealed at 42 tasks. All representative bodies (the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea to village, town, city and district councils in cities) generally mentioned 38 times in the 16 tasks (functions) that they perform individually or jointly. All executive power (Cabinet of Ministers of Ukraine, central executive bodies, regional administrations, Kyiv and Sevastopol city administrations and executive Crimea) generally mentioned 67 times in the performance of 41 tasks. The analysis of the powers showed that their performance attracted a large number of central governments, and they focus on the upper levels of government and not delegated to lower levels of government, especially at the level of local government.

The most widely deployed structural units of the central executive power in Ukraine on interregional and regional levels in the management of water resources is the organizational structure of the State Water Resources Agency of Ukraine. This is the main agency and has today an extensive organizational structure of institutions, organizations, companies and performs most tasks in water management on interregional and regional level. According to the Statute of State Water Resources Agency of Ukraine, it is the central body of executive power which - "realizes state policy in the field of water management and land reclamation hydraulic engineering, management, use and reproduction of surface water".

In the main tasks of State Water Resources Agency of Ukraine the sphere of "management, use and reproduction of surface water" among the tasks is the first priority: 1) implementation of state policy in the field of management, use and reproduction of surface water resources, development of water management and land reclamation and operation of public water management facilities integrated setting, inter-farm irrigation and drainage systems; 2) make proposals to ensure public policy in the field of

water management and hydraulic land reclamation, management, use and reproduction of surface water resources.

According to the Statute of State Water Resources Agency of Ukraine perform 52 tasks, and the by the Water Code - 24 function, which turns it into a complex, branched structure with a large number of industrial and sectoral objectives in the areas of land reclamation, and operation of plants, water distribution, water supply etc., which reduces the efficiency of administrative work. In Ukraine is "administrative" approach to water resources management, which manifests itself in symbiosis part of the basin and the administrative-territorial approach and that is why management of water resources system in Ukraine is insufficiently effective in comparison with other countries, including the European [3].

The analysis of the organizational support of public management of water resources indicates parallelism (duplication) of certain functions to manage, use, protection and restoration of water resources by basin departments and regional offices, their subordinated institutions. These require a need of detailed analysis of the reasons for this situation and eliminate duplication at the regional and national levels.

Conclusions. Ukraine is among the European countries that are the least provided with water. By the standards of the UN Commission the amount of water per person must constitute at least 1.7 thousand m³ per year, in Ukraine this indicator is 0.57 thousand m³. The territorial concentration of stocks of water resources is not in line with the need for these regional economic complexes. Most concentrated of water is in the rivers of Danube basin where the need is less than 5% of their total reserves. The shortest supply of water resources is in industrial areas (Donbas and Kryvyy Rih), Crimea where the largest consumers of water. The system of water management in Ukraine complicated implementation of basin principle not complete organizational support governance needs improvement and reform.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Water Framework Directive 2000/60/EC: basic terms and their definitions. – Kyiv: State Department for Legal Approximation Ministry of Justice of Ukraine, 2006. – 244 p.
- [2] Water Code of Ukraine: Official website of Supreme Council of Ukraine. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%BC> (Accessed 06 June 1995).
- [3] Golyan, V.A. Institutional environment water use: current situation and improve mechanisms / V.A. Golyan. – Luck: Stronghold, 2009. – 592 p.
- [4] National Target Program of water management development and Environmental Rehabilitation of the Dnipro River for the period by 2021: Official website of Supreme Council of Ukraine. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4836-17#n21> (24 May 2012).
- [5] On approval of the Regulations of the State Water Resources Agency of Ukraine: Official website of Supreme Council of Ukraine. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/393-2014-%D0%BD> 20.08.2014

Політичні партії в механізмі взаємодії місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування

К.А. Донченко*

Київський національний університет будівництва і архітектури, Київ, Україна

*Corresponding author: bratxja@gmail.com

Paper received 15.06.15; Revised 17.07.15; Accepted for publication 20.07.15.

Анотація. У статті досліджується роль політичних партій у механізмі взаємодії місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування на прикладі Полтавської області у 2010 – 2015 рр. Охарактеризовані основні ситуації впливу політичних партій на місцеву владу. Запропоновані моделі взаємодії органів місцевого самоврядування з місцевими органами виконавчої влади через призму політичних партій.

Ключові слова: політична партія, місцеве самоврядування, політична взаємодія, місцева влада

Вступ. Політичні партії займають важливе місце в механізмі взаємодії органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. За два десятиліття державної незалежності України відбулася трансформація значення політичних партій. На регіональному рівні характерне відносно політичне різноманіття та існування партій з регіональним впливом.

Актуальність дослідження полягає у необхідності розробки моделей взаємодії політичних партій з місцевими органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Роль політичних партій у місцевій політиці поступово зростає. У 2006 р. зроблено спробу партизації регіональної політики шляхом орієнтації на пропорційну виборчу систему на місцевих виборах. Прийнятий у першому читанні 18 червня 2015 р. Верховною Радою Закон «Про місцеві вибори» передбачає повернення до пропорційної виборчої системи [1]. Проект змін до Конституції України, який нині розробляється, посилює роль органів місцевого самоврядування, зокрема шляхом створення їх виконавчих комітетів на обласному та районному рівнях. Однак після реформи зберігаються місцеві органи виконавчої влади, які змінюються функціонально (отримують контрольно-наглядові функції), таким чином проблема взаємодії між ними зберігається.

Діяльність партій на місцевому рівні потребує вивчення для розуміння механізмів їх взаємодії та вироблення рекомендацій для посилення впливу громадянського суспільства. Місцеві партійні осередки мають певний ступінь свободи у діяльності, що проявляється в рішеннях відповідних органів.

Короткий огляд публікацій за темою. Питаннями функціонування політичних партій займалися М. Дюверже, Д. Сарторі, А. Лейпхарт, Р. Міхельс, Р. Таагалепа, Т. Кузьо, А. Зельницький, П. Удовенко, Ю. Шведа, А. Романюк, М. Кармазіна, Т. Бевз, О. Фісун, С. Топалова, В. Литвин, В. Бортніков, М. Примуш, В. Яблонський, Е. Афонін, В. Лісничий, В. Кафарський, Л. Кормич, А. Пахарев та ін. Проблеми політичних партій як суб'єктів формування органів місцевої влади, регіональних еліт досліджували Е. Шоу, Д. Мун, Х. Братберг, П. ван Хоутен, Д. Хопкін, В. Кампо, М. Лендзел, С. Кончук, Б. Райковський, Т. Болбат, О. Кукарцев, С. Белашко та ін., серед російських дослідників – Г. Голосов, В. Гельман, П. Панов.

Метою статті є аналіз місця політичних партій у взаємодії місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Часовими рамками дослідження є 201 – 2015 рр. Аналіз здійснено на прикладі

Полтавської області, враховуючи низку її економічних та соціально-політичних характеристик. Це область з розвиненими як аграрним сектором, так і промисловістю, яка зосереджена в кількох центрах, складною соціальною структурою населення, у місцевому політикумі представлений широкий спектр політичних партій, при цьому жодна не має явної переваги над іншими з точки зору популярності серед мешканців області в цілому.

Результати та їх оцінка. Систему органів місцевої влади та місцевих органів державної влади закріплено Законами від 21.05.1997 №280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні» та від 09.04.1999 № 586-XIV «Про місцеві державні адміністрації». Її складають, зокрема, місцеві ради, місцеві державні адміністрації та територіальні органи центральних органів виконавчої влади. Органи місцевого самоврядування існують на трьох рівнях – первинному (сільська, селищна, міська рада), районному, обласному. У селах, селищах, містах функціонують виконавчі органи рад – виконкоми. Районні та обласні ради не мають власних виконавчих органів. Місцеві державні адміністрації функціонують на рівні, зокрема, областей, районів, міста Києва. Районні та обласні ради делегують держадміністраціям свої повноваження та здійснюють контроль за їх виконанням. Сільським, селищним та міським виконкомом делегуються повноваження органів державної влади.

Така модель стала результатом політико-юридичного компромісу 1995-1996 рр. В процесі розробки та прийняття Конституції парламент не погодився з пропозицією Президента України ліквідувати обласні та районні ради, але пішов на створення місцевих держадміністрацій на цих рівнях та ліквідацію виконавчих органів рад, передачу держадміністраціям повноважень місцевого самоврядування. Ради зберегли можливість впливу на регіональну політику, що зумовило плюралістичний вплив на взаємодію органів влади [2, с. 212], зокрема, вплив партійних розкладів у місцевому політикумі на діяльність місцевих органів державної влади.

З точки зору співвідношення партійної приналежності керівництва місцевих органів державної влади та партійних розкладів у місцевих радах Полтавська область у 2010-2015 рр. продемонструвала кілька варіантів.

Перший демонструє взаємодія Полтавської обласної державної адміністрації та Полтавської обласної ради. Після президентських виборів 2010 р. оновилося керівництво держадміністрацій в Полтавській області. Голо-

вою Полтавської облдержадміністрації призначено О. Удовіченка (Партія регіонів), голову обласної ради з 2006 р. [5]. Представники Партії регіонів призначені на посади заступників голови облдержадміністрації.

Вибори до місцевих рад у 2010 р. проходили за змішаною (мажоритарно-пропорційною) виборчою системою. На виборах до Полтавської обласної ради перевагу отримала Партія регіонів – 56 депутатів з 120. Інші результати: ВО «Батьківщина» – 19; «Совість України» – 10; Фронт Змін – 8; КПУ – 7; СПУ – 7; «Сильна Україна» – 6; Народна партія – 3; Наша Україна – 2; УНП – 1; Селянська партія України – 1 [3, с. 1].

Ситуацію, що склалася, можна умовно назвати ситуацією коаліції. Наявна партія, представники якої очолюють місцеві органи державної влади та яка отримала перевагу на виборах, але не має одноосібної більшості. Функціонує коаліція кількох партій на чолі з партією, яка має відносну більшість. У Полтавській обласній раді коаліція на чолі з Партією регіонів існувала у 2010 – 2012 рр. Її союзниками по коаліції були «Сильна Україна», КПУ та СПУ. Проте чітке розмежування між коаліцією та опозицією відсутнє. Специфічним для Полтавської області було те, що часто рішення, які ініціювали Партія регіонів та коаліція, зокрема й керівництво облдержадміністрації, підтримували депутати від опозиційних фракцій (ВО «Батьківщина», Фронт змін). Головою облради було обрано І. Момота (Партія регіонів) більшістю у 103 голоси, що говорить про голосування опозиційних партій за кандидата від Партії регіонів. Заступниками голови обласної ради обрано В. Онищенка (Партія регіонів) та В. Марченка (ВО «Батьківщина») [7]. Це підтверджує і голосування за проект обласного бюджету 2011 р., прийнятого більшістю у 89 голосів [8].

За умов відсутності абсолютної більшості однієї партії, потреби у залученні до підтримки рішень ради опозиційними фракціями необхідність збереження лояльних відносин між державною адміністрацією та місцевою радою, впливу адміністрації на рішення ради потребує особистої присутності керівництва обласної держадміністрації. У 2010 р. депутатами облради стали голова облдержадміністрації (О. Удовіченко) та його заступники (В. Животенко, В. Пархоменко, Б. Галушко, В. Онищенко).

Ще один сценарій простежується у взаємодії обласної державної адміністрації та Полтавської міської ради. У 2010 р. на виборах до міської ради абсолютну більшість отримала партія «Совість України» – 36 мандатів з 50. У 24 з 25 мажоритарних округів перемогли кандидати від цієї партії [4]. На виборах міського голови Полтави переміг також кандидат від неї О. Мамай, набравши 61,64% голосів.

Однак напередодні виборів підтримку О. Мамаю, кандидату на посаду міського голови, висловила міська Партія регіонів та голова обласного осередку партії, керівник облдержадміністрації О. Удовіченко [6], а секретарем міської ради обрано представника Партії регіонів О. Деркач. У 2012 р. О. Мамай офіційно вступив до Партії регіонів, але «Совість України» в міській раді продовжила функціонувати, зберігаючи більшість. Після самоліквідації місцевого осередку Партії регіонів на початку 2014 р. «Совість України» продовжила діяльність, готуючись до місцевих виборів 2015 р. у Полтаві.

Отже, у місцевій раді більшість мала партія з регіональним впливом, яку підтримувало керівництво обласної держадміністрації та партія, яку це керівництво представляло. Регіональна партія не була опозиційною до останньої, але й не декларувала союзницьких відносин з нею (як це робила, наприклад, «Сильна Україна»). Таким чином, ознаками цього сценарію є: концентрований вплив на регіональному рівні (часто в межах виборчих округів); зв'язок з місцевими елітами та представництво їх інтересів; формальна незалежність від домінуючої партії, наявність певного ступеня фактичної незалежності.

Наступний сценарій демонструє взаємодія обласної державної адміністрації та обласної ради у 2012 – 2014 рр. У 2012 р. партія «Сильна Україна» об'єднується з Партією регіонів. Голову фракції «Сильної України» в облradі було призначено заступником голови облдержадміністрації, а депутати фракції в облradі входять до складу фракції Партії регіонів [9]. Партія регіонів отримує більшість у 63 голоси. Отже, одна партія об'єднує контроль над органом місцевого самоврядування та місцевим органом виконавчої влади. Отже, ознаками даного сценарію є: кореляція між більшістю однієї партії у раді та її представництвом у місцевих органах виконавчої влади, відсутність сильної опозиції на регіональному рівні. Водночас керівники облдержадміністрації залишаються депутатами обласної ради. Одне з можливих пояснень цього полягає, з одного боку, у неоднорідності самої партії більшості, наявності у ній кількох груп впливу, з іншого – залежності керівництва облдержадміністрації від центральної влади. Тобто присутність керівництва ОДА у місцевій раді потрібна як для збереження його впливу на фракцію партії більшості та раду в цілому, так і як додаткова гарантія свого політичного майбутнього на випадок конфліктів у місцевій партійній організації.

Це один сценарій демонструє політичний процес у 2014 – 2015 рр. Після самоліквідації обласної організації Партії регіонів у 2014 р. та відставки регіоналів з керівних посад у Полтавській облradі відбулося перереформування політичних сил. Колишні члени ПР створили кілька депутатських груп. Головою облради було обрано П. Ворону, голову фракції УДАР, яка у березні 2013 р. нараховувала лише трьох депутатів, а у травні 2015 р. – чотирьох. Головою облдержадміністрації 2 березня 2014 р. було призначено В. Бугайчука (ВО «Свобода»), а з грудня 2014 р. – В. Головка, члена Народного фронту [10, с. 62], тобто партії, яка взагалі не мала власної фракції. Заступниками В. Бугайчука були представники УДАРу, ВО «Батьківщина» та ВО «Свобода» [11], В. Головка – УДАРу, ВО «Батьківщина» та Блоку Петра Порошенка [12].

Отже, як у адміністрації, так і у раді існує поліпартійність. Жодна партія не має більшості у обласній раді. При цьому більшість не має й коаліція партій, представники якої очолюють державну адміністрацію. Більшість утворюється ситуативно – в залежності від питання, яке голосують. Така ситуація має спільні риси з першою з описаних нами моделей – моделлю коаліції, але суттєвою відмінністю є відсутність партії з контрольним пакетом голосів. Головою облради, в такому разі, може стати представник кількісно незначної фракції, який повинен рахуватися з інтересами інших партій і має відносну свободу дій.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз дає нам змогу виділити чотири моделі взаємодії органів місцевого самоврядування з місцевими органами виконавчої влади через призму політичних партій: формування коаліції навколо партії, що має відносну більшість та очолює державну адміністрацію; партія з регіональним впливом фактично підтримує партію керівництва органів виконавчої влади, але публічно цього не декларує; партійність більшості ради та керівництва держадміністрації співпадає; відсутність ста-

лої абсолютної більшості та ситуативна більшість у раді. Моделі є динамічними та реагують на поточну ситуацію – на протязі існування однієї ради може існувати кілька моделей. Так на обласному рівні у Полтавській області за час діяльності ради однієї каденції змінилося три моделі. Така зміна відбувається під впливом різних факторів, зокрема, зміни політичної ситуації на національному рівні, партійних домовленостей, національного та місцевого масштабу, впливу місцевих політичних еліт.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Проект Закону «Про місцеві вибори» від 28.05.2015 №2831-3 / Верховна Рада України. Офіційний веб-портал / URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=2831-3&skl=9.
- [2] Перегуда С.В. Виконавча влада в Україні: Політико-правові аспекти модернізації: монографія / С.В. Перегуда. – К.: Логос, 2013. – 408 с.
- [3] Перша сесія шостого скликання Полтавської обласної ради // Зоря Полтавщини. – 19 листопада 2010 р. – с. 1–2.
- [4] Результати виборів депутатів ради. Полтавська міська рада / Центральна виборча комісія України. Web-відображення Інформаційно-аналітичної системи «Місцеві Вибори України» / URL: http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/WM02815?PID112=30&PID102=11480&PF7691=11480&rej=0&pt00_t001f01=800&pxto=0.
- [5] Указ Президента України «Про призначення О. Удовіченка головою Полтавської обласної державної адміністрації» від 26 березня 2010 р. №451/2010 / Президент України. Офіційне інтернет-представництво / URL: <http://www.president.gov.ua/documents/4512010-10358>.
- [6] Партія Регионов: Мэром Полтавы должен стать Александр Мамай / Интернет-видання «Полтавщина» / URL: <http://poltava.to/news/5282>.
- [7] Протокол пленарного засідання першої сесії Полтавської обласної ради шостого скликання. I засідання від 18 листопада 2010 р. / Полтавська обласна рада. Інформаційний запит. Реєстраційний номер №15058 від 10 червня 2015 р.
- [8] Протокол пленарного засідання другої позачергової сесії Полтавської обласної ради шостого скликання від 28 грудня 2010 р. / Полтавська обласна рада. Інформаційний запит. Реєстраційний номер №15058 від 10 червня 2015 р.
- [9] Одинадцята сесія обласної ради / Полтавська обласна рада / URL: <http://www.oblrada.pl.ua/index.php/the-news/1976-odinadtsjata-sesija-oblasnoyi-radi>.
- [10] Регионы Украины 2014. – Київ: Фонд ім. Фрідріха Еберта, 2015. – 102 с.
- [11] Тепер у голови Полтавської ОДА буде 3 заступники замість 5-ти – знайомимось із кандидатами / ОКІА «Новини Полтавщини» / URL: <http://np.pl.ua/2014/03/teper-u-holovy-poltavskoji-oda-bude-3-zastupnyky-zamist-5-ty-video-foto>.
- [12] Андрій Пісоцький: Якщо перевізники працюють з порушенням – діятимемо жорстко / Солідарність Блок Петра Порошенка / URL: <http://solydarnist.org/?p=25259>.
- [13] Відтепер апаратом Полтавської облдержадміністрації керуватиме Микола Білокінь / Интернет-видання «Полтавщина» / URL: <http://poltava.to/news/32788>.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] The draft law «On Local Elections» of 28.05.2015 №2831-3/ Verkhovna Rada of Ukraine. Official web portal, URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=2831-3&skl=9.
- [2] Perehuda, E.V. Executive power in Ukraine: Political and legal aspects of modernization / E.V. Perehuda – K.: Logos, 2013. – 408 p.
- [3] The first session of the sixth convocation of the Poltava Regional Council // Zorya Poltavshini. – November 19, 2010. – p. 1-2.
- [4] The results of elections of member of the council. Poltava City Council / Central Election Commission of Ukraine. Web-mapping. Information and analysis system «Local Elections Ukraine» URL: http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/WM02815?PID112=30&PID102=11480&PF7691=11480&rej=0&pt00_t001f01=800&pxto=0.
- [5] Edict of the President of Ukraine «On appointment of O. Udovichenko head of Poltava Regional State Administration» of 26.03.2010 №451/2010 / Official website of President of Ukraine URL: <http://www.president.gov.ua/documents/4512010-10358>.
- [6] Party of Regions: Mayor of Poltava should become Alexander Mamai / Internet-edition «Poltavshina» URL: <http://poltava.to/news/5282>.
- [7] Protocol of the plenary meeting of the first session of the Poltava Regional Council of the sixth convocation. I meeting on November 18, 2010 / Poltava Regional Council. Information Request. Registration number №15058 of June 10, 2015.
- [8] Protocol of the plenary meeting of the second extraordinary session of the Poltava Regional Council of the sixth convocation of December 28, 2010 / Poltava Regional Council. Information Request. Registration number №15058 of June 10, 2015 p.
- [9] Eleventh session of Regional Council / Poltava Regional Council. URL: <http://www.oblrada.pl.ua/index.php/the-news/1976-odinadtsjata-sesija-oblasnoyi-radi>.
- [10] Regions of Ukraine 2014. – Kyiv: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2015. – 102 p.
- [11] Now head of Poltava Regional State Administration will have 3 deputies instead of 5 / News of Poltava Region URL: <http://np.pl.ua/2014/03/teper-u-holovy-poltavskoji-oda-bude-3-zastupnyky-zamist-5-ty-video-foto>.
- [12] Andrew Pisotsky: If transport companies operating in violation of law – we will act tough / Solidarity BPP URL: <http://solydarnist.org/?p=25259>.
- [13] Poltava Regional State Administration's apparatus will led by Nicholas Belokon / Internet-edition «Poltavshina» URL: <http://poltava.to/news/32788>.

Political parties in the mechanism of interaction between local bodies of executive power and local authorities (on the example of Poltava region)

К.А. Donchenko

Abstract. In the article is examined the role of political parties in the mechanism of interaction between local bodies of executive power and local authorities on the example of Poltava region in the period of 2010 - 2015 years. There are basic situations of the influence of political parties on the local authority characterized. The article contains suggestions on the models of the interaction of local authorities with the local bodies of executive power through the prism of political parties.

Keywords: political parties, local government, political interaction, local authorities

Розвиток філософії права у наукових підходах теоретиків Франкфуртської школи

І.О. Козакевич*

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ, Україна

*Corresponding author: ikozakevich@mail.ru

Paper received 14.03.15; Revised 18.04.15; Accepted for publication 20.04.15.

Анотація: Проаналізовано основні напрямки розуміння права представниками Франкфуртської школи. Сутність феномену права розкривається у трьох ключових аспектах – рівність, свобода і справедливість. Простежується тенденція повернення до теорії природного права як частини соціальної реальності, прагнення до справедливості як гармонії.

Ключові слова: Франкфуртська школа, право, філософія права, політика, мораль, влада

Філософські вчення, в цілому, та філософські трактування права, зокрема, продовжують надавати помітний імпульс розвитку соціально-гуманітарному знанню, в т.ч. й новим політологічним підходам та концепціям. У ХХ ст. значна частина великих мислителів піддали перегляду класичну модель праворозуміння. Після Освенціма видалося неможливим подальше панування моделі формальних норм, що підтримувалось владою і заважало людині реалізувати свою екзистенцію. З розвитком суспільно-політичних відносин, міжнародних домовленостей відбулося й суттєве оновлення суспільствознавства, юридичної науки, вдосконалення їх методологічних підходів, категоріального апарату, напрямів аналізу, розширення наукових поглядів на право, політику, мораль, свободу, філософських тлумачень співвідношення права і закону тощо. Протест проти формалізму яскраво відобразився у діяльності та творчій спадщині теоретиків Франкфуртської школи.

Зазвичай, у пошуках відповідей на складний комплекс проблем політики та права, сучасні науковці рідше звертаються до напрацювань представників згаданої критичної теорії. Незначна роль відводиться ідейній течії неомарксистів й в енциклопедичній чи навчально-методичній літературі, присвяченій філософсько-правовим проблемам [див. напр. 4; 5; 7; 8]. Разом з тим, ще на зорі незалежності автори відомої «Політології посткомунізму» звернули нашу увагу на те, що в умовах демократичного транзиту складається нагальна потреба проексзамувати фундаментальні передумови, поняття і теорії сучасної політичної науки, осмислити природу та різноманітні форми політичного життя. Політика, право, держава, мораль, етика – ці інститути спільного життя людей опинилися у фокусі філософського пошуку, зміни смислових орієнтирів. Видимі зрушення у визначенні центральної предметної сфери філософського мислення мають таке саме принципове значення, як орієнтація філософії, починаючи з Нового часу, на норми та ідеали науково-природничого пізнання, канони й правила пояснення природи, вироблені математичним експериментальним природознавством, у тому числі й у галузі науки про суспільство [1, с. 15].

Франкфуртська школа є оригінальним, цікавим і масштабним феноменом сучасної філософії, до якої зачислені такі видатні мислителі, як Теодор Адорно (1903-1969), Макс Хоркхаймер (1895-1973), Герберт Маркузе (1898-1979), Ерік Фромм (1900-1980), Вальтер Бенямін (1892-1940), Юрген Хабермас (1929 р.н.). Почерпнувши натхнення з літературознавства, лінгвістики,

теорії музики, архітектури, постмодерне трактування соціально-політичних чи правових проблем теоретиками цього напрямку не було та й не могло бути однаковим. Втім у працях цих дослідників ясно відстежується тенденція повернення до природного права як частини соціальної реальності, правова думка інтерсуб'єктивистського типу. Розуміння права висвітлюється у нових підходах. Увага тут акцентується на ціннісно-ідеальній реальності права, що є умовою прагнення людей до справедливості як гармонії.

Ключову аргументацію нового праворозуміння теоретики Франкфуртської школи черпали з критики існуючих правових систем та суспільств. Зокрема суттєве значення для формування політико-правової проблематики постмодернізму мала робота Т. Адорно і М. Хоркхаймер «Діалектика Просвітництва» (1944 р.) [10], у якій йшлося про особливості епохи модерну, що беруть витоки з XVIII ст. Серед основних установок Просвітництва вчені називають віру в розум, існування суб'єкта і «об'єктивної реальності» (природної і соціальної), яку індивід може пізнати за допомогою розуму, сконструювавши відповідні наукові теорії. Просвітництво прагнуло звільнитися від міфів, забобонів, підпорядкування природі і надприродним силам, від релігії. На цьому ґрунті й зростає критичне ставлення до минулого, віра в прогрес, уявлення про те, що попереду на людство чекає постійне вдосконалення і просування до кращого як у соціальній, так і моральній сферах. Визначальним для епохи став раціоналізм, ефективність, корисність. Ідеї перебудови світу на розумних засадах стали підґрунтям суспільства, що опирається на розвиток науки і техніки і впродовж XVIII-XIX ст., і зрештою перетворилось на індустріальне. Процес модернізації одночасно був процесом секуляризації, в ході якого наука, економіка, право, держава і приватне життя людини вивільнилися з-під опіки релігії [7, с. 180-181].

Співзвучно цим міркуванням, між модерном і антимодерном, звучать роздуми про історію права й насильства у праці В. Беняміна. На думку дослідника, якщо за державною теорією природного права особистість відмовляється від власного насильства на користь держави, то це відбувається за припущенням, що кожний перед укладанням цієї раціональної угоди, чинить за своїм бажанням де-юре насильство, яке де-факто стоїть під його орудою. Популярна дарвіністська філософія неодноразово демонструвала, який малий крок відділяє цю природознавчу догму від ще грубішої філософії права, згідно з якою насильство

вже тим легітимне, що воно відповідає майже усім природним цілям [2].

До окресленої проблеми звертався й Г. Маркузе. Відомий своїм критичним підходом до дійсності, вчений застерігав: у тій мірі, в якій свобода від потреби стає реальною можливістю, права і свободи, пов'язані з державою, що володіє нижчою продуктивністю, втрачають свій колишній зміст. Незалежність думки, автономія і право на політичну опозиційність позбавляються своєї фундаментальної критичної функції у суспільстві, яке стає все більш здатним задовольнити потреби індивідів завдяки відповідному способу їх організації. Така держава вправі вимагати прийняття своїх принципів та інститутів і прагнути звести опозицію до розвитку альтернативних напрямків у політиці в межах статус кво. В умовах підвищення рівня життя непокоря системі здається соціально безглуздою [6, с. 90-135].

У працях Е. Фромма читаємо про суспільство, засноване на експлуатації та обмеженнях незалежності, цілісності, критичного мислення і творчого потенціалу людей. Воно не позбавляє своїх громадян всіляких задовольень, але найчастіше пропагує ті з них, що гальмують, розвивають лінь і пасивність особистості. Сучасне суспільство демонструє садистські розваги за допомогою засобів масової інформації, які ведуть мову про злочини, війни, жорстокості. Вже стало правилом: щоб «полегшити своїм воїнам душу» і дати їм «право» на знищення противника, їм прищеплюють почуття відризи до ворогам, як до «нелюда». Така програма будується на сенсаціях, але майже ніколи не несе справжню радість, бо радість неможлива без свободи, – переконаний вчений. Він також полемізує з Г. Маркузе, як політичним радикалом, що підносить садизм до однієї з форм вираження прав і свобод людини. Вільна людина, на думку Е. Фромма, повинна мати право на задоволення всіх своїх бажань, якщо це приносить їй задоволення. Однак, коли одна людина прагне змусити страждати, принизити іншу, це не служить відтворенню, несе імпульс придушення життя, заважає нормальному розвитку. Той, хто керується руйнівними потягами, навряд чи може виправдати себе тим, що він має право трошити все навколо [9].

Дотримується критики Франкфуртської школи відносно недоліків сучасного суспільства, місця закону й засобів масової комунікації у ньому й німецький вчений Ю. Габермас, який працює над новим проблемним полем досліджень – сферою міжіндивідуальних комунікативних відносин та комунікативної дії. Саме у межах цього контексту він вирізняє низку нагальних проблем, до яких належать питання демократії, прав і свобод людини. Власний погляд на проблеми філософії права викладений ним у роботі «Фактичність і значимість. Замітки до теорії дискурсу права і демократичної правової держави» (1992). Тут людство осмислюється кризь призму лінгвістичної комунікації, узгодженого сприйняття граматичної структури мови. Комунікативна компетенція створює, на думку, вченого, основи етики дискурсу, мовного спілкування, необхідні моральні принципи, що визначаються шляхом багатосторонніх дискусій і поступового досягнення консенсусу. Вагомим принципом демократичної процедури, способом відтворення суспільством самого себе Ю. Габермас називає свободу від нелегі-

тимної влади. Сучасний правовий порядок, напруга між позитивністю і легітимністю права, повинні, на його думку, забезпечити фактичне взаємне визнання громадянами прав один одного, можливість легітиматі правових норм, повагу до закону [11].

Навіть такий короткий екскурс творчою спадщиною теоретиків Франкфуртської школи дозволяє погодитися з думкою Г. Демиденко про утвердження неklasичної моделі осмислення права. Klasична модель спирається на осягнення загальних принципів, не пов'язаних з актуальним існування людей і речей. Цей метафізичний підхід до надчуттєвих умоглядних феноменів права характеризує інваріанти класичних концепцій природного права, що протиставляють два плани правової реальності – емпіричний (позитивне право) та ідеальний (природне право). Метафізична модель певною мірою притаманна й класичному позитивізму, який розглядав владну силу держави як метафізичний феномен. Некласичне ж осмислення права виключає трансцендентальний план буття і заперечує визнання як його єдиного носія монособ'єкта. За реальність визнаються мовна діяльність, комунікація, де матеріальний та ідеальний плани (як знак і значення) тісно пов'язані [5]. У повній мірі до неklasичного праворозуміння можна віднести й філософську спадщину теоретиків Франкфуртської школи.

Сутність феномену права прихильниками критичної теорії традиційно розкривається у трьох ключових аспектах – право як формальна рівність, як свобода, як справедливість. Відродження на новому світоглядному рівні доктрини природного права виявилось, передовсім, у перегляді концепцій справедливості, поєднанні на цьому шляху окремих ідей неокантіанства, аксіології, позитивізму, екзистенціалізму, феноменології, комунітаризму, герменевтики. Щонайкраще цей еkleктизм та оригінальність соціально-філософського пошуку описує В. Беньямін. Вчений стверджує, якщо природне право може судити про будь-яке чинне, тільки критикуючи його цілі, позитивне судить про кожне нове право, спираючись лише на критику його засобів. У той час, як справедливість утворює критерій для цілей, законність – для засобів. Ця антитеза жодним чином не заважає обом школам об'єднатися: справедливі цілі можуть досягатися узаконеними засобами, а узаконені засоби – вживатися задля справедливих цілей. Природне право намагається «виправдати» засоби справедливими цілями, позитивне право натомість – «гарантувати» справедливість цілей завдяки узаконенню засобів. Ця антиномія виявиться нерозв'язною, якщо спільне догматичне припущення є хибним, якщо узаконені засоби і справедливі цілі знаходяться у нерозв'язній суперечності. А суперечність не вдасться розв'язати, поки цей колообіг доводів триватиме, і не буде встановлено незалежних критеріїв, як для узаконених засобів, так і для справедливих цілей [2].

Феномен справедливості є однією зі центральних проблем філософії права. Як відзначає В. Горбатенко, принцип справедливості перебуває в тісному взаємозв'язку з принципами «права», «законності» і «рівності». Він поширюється як на реально існуючий, так і уявний (ідеальний) стан справ у суспільстві, виступає в якості належного (необхідного) імперативу людини. Із сучасного погляду, справедливість може бути

визначена як внутрішня властивість і якість права; нормативне поняття моралі, що відіграє значну роль у соціально-політичній і правовій свідомості людей; соціальна цінність, захищати й культивувати яку в умовах демократичного розвитку покликана вся система права [4, с. 150-151]. Втім справедливість як предмет наукового аналізу постає у різних інтерпретаціях, зокрема й у політико-філософських й правничих вченнях теоретиків Франкфуртської школи.

Поняття права та справедливості Е. Фромм розглядає у контексті проблем «втечі від свободи», прагнення людини відновити свій зв'язок зі природою, спільнотою і самим собою, зв'язок, що був втрачений у непевній гонитві за прогресом. Становлення концепту справедливості вчений пов'язує з психологічними конструктами помсти. Людина, на думку вченого, тоді береться вершити правосуддя, коли втрачає віру, коли у жадобі помсти більше не потребує авторитетів. При чому, не тільки кровна помста, але і всі форми покарання – від найпримітивніших до найдосконаліших – служать *lex talionis* (закон відплати). Мстивість розглядається вченим як глибоко вкорінена та інтенсивна пристрасть, пов'язана з тим, що у людини є елементарне почуття справедливості, одвічне відчуття екзистенційної рівності всіх людей. Влада, за допомогою якої одна група утискає і експлуатує іншу групу, часто формує у експлуатованих садистські нахили. І тому, ймовірно, садизм може зникнути лише тоді, коли буде усунуто можливість панування одного класу над іншим. Світ ще не знає такого стану і все ж створення правового порядку, що спирається на закон і відкидає свавілля відносно особистості, – вже крок вперед навіть при тому, що такий розвиток відбувається не просто і періодично порушується «в ім'я закону і порядку» [9, с. 203].

Осуджуючи буржуазне суспільство, М. Хоркхаймер і Т. Адорно зауважували, що воно, як і товарообмін, керується принципом еквівалентності, робить різноманітне порівнянням, таким, що редукує його до абстрактних величин. Те, що не поглинається числами, вважається ілюзією. Єдність маніпульованого колективу полягає у негачії кожного одиничного його члена. В умовах панування абстрактного, що робить все в природі повторюваним, формується натовп як тріумф репресивної егалітарності, перетворення рівності прав у безправ'я рівності. Абстрактній самості, правовим основам всякого протоколювання і систематизування нічого не протистоїть. Редукція мислення передбачає застосування примусових санкцій відносно світу. Те, що здається тріумфом суб'єктивної раціональності, логічного формалізму, купується ціною покірною підпорядкування розуму. Пізнання обмежується незмінним повторенням себе ж самого, думка – тавтологією. Право несе на собі відбиток цієї схеми циклу, у якому кожен момент відшкодовує те, що йому передує, сприяючи інсталяції боргової зв'язку в якості закону [10, с. 26-27, 42-43, 79].

У працях Г. Маркузе справедливість, перш за все, постає як шанс альтернативи. Право на остаточну відповідь у питанні, які потреби істинні, а які помилкові, належить, на думку вченого, самим індивідам. Втім це правомірно тільки тоді, коли люди вільні настільки, щоб дати власну відповідь. До тих пір, поки вони поз-

бавлені автономії, а їх свідомість – об'єкт навіювання і маніпулювання, ця відповідь не може вважатися такою, що належить їм самим. Однак з цієї ж причини жодна інстанція не уповноважена привласнити собі право вирішувати, які потреби слід розвивати і задовольняти. Всякий суд, переконаний Г. Маркузе, гідний недовіри. Мислитель закликає не втратити шанс зберегти і захистити право, потребу думати й висловлюватися в поняттях, відмінних від буденно вживаних. Вчений жахався тих вольностей, що переходили у вседозволеність (право порушувати спокій, бути потворним і спотворювати навколишнє, виявляти фамільярність, руйнувати прекрасні форми). Не приймав він й організованого зусилля відмовляти Іншому. «У розвинених країнах все більша частина населення перетворюється на величезну юрбу полонених, при чому полонених не тоталітарним режимом, а вольностями громадянського суспільства, чий розваги та блага примушують Іншого розділяти їх звуки, зовнішній вигляд і запахи... Зрозуміло, вільне суспільство визначається більш фундаментальними досягненнями, ніж особиста самостійність. І все ж, відсутність такої автономії робить недійсними навіть найбільш помітні економічні чи політичні свободи», – переконаний Г. Маркузе [6, с. 320-321].

Ідея справедливості значною мірою сприяє формуванню і розвитку соціально-політичної і філософсько-правової концепції ліберально-демократичного характеру. Відтак оригінальним варіантом обґрунтування справедливості є комунікативна теорія Ю. Габермаса, до характерних рис якої вчені відносять відмову від побудови онтології права, а також комунікативно-рефлексивну аргументацію у дискурсі права. Норми права обґрунтовуються реальною комунікацією процедурного плану. Однак цей дискурс повинен співвідноситися з ідеальною комунікацією (аналог «природного права»), котра як регулятивна ідея визначає спрямованість раціонального розуміння норм та слугує критерієм для встановлення консенсусу. В основу справедливої правотворчості вчений вкладає такі вимоги: духовне розкриття громадян, участь кожного в обговоренні змісту й значення справедливості, пошук консенсусу, необхідної кооперації, солідарність [3; 11].

У переосмисленій філософами тріаді взаємозалежних категорій права, справедливості та насильства відстежуються прагнення подолати світоглядно-методологічну односторонність у розумінні правової реальності. Міркування дослідників доносять до нас сенс права, що не розчиняється у свідомості суб'єкта чи соціально-політичному житті, але розглядається як результат їх взаємодії.

В цілому, дослідники творчої спадщини Франкфуртської школи зауважили, що проблему «людина – суспільство – влада – держава – право» філософи розглядали у комплексі, використовуючи для її вирішення можливості не тільки юридичних чи політичних, але й інших суспільних і природничих наук (філософії, соціології, культурології, психології та антропології). Навіть найбільші політичні явища трактувалися вченими крізь призму багатогранності, міждисциплінарності. Поза цим фундаментальним витоком немає категорій чи питань, які потребують пояснення. Помітного розвитку досяг соціологізм як спосіб розгляду права виключно в соціальному контексті. Право роз-

глядається не як статичний набір норм, а як процес, соціальна дія. Воно реалізується в процесі тлумачення, застосування та створення соціальних норм, підкріплених юридичною силою дії, забезпеченої правовою санкцією політично організованого суспільства. Норми не функціонують автоматично, їх дієвість залежить від використання та інтерпретації людьми. Соціологізм приваблював філософів також критикою аналітичних настанов класичної філософії права і теорій суспільного договору [1; 5].

Парадигмальна зміна, нова якість філософсько-правового дискурсу, обґрунтована у працях теоретиків Франкфуртської школи, зумовлена зростанням ролі індивідуальної екзистенції, творчого початку, людської суб'єктивності в політичних процесах, обмеженням рамок втручання у приватне життя. Право

управляти іншими, право вбивати, право втручатися, руйнувати, користатися привілеями, звинувачувати, боротися – такі нові проблемні горизонти праворозуміння осмислювалися представниками знаної у світі німецької критичної філософії. Загалом мислителі посилили аргументи на користь гуманістичної природи права, його зв'язку з моральними та духовними аспектами. Перспективним напрямком подальших наукових пошукові у цьому напрямку вважаємо дослідження політико-правової рефлексії, суджень та настанов філософів минулого відносно актуальних і в наш час дихотомій «право – закон», «право – свавілля», «людина – влада», «людина – право», «індивід – держава», універсальних критеріїв права, правової системи, політико-правової культури, тощо.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Азми Д.М. Эрих Фромм о нормативно-правовом регулировании межличностных и межгрупповых отношений с корпорациями и государством [Текст] / Д.М. Азми // Право и политика. – 2000. – N 8. – С. 133– 141.
- [2] Бен'ямін В. Щодо критики насильства [Текст] / Вальтер Бен'ямін; Пер. з нім. Ігор Андрущенко – Київ: «Грані-Т», 2012. – 312 с.
- [3] Габермас Ю. Постметафізичне мислення / Ю. Габермас. – Пер. з нім. В. Купліна. – К.: Дух і літера, 2011. – 280 с.
- [4] Горбатенко В.П. Справедливість як соціально-правова цінність [Текст] / В.П. Горбатенко // Проблеми філософії права. – 2003. – Том 1. – С. 150–153.
- [5] Демиденко Г.Г. Історія вчень про право і державу [Текст] : курс лекцій, прочит. у Нац. ун-ті «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого» / Г.Г. Демиденко. – Х.: Право, 2012. – 415 с.
- [6] Маркузе Г. Одномерный человек [Текст] / Г. Маркузе. – М.: 'REFL– book', 1994. – 320 с.
- [7] Моисеев С.В. Философия права. [Курс лекций] / С.В. Моисеев. – Новосибирск: Сиб. унив. изд-во, 2003. – 203 с.
- [8] Політологія посткомунізму: політичний аналіз посткомуністичних суспільств [Текст] / В. Полохало (керівник авт. колективу); [Заг. ред.: Є. Бистрицький, В. Полохало, С. Макеєв, О. Дергачов]. – К.: Політична думка, 1995. – 368 с.
- [9] Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности [Текст] / Э. Фромм; Пер. с нем. Э. Телятниковой. – М.: АСТ, 2006. – 635 с.
- [10] Хоркхаймер М. Диалектика просвещения [Текст] : философские фрагменты / М. Хоркхаймер, Т.В. Адорно; пер. М. Кузнецов. – М.: Медиум; СПб.: Ювента, 1997. – 311 с.
- [11] Habermas Jürgen, Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats [Text] / Jürgen Habermas. – Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1998. – 704 s.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Azmi, D.M. Erich Fromm on standard and legal regulation of the interpersonal and intergroup relations with corporations and the state / D.M. Azmi // Law and Politics. – 2000. – N 8. – P. 133-141.
- [2] Ben'yamin, V. Critique of Violence. / Val'ter Ben'yamin; Translated from German Ihor Andrushchenko. – Kyiv : «Hrani-T», 2012. – 312p.
- [3] Habermas, Yu. Postmetaphysical Thinking / Yu. Habermas. – Translated from German B. Kuplin. - K.: The spirit and the letter, 2011. – 280 p.
- [4] Horbatenko, V.P. Justice as a socio-legal value / V.P. Horbatenko // Problems of Philosophy of Law. – 2003. – Vol 1. – P. 150-153.
- [5] Demydenko, H. H. History of doctrines of law and the state: lectures, read at the National University "Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise" / H.H. Demydenko. – Kh. : Pravo, 2012. – 415 p.
- [6] Markuze, G. One-Dimensional Man / G. Markuze. – M.: 'REFL– book', 1994. – 320 p.
- [7] Moiseev, S.V. Philosophy of Law. [lectures] / S.V. Moiseev. – Novosibirsk: Pub. Sib. Un-ty, 2003. – 203 p.
- [8] Post-communism political science: political analysis of post-communist societies / V. Polokhalo (Head of Authors); [Gen. ed.: Ye. Bystryts'kyi, V. Polokhalo, S. Makeyev, O. Derhachov]. – K.: Political Thought, 1995. – 368 p.
- [9] Fromm, E. The Anatomy of Human Destructiveness / E. Fromm; Translated from German E. Telyatnikovoy. – M.: AST, 2006. – 635 p.
- [10] Horkhaymer, M. Dialectic of Enlightenment: philosophical fragments / M. Horkhaymer, T. V. Adorno ; per. M. Kuznetsov. – M.: Medium; SPb. : Yuventa, 1997. – 311 p.
- [11] Habermas, J. Facts and norms: Contribution to the theory of a discourse of the right and democratic constitutional state / Jürgen Habermas. – Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1998. – 704 p.

Development of Philosophy of Right in Scientific Approaches of the Frankfurt School theorists

I.O. Kozakevych

Abstract. The basic directions of the law understanding by the Frankfurt School are analyzed. The essence of the phenomenon of law in three key areas – equality, freedom and justice – is revealed. The tendency of return to the theory of natural law as part of social reality, the justice as harmony is determined.

Keywords: Frankfurt School, law, philosophy of law, politics, morality, power

Особливості мовної політики держави щодо розвитку мов національних меншин

Г.І. Луцишин*

Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, Україна

*Corresponding author: l_halyna@ukr.net

Paper received 27.04.15; Revised 30.05.15; Accepted for publication 03.06.15.

Анотація. Проаналізовано особливості мовної політики держави щодо розвитку мов національних меншин. Зазначається, що мовна політика є складовою національної політики, яка спрямована на попередження міжнаціональних конфліктів у поліетнічній державі. Визначено політичні, правові, соціальні чинники, що впливають на розвиток мов національних меншин. Доведено, що розвиток мов національних меншин є важливим внеском у розбудову держави, що ґрунтується на принципах демократії та культурного розмаїття в рамках національного суверенітету і територіальної цілісності.

Ключові слова: національні меншини, державна мова, мови національних меншин, етнополітичні конфлікти, національна ідентичність, етнополітика

Упродовж XX поч. XXI ст. етнічне відродження, активні інтеграційні процеси на території Європи сприяли зростанню ролі національних меншин. Проблематика національних меншин належить до особливо складних та дискусійних питань. Найчастіше в цій сфері суперечності стосуються таких понять як визначення, типології, стану національної свідомості або ж суті відносин між державою проживання і національними меншинами. Усе це говорить про те, що не можна говорити про одновимірність проблеми національних меншин. Кожна з них має свою історію, властиві тільки їй проблеми, і тому питання національних меншин слід трактувати в широкому контексті – як внутрішньому, так і міжнародному. Варто зауважити, що в генезу національних меншин лягло багато взаємодоповнюваних факторів, передусім, це історичні, політичні та економічні обумовлення. Також слід зауважити, що проблема розвитку національних меншин є одним з головних компонентів демократичної максими, яка використовується міжнародними організаціями та спільнотами щодо оцінки рівня демократії у в тій чи іншій державі.

Демографічна, політична і організаційна сили національних меншин є різними, адже одні з них утворюють маленькі локальні громади, а інші відіграють важливу роль у суспільстві. Найчастіше умови існування окремих національних меншин визначають відносини між більшістю суспільства та меншинами. Обидві ці групи можуть існувати або у стані неприйняття чи ворожості, або демонструвати взаємну толерантність і доброзичливість. Також можливі проміжні стани, скажімо, коли стосунки не є ворожі, але етнічні групи ізольовані, байдужі, не сприймають одна одну або ж співпрацюють тільки за необхідності. Перехід від однієї фази до іншої завжди вимагає згоди, а погіршитися співіснування може дуже швидко, часто під впливом несподіваних подій, які дошкуляють обом спільнотам.

Актуальність дослідження зумовлена і тим, що сучасна етнополітична ситуація як в Україні так і країнах Східної Європи характеризується підвищенням ролі національного фактора в суспільно-політичному житті держави, зокрема, відбувається зростання національної самосвідомості етнічних груп; політизація етнічних груп та її вплив на посилення взаємозв'язку між політичною та міжетнічною стабільністю; консолідація етнічних груп навколо державотворчих процесів; інтеграція національних меншин у внутрішньодержавні процеси. Застосування єдиних критеріїв та юридичних норм для різних держав може бути пов'язане із багатьма ускладненнями, оскільки проблема національних меншин завжди конкретна, навіть тоді, коли мова йде про окрему національну групу, яка розселена у багатьох країнах, або ж про різні національні групи, які проживають в межах однієї держави.

У науковій політологічній літературі вивчення питань мовної політики щодо національних меншин є малодослідженим та дискусійним. Основна увага науковців приділя-

ється аналізу правових основ захисту мов національних меншин, історичних аспектів мовної політики, однак малодослідженими є політичні аспекти захисту мови національних меншин, вивчення іноземного досвіду щодо врегулювання даного питання.

Серед українських дослідників особлива увага у вивченні даної проблеми приділяється у працях таких науковців як Варзар І.М., Євтух О., Крисаченко В.С., Кресіна І., Котигоренко В., Мазука Л., Нагорна Л., Рябчук М., Тищенко Ю., Шпорлюк Р., Ющук Ю. та ін. Також актуальними є і праці зарубіжних науковців – Б.Андерсона, Р. Брюейкера, В. Кимлічки, Е. Лейпхарта, Е. Сміта та ін.

Мета дослідження – на основі зарубіжного та українського досвіду проаналізувати проблему розвитку мов національних меншин.

Входження України у світове співтовариство неможливе без вирішення етнополітичних питань відповідно до стандартів демократичної держави. Європейський Союз сформулював зобов'язання стосовно запровадження механізмів "захисту меншин" у країнах-кандидатах, що стало однією з умов членства в ЄС. У 2004 року в ЄС зареєстровано 23 офіційних мови, використовуються 60 мов і представлено 190 етнічних меншин [1, с. 87]. Важливу роль для розвитку національних меншин відіграє мовна політика, яка є частиною національної політики, органічною складовою певного політичного курсу держави.

Мова національних меншин є потужним чинником етнічної консолідації. Сьогодні проблему національних меншин найчастіше науковці розглядають із точки зору прав людини, у контексті дотримання конституційних прав національних меншин в цілому, а також з точки зору впливу національних меншин на збереження політичної стабільності в державі. Досвід показує, що права національних меншин у різних країнах можуть бути забезпечені шляхом прийняття внутрішніх конституційних законів (Іспанія), або в спеціальних формах автономії (Італія), або в такій державно-правовій формі, як федерація чи конфедерація (Бельгія, Швейцарія). Проте спільним знаменником для врегулювання будь-яких форм відносин є максимальний розвиток демократії та громадянського суспільства.

Відповідно до міжнародних норм, для того, щоб національні меншини інтегрувались у внутрішньополітичну систему держави проживання, передбачено такі умови: право меншини на існування як окремої національної групи; право на розвиток та публічне користування здобутками власної культури та офіційне використання рідної мови; право на освіту рідною мовою; право на політичне представництво в органах, які визначають політику держави, як на виконавчому, так і законодавчому рівнях з делегуванням до цих органів власних кандидатів.

Аналізуючи питання національних меншин, політологи переважно розглядали механізми функціонування етнічного регіону як політичної спільноти: типи та форми участі національних меншин у політичному процесі державотворення, електоральні стратегії етнічних партій, феномен політичної мобілізації національних меншин тощо. Варто також зауважити, що феномен етнічного регіону як політичної спільноти має два аспекти: об'єднання представників національних меншин у певні угруповання та їхня діяльність на інституційному рівні; формування політичної культури. Практично всі національні рухи етнічних регіонів сконцентровані на питанні збереження культурної самобутності, і однією з умов забезпечення цієї самобутності вважають збереження рідної мови. Роль держави в етнополітичних процесах залишається ключовою, адже завдання держави – вироблення механізмів досягнення балансу інтересів і стабільності суспільства; це насамперед цілеспрямована діяльність держави й етносів (або їх представників в особі партій, рухів, етноеліт), спрямована на досягнення стабільності багатонаціонального суспільства.

Сьогодні міжнародне право оперує такими мовними категоріями як «регіональна мова», «мова національних меншин» та «офіційна мова». Кожна держава приймає для себе та визначає ті мови, які застосовуються в країні. Україна, ратифікувавши Європейську Хартію регіональних мов або мов меншин [3], визначила мови національних меншин, однак не визначала регіональні, оскільки в Конституції України жодної згадки про регіональні мови нема. Проте у 2005-2007 рр. в Україні обласні та районні ради почали запроваджувати регіональні мови. Зокрема, місцеві ради Донецької, Запорізької, Харківської, Миколаївської, Луганської областей, а також Харкова, Севастополя, Дніпропетровська, Донецька й Луганська прийняли рішення про надання на своїх територіях російській мові статусу регіональної. Фактично ж йшлося про те, що російська мова має замінити українську як мову діловодства та документації. Проте слід виходити з того, що відповідно до положень Хартії, надавати мові певний статус можуть лише органи центральної влади. Саме центральна влада України визначає, яка мова та в якому регіоні потребує надання певного статусу. В результаті, суди загальної юрисдикції скасували дані рішення, бо поняття "регіональна мова" не правове в Україні.

Більшість дослідників єдині в тому, що надання російській мові статусу регіональної сприяє роз'єднанню громадян України за мовним принципом, створенню «російської України» на противагу «українській Україні», що є загрозою для політичної єдності держави. У Європейській хартії регіональних мов та національних меншин зазначається, що "регіональні мови" повинні відповідати наступним критеріям: традиційно використовуватися на певній території громадянами цієї держави, які є національною меншиною на території даної держави; мати істотні відмінності від офіційного /державної мови [3, с. 49]

Дані останнього перепису показують, що українську мову у 2001 р. вважали рідною 67,5% населення України, що на 2,8 відсоткових пункти більше, ніж за даними перепису 1989 року. Російську мову визначили як рідну 29,6% населення, у порівнянні з минулим переписом населення цей показник знизився на 3,2 відсоткових пункти. Частка інших мов, які були вказані в якості рідної, за міжпереписний період збільшилася на 0,4 відсоткових пункти і становила 2,9%. Окрім етнічних українців, українську, за даними перепису, вважає рідною така частка інших етнічних груп України: 71% поляків, понад 22% німців, понад 21% циганів, 17,5% білорусів, понад 13% євреїв, близько 11% молдаван. Росіяни в цьому переліку – на 14 місці з 3,9% тих, хто визнав українську мову рідною. Російську мову серед неросіян рідною вважає найбільший відсоток греків – 88,5%. За ними йдуть: євреї – 83%, німці – біля 65%, білоруси – 62,5%, татари – біля 59%, грузини – понад 54%, вірмени –

понад 43%, азербайджанці – біля 38%, болгары – понад 30%, гагаузи – близько 28%, молдавани – близько 18%, поляки – близько 16%, українці – біля 15%, цигани – понад 13% та інші [4, с. 34]

Складність мовної ситуації в Україні полягає в тому, що російська мова набула такого ж поширення, що й державна мова, а державна мова на певних територіях є мовою меншості населення. Російська є мовою етнічної меншини, але, крім цього – мовою спілкування майже половини громадян України.

В Україні довгий час спостерігаються розбіжності між етнічним походженням та мовною ідентифікацією. Зокрема, на Сході 25% етнічних українців, а на Півдні 20% не вважають рідною українську мову, тільки на Заході 96% етнічних українців вважають українську мову рідною. Дослідження підтверджують, що на Заході і в Центрі країни (за винятком м. Києва і Київської області) етнічна належність, рідна мова і вільне володіння нею майже повністю збігаються. Ще більшою проблемою залишається спілкування українською мовою – близько 40% мешканців України спілкуються українською мовою, стільки ж – російською і близько 20% – обома мовами [5, с. 81]. Значне регіональне та етномовне протистояння в суспільстві посилює прийняття Закону України «Про засади державної мовної політики» від 3 липня 2012 р. Негативним було те, що даний закон розглядав мову не як одну з найважливіших етнонаціональних ознак, а як територіальну ознаку, що закладає певні суспільні суперечності та протистояння. Усвідомлюючи деструктивний вплив даного рішення, у лютому 2014 р. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про визнання таким, що втратив чинність, Закон України “Про засади державної мовної політики” №5029-VI від 3 липня 2012 р.

Європейський досвід показує, що регіональні мови можуть бути в державах, де є етнотериторії. Статус регіональної мови надається з метою збереження своєрідних рис у регіональних діалектах офіційної мови для підтримки мовного розмаїття, з метою збільшення туристичної привабливості або підкреслення культурної самобутності регіону. Наприклад, шотландська мова (регіональна мова на території королівства Шотландія), фризська мова (регіональна мова в королівстві Нідерланди). У багатьох випадках регіональна мова не має близької спорідненості з офіційною мовою, наприклад, баскська мова (регіональна мова в Іспанії та Франції). В окремих випадках офіційна мова однієї держави може бути регіональною в сусідніх з ним прикордонних регіонах іншої держави в силу тих чи інших історичних причин, наприклад, німецька мова (регіональна в провінції Південний Тіроль, Італія); угорська мова (регіональна в державах Румунія і Словаччина) [1, с. 49].

Визнання регіональних мов часто супроводжується демографічними, лінгвістичними і політико-економічними проблемами. Наприклад, каталонська мова є єдиною офіційною в невеликій державі Андорра, де її вважають рідною 30% 85-тисячного населення. Натомість в автономній області Каталонія (Королівство Іспанія), де проживає 5 млн. її носіїв, вона спочатку отримала регіональний, а нині офіційний статус поряд з іспанською мовою, з яким каталонський досить успішно конкурує через економічну потужність Каталонії в порівнянні з рештою Іспанії.

Не менш складна ситуація і в Прибалтійському регіоні. Так, у Швеції фінська мова визнана регіональною на крайній півночі країни, в той час як основна частина її носіїв (в основному іммігрантів ХХ століття з Фінляндії) проживає на півдні країни. При цьому в самій Фінляндії шведська мова за давньою традицією вважається однією з двох офіційних мов держави. Нині, однак, вона є рідною для 290 тис. фінів (5,6% населення) і фактично давно перетворилася на регіональну мову [9, с. 69].

Світовий досвід свідчить, що у Швейцарії хартія захищає італійську та ретороманську мову. Фінляндія використовує

хартію для захисту менш поширеної, ніж фінська, другої державної мови — шведської. Втім, особливістю цих країн є наявність більш як однієї державної мови.

Вивчаючи ситуацію щодо захисту мов національних меншин в Україні, експерти Дорадчого комітету Рамкової Конвенції про захист національних меншин підготували Спеціальний звіт про стан захисту національних меншин в Україні за 2014 р. (Страсбург, 2 квітня 2014 року) [2]. Експерти зазначили, що рівень забезпечення прав меншин в Україні у 2014 році не змінився. Події останнього часу не позначилися на рівнях забезпечення можливості навчатися в освітніх закладах рідною мовою, або можливості для представників меншин користуватися рідною або регіональною мовами у спілкуванні на офіційному рівні. Також в документі зазначено, що Закон України «Про засади державної мовної політики» від 3 липня 2012 р був суперечливим з моменту його прийняття, оскільки в ньому не була врахована низка критичних зауважень, наданих представниками меншин і міжнародними експертами включно з Венеціанською комісією. Експерти Дорадчого комітету зазначили, що закон про мову може й далі поляризувати суспільство навколо мовного питання, і що до його ухвалення слід було провести більш масштабні консультації з представниками всіх меншин. Така оцінка залишається навіть більш актуальною сьогодні, зокрема з огляду на дуже серйозні вимоги, які висуваються представниками російської меншини. Експерти зазначають, що влада не повинна приймати жодних непродуманих змін до мовного законодавства в той момент, коли це може мати дестабілізацій-

ні наслідки. Натомість, влада повинна забезпечити можливість ефективної участі представників меншин в процесі роботи над законопроектом.

Підсумовуючи, необхідно наголосити, що мова є носієм культурної спадщини певного народу, і ця культурна спадщина є результатом єдиного процесу, де ідентичність, приналежність і спадщина тісно переплітаються. Розвиток мов національних меншин у різних країнах Європи є важливим внеском у розбудову держави, що ґрунтується на принципах демократії та культурного розмаїття в рамках національного суверенітету і територіальної цілісності. Для консолідації нації, для збагачення її культурної спадщини необхідно вивчати і шанувати етномовні меншини, адже вони - складова нашої культурної спадщини і національної ідентичності. Також мова національних меншин, їх історія є загальнокультурною спадщиною, виступають гарантими продовження "історії" певної території і презентує культурне надбання держави загалом. Розгляд мов національних меншин як аспект їхнього "виживання" є недоречним і безперспективним. Зрозуміло, що майбутнє меншин, які втратили свою мову, буде трагічним. А тому коректніше розглядати мову меншин як носія певної "спадщини", що включає літературу, мистецтво, звичаї та ін. Тобто, справедливіше розглядати питання про місце мови національних меншин у загальнонаціональному контексті. Важливо, аби поняття «мова меншини» співвідносилось із етнічною приналежністю з визначеним у національному законодавстві поняттям національних меншин.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду / за заг. ред. Ю. Тищенко. – К. : Український незалежний центр політичних досліджень, 2004. – 124 с.
- [2] Дорадчий комітет рамкової конвенції про захист національних меншин. Спеціальний звіт про стан захисту національних меншин в Україні, прийнятий 1 квітня 2014 року / URL: www.coe.int/t/.../PDF_AdHoc_Report_Ukraine_02apr2014_ukr.pdf
- [3] Європейська Хартія регіональних мов або мов меншин (ET5 №148) // Збірка договорів Ради Європи. – К., 2000. – С. 40-68.
- [4] Огульчанський Ю. Етнічна структура українського суспільства: уявні та дійсні проблеми / Юрій Огульчанський. – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська Академія», 2006. – 340 с.
- [5] Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. – К.: ІПЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – 358 с.
- [6] Рамкова конвенція про захист національних меншин. Страсбург, 1 лютого 1995 року / URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_055
- [7] Семоркіна О. Дослідження чинного законодавства України у сфері забезпечення прав національних меншин та народів // Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду / За заг. ред. Ю. Тищенко. – К.: Укр. незалеж. центр політ. досліджень, 2009. – С. 169–187.
- [8] Степико М.Т. Український соціум на шляху до нової ідентичності // Український соціум: [колективна монографія]; за ред. В.С. Крисаченка / Михайло Тимофійович Степико. – К.: Знання України, 2005. – 281 с.
- [9] Тищенко Ю.А. Забезпечення ефективної участі меншин у суспільному житті: електоральні процеси. Аналітичний огляд / Ю.А. Тищенко / Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2012.
- [10] Toggenburg, G. (2007), "Europe and the Integration of Integration," Journal on Ethno politics and Minorities in Europe, 1/2007.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Current issues of national ethnic policy: Ways of Modernization and Application of International Experience / Ed. Yu. Tyschenko. – Kyiv: Ukrainian Center for Independent Political Research, 2004. – 124 p.
- [2] Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Special report on the protection of national minorities in Ukraine, adopted April 1, 2014 / URL: www.coe.int/t/.../PDF_AdHoc_Report_Ukraine_02apr2014_ukr.pdf
- [3] The European Charter for Regional or Minority Languages (ET5 №148) // Collection of Council of Europe treaties. – K., 2000. – P. 40-68.
- [4] Ohulchansky, Yu. The ethnic structure of Ukrainian society: the imaginary and the real problem / Yuri Ohulchansky. – Kyiv: Ed. House "Kyiv-Mohyla Academy", 2006. – 340 p.
- [5] The language situation in Ukraine between conflict and consensus. – K. : IPIEND name after I.F. Kuras of National Academy of Sciences of Ukraine, 2008. – 358 p.
- [6] Framework Convention for the Protection of National Minorities. Strasbourg, 1 February 1995 / URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_055
- [7] Semorkina, O. Research current legislation of Ukraine in the field of minority rights and peoples // Actual questions of national ethnic policy: Ways of Modernization and Application of International Experience / Ed. Yu. Tyschenko. – K.: Ukrainian Center for Independent Political Research, 2009. – P. 169-187.
- [8] Stepyko, M.T. Ukrainian socium towards a new identity // Ukrainian socium: [collective monograph]; Ed. V.S. Kryshchenko / Mykhailo Tymofiyovych Stepyko. – K.: Knowledge of Ukraine, 2005. – 281 p.
- [9] Tyschenko, Yu.A. Ensuring the effective participation of minorities in public life: electoral processes. Analytical Review / Yu.A. Tyschenko / Ukrainian Center for Independent Political Research. – K., 2012.
- [10] Toggenburg, G. (2007), "Europe and the Integration of Integration," Journal on Ethno politics and Minorities in Europe, 1/2007.

The features of the state language policy regarding the development of minority languages

H.I. Lutsyshyn

Abstract. The features of linguistic policy of the state are analyzed in the relation of development languages of the national minorities. Marked, that a linguistic policy is the constituent of national policy, which is directed on warning of international conflicts in the field of a nation-state. Certainly political, economic, social factors, which influence on development of languages of national minorities. Proving that development of languages national minorities is important payment in re-erecting of the state which is based on principles of democracy and cultural variety within the framework of national sovereignty and territorial integrity.

Keywords: *national minorities, official language, languages of national minorities, ethnic and political conflicts, national identity, ethnic policy*

Становление законодательства по децентрализации публичной власти Украины в 1991 – 2015 гг.

Е.В. Мануилова*

Южно-украинский национальный педагогический университет имени К.Д. Ушинского, г. Одесса, Украина

*Corresponding author: katerinamanyilova@yandex.ua

Paper received 14.04.15; Revised 19.05.15; Accepted for publication 21.05.15.

Аннотация. В статье проанализированы противоречивые законодательные процессы становления нормативно-правовых актов по децентрализации публичной власти в Украине. В хронологической последовательности в исследовании охарактеризованы законодательные акты по расширению полномочий местных органов власти и децентрализации управления, принятые в Украине в период независимости. Дана периодизация законодательства по децентрализации публичной власти в 1991 – 2015 гг.

Ключевые слова: децентрализация, публичная власть, местное самоуправление

Введение. Украина, провозгласив независимость и демократизацию общественно-политической жизни начала реформирование всех институтов публичной власти, в том числе и местного самоуправления. Ключевыми составляющими этих реформ является децентрализация публичной власти и расширение полномочий местного самоуправления. Однако, проведение успешных преобразований невозможно без переосмысления и изменения идейного наполнения нормативно-правовых актов по местному самоуправлению.

Децентрализация публичной власти на уровне местного самоуправления на протяжении последнего десятилетия является актуальной темой в Украине.

Краткий обзор публикаций по теме. Различные проблемы децентрализации были рассмотрены в научных и публицистических работах украинских и зарубежных исследователей. Определению сущности децентрализации уделяли внимание ряд украинских исследователей, а именно: Р. Кольшко [10], А. Лелеченко [11], А. Матвиенко [13], М. Харитончук [18] и другие учёные. Теоретические вопросы, комплексное понимание организации и деятельности органов публичной власти, проанализированы в работах таких украинских ученых как О. Лазор [12], А. Трачука [17] и других. Среди зарубежных исследователей стоит вспомнить европейских ученых Г. Холлиса и К. Плоккера [19], Т. Хорвата [1], которые рассмотрели особенности политики децентрализации в Европе.

Таким образом, анализ научной литературы, показал, несмотря на довольно значительное количество работ посвящённых анализу различных аспектов децентрализации публичной власти, указную проблему вряд ли можно считать полностью изученной. Проведение реформы по децентрализации публичной власти в Украине на современном этапе обуславливает необходимость осмысления и обобщения проблем становления органов публичной власти в стране. Но исследований, в которых охарактеризовано становление законодательства по децентрализации публичной власти на протяжении 1991–2015 гг., кроме статьи Домбровского О. [2], в которой частично рассмотрено формирование законодательства по децентрализации власти до 2006 г. нет.

Целью статьи является характеристика становления нормативно-правовой базы по децентрализации публичной власти в независимой Украине законодательных периодов.

Материалы и методы. В ходе исследования в качестве материала были использованы нормативно-правовые акты по децентрализации публичной власти Украины. Для изучения украинского законодательства применены методы анализа, индукции, дедукции, синтеза, обобщения, метод восхождения от абстрактного к конкретному, единства логического и исторического.

Результаты и их обсуждение. Специфической формой публичной власти является местное самоуправление. В Украине публичная власть на местах представлена местными органами государственной исполнительной власти и органами местного самоуправления. Демократизация украинского общества невозможна без законодательного закрепления реформ публичной власти. Характерной особенностью нынешнего законодательства по децентрализации публичной власти в Украине значительное влияние оказывают общеевропейские тенденции общественного развития, а также политическое и социально-экономические процессы внутри страны.

Законодательные процессы, направленные на усовершенствование правовых актов по расширению самостоятельности местного самоуправления и децентрализации публичной власти в Украине. Специфической особенностью этого процесса является то что, во-первых, становление законодательной базы проходит в Украине несистематично, непоследовательно, с огромными трудностями; во-вторых, во многих принятых законодательно-нормативных актах полно противоречий и неточностей. Это связано с разными, часто диаметрально противоположными мнениями политиков и не желанием последних идти на компромисс.

Весь процесс становления законодательства по децентрализации власти в Украине в период независимости можно условно разделить на несколько исторических периодов:

Первый период (1991–1994 гг.). В первые годы независимости в украинских политических кругах активно обсуждали законопроекты по усовершенствованию советских нормативно-правовых актов касающихся органов местного самоуправления. Однако, лишь после выборов первого Президента Украины 1 декабря 1991 г. началась реальная работа с внесения изменений, дополнений и коррекций украинского законодательства.

5 марта 1992 г. принят закон «О представителе Президента Украины», в котором говорится, что представитель Президента Украины является главой мест-

ной государственной администрации и увольняется с должности Президентом Украины [7].

14 апреля 1992 г. Президент Украины издал Указ «Про положение о местных государственных администрациях», согласно которому местная государственная администрация является системой органов государственной исполнительной власти, образуются соответствующим Представителем Президента Украины или входят в состав администрации по принципу двойного подчинения [16].

Этими двумя законодательными актами фактически было ликвидировано местную автономию и закреплено централизованную власть на местах, т.к. функции местной власти осуществляются назначенным сверху представителем президента, последнее свидетельствует об установлении авторитарного правления на местах.

Тем не менее, формально в украинском законодательстве сохранился институт самоуправления как атрибут демократического государственного устройства. Так, 26 марта 1992 г. Верховная Рада Украины приняла новую редакцию закона «О местных Советах народных депутатов Украинской ССР и местном самоуправлении» (от 7 декабря 1990 г.), в которой были определены правовые, финансовые и экономические основы местного самоуправления Украины [5].

В законе «Про формирования местных органов власти и самоуправления» от 3 февраля 1994 г. были распределены полномочия, права и обязанности местного самоуправления. Законом к органам местного самоуправления были отнесены сельские, поселковые, районные, городские, районные в городах и областные советы. Председатели этих Советов подчинены Кабинету Министров Украины, а также председателю и исполнительному комитету Совета высшего уровня [8].

24 февраля 1994 г. был принят Закон Украины «Про выборы депутатов и председателей сельских, поселковых, районных, городских, районных в городах, областных Советов», по которому председатели советов всех уровней должны избираться всем населением, а не назначаться государственной администрацией или президентом [3].

Таким образом, спустя 4 года после провозглашения независимости в Украине восстановлена советская система власти. Неудачным оказалось желание разграничить полномочия между местной государственной властью и местным самоуправлением, а также стремление решить вопросы финансового обеспечения местного самоуправления. Реформы по расширению прав местного самоуправления столкнулись с сопротивлением консервативной части политической элиты Украины, которая не хотела терять свои экономические интересы и потому стремилась сохранить советскую модель управления.

Для усиления своего влияния над всеми местными структурами исполнительной власти новоизбранный Президент Украины Леонид Кучма издал 6 августа 1994 г. указ «Про меры по осуществлению структурных изменений и обеспечения руководства в сфере государственной исполнительной власти». Указом установлено, что председатели областных, Киевской и Севастопольской городских советов, их исполнительные комитеты подотчетны и подконтрольны Президенту Украины; главы сельских, поселковых, районных,

районных в городах, городских Советов и их исполнительные комитеты подотчетны и подконтрольны соответственно главам областных, Киевской и Севастопольской городских Советов и через них – Президенту Украины [15]. Этот указ противоречил предыдущим законодательным актам, так как Президент Украины не имел права подчинять себе всенародно выбранных на эти должности председателей областных и районных советов.

Второй период 1995–1996 гг. связанный с формированием Конституции Украины и закреплением в Основном Законе понятий централизация и децентрализация.

Многочисленные политические дискуссии вокруг создания проекта Основного закона государства закончились 8 июня 1995 г. подписанием между Верховной Радой Украины и Президентом Украины Конституционного договора «Об основных принципах организации и функционирования государственной власти и местного самоуправления в Украине на период до принятия новой Конституции Украины». Этот документ был приравнен до Конституции Украины, причем последняя, а также все украинское законодательство не должны противоречить Конституционному Договору. В седьмом разделе договора «Местные органы государственной власти и местное самоуправление» отмечено, что территориальной основой местного самоуправления является село (сельсовет), поселок, город. Руководители областей назначаются президентом [14], что дало Л. Кучме осуществлять тотальный контроль над регионами и установить тут централизованную власть. На главы государственных администраций возлагается контроль за решениями председателей органов местного самоуправления.

26 июня 1996 г. принята Конституция Украины В статье 132 впервые по европейскому образцу провозглашены принципы сочетания централизации и децентрализации государственной власти в осуществлении сбалансированности и социально-экономическом развитии регионов, с учетом их исторических, экономических, экологических, географических и демографических особенностей, этнических и культурных традиций [9].

Таким образом, формой самоорганизации свободных, равноправных граждан Украины стала территориальная община, которая долгое время существовала на ее территории и имеет глубокие исторические корни в традициях украинского народа. Поскольку община испокон веков обеспечивала жизнедеятельность украинских сел и городов. Согласно Конституции, община обеспечивает реальную возможность гражданам Украины, самостоятельно реализовать себя в системе политической власти.

Третий период (1997–2010 гг.). Имплементация европейской Хартии о местном самоуправлении в украинское законодательство.

Исключительно важна для становления и развития классической модели местного самоуправления ратификация Украиной 15 июля 1997 г. международного пакта «Европейская хартия местного самоуправления». С целью имплементации европейской Хартии 21 мая 1997 г. был принят Закон Украины «О местном самоуправлении», который определил правовой статус,

принципы организации и деятельность местного самоуправления в Украине [4].

Следующим шагом в становлении публичной власти в Украине стал закон «Про Кабинет Министров Украины» от 7 октября 2010 г. В 39 статье которого говорилось, что Кабинет Министров Украины может вносить на рассмотрение Верховной Рады Украины проекты законов про предоставление органам местного самоуправления отдельных полномочий органов исполнительной власти [6]. Фактически этим законом устанавливается полная зависимость органов местного самоуправления от Кабинета министров.

Пятый период 2010–2015 гг. поиск новых моделей функционирования органов местного самоуправления и принятие законодательных актов по децентрализации публичной власти.

Нерешенность ряда социально-экономических и политических проблем привело к обострению кризиса в 2013 г. и росту антиправительственных настроений в обществе, что привело к смене власти в Украине. Новый президент Украины Петр Порошенко сделал ряд решительных шагов в сфере проведения политики децентрализации публичной власти. 27 сентября 2014 г. президент Украины Президент Украины представил программу «Стратегия реформ 2020», которая включает в себя около 60 реформ и специальных программ, среди ключевых: децентрализация и реформа государственного аппарата. Кабинетом Министров было принято ряд нормативных актов в сфере децен-

трализации власти распоряжения Кабинета министров Украины «Про утверждение плана мероприятий по реализации Концепции реформирования местного самоуправления и территориальной организации власти в Украине» (18 июня 2014 г.), «Про внесение изменений в план мероприятий по реализации Концепции реформирования местного самоуправления и территориальной организации власти в Украине» (8 апреля 2015 г.) проект Закона Украины «О внесении изменений в Конституцию Украины и другие. Однако большинство реформ негативно воспринято в украинском обществе, особенно на восточном регионе страны воспринято негативно. Это связано недопониманием большинства украинских граждан политических преимуществ децентрализации публичной власти.

Выводы. Киевский майдан 2013–2014 годов и последующие за ним военные действия на Донбассе ярко продемонстрировали острую необходимость:

- 1) проведения последовательной реформы по децентрализации публичной власти в Украине;
- 2) четкое законодательное закрепление широких полномочий органов местного самоуправления;
- 3) популяризация среди населения страны политики децентрализации публичной власти;
- 4) усиление научного интереса к исследованию классической теории децентрализации, которая нашла свое отражение в законодательстве и многочисленных моделях публичного управления в странах ЕС и США.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Децентрализация: эксперименты и реформы / под ред. Тамаша М. Хорвата. – Будапешт : OSI/LGI, 2000. – 126 с.
- [2] Домбровский О. Децентрализация власти: история, проблемы, перспективы. // Проблемы децентрализации: национальный та міжнародний досвід / наук. ред. М. Пухтинський. – К.: Атіка – Н., 2006. – С. 283–291.
- [3] Закон «Про вибори депутатів і голів сільських, селищних, районних, міських, районних у містах, обласних Рад» // Відомості Верховної Ради України, 1994, № 8 (22.02.1994), ст. 38.
- [4] Закон України «Про місцеве самоуправління»// Відомості Верховної Ради України, 1997, № 24, ст. 170.
- [5] Закон Української РСР «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування» // Відомості Верховної Ради України, 1992 р., № 28, ст. 387, № 31, ст.438, № 33, ст.475, ст.476.
- [6] Закон «Про Кабінет Міністрів України» // Голос України, 2010, 10, 13.10.2010 № 191.
- [7] Закон України «Про Представника Президента України» // Відомості Верховної Ради України, 1992 р., № 23, ст.335
- [8] Закон України «Про формування місцевих органів влади і самоврядування»// Голос України від 16.02.1994.
- [9] Конституція України //Офіційний вісник України, 2010, № 72/1 (01.10.2010), ст. 2598.
- [10] Колишко, Р. А. Децентралізація публічної влади в унітарній державі: дис... канд. юрид. наук... – К., 2003. – 209 с.
- [11] Лелеченко, А. П] Децентралізація в системі державного управління в Україні: теоретико-методологічний аналіз: дис... канд. наук з держ. упр. – К., 2005. – 197 с.
- [12] Лазор, О. Публічна самоврядна влада в Республіці Італія та Україні: особливості організації та функціонування. – К.: Дакор, 2008. – 172 с.
- [13] Матвієнко, А.Сч. Політико-правові засади децентралізації влади в контексті адміністративної реформи в Україні: дис... канд... політ. наук., 2010. – 24 с.
- [14] Про основні засади організації функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України [Конституційний Договір] // Відомості Верховної Ради України, 1995, № 18 (03.05.95), ст. 133.
- [15] Указ Президента України Про забезпечення керівництва структурами державної виконавчої влади на місцях // Урядовий кур'єр, 1994, 08, 11.08.94 № 124 – 125.
- [16] Указ Президента України «Про Положення про місцеву державну адміністрацію від 14 квітня 1992 року»// Урядовий кур'єр, 1992, 05, № 18.
- [17] Ткачук А.Ф. Децентралізація влади: від потреби до реалізації (робочий зошит).– К.: ІКЦ «Легальний статус», 2013. – 116 с.
- [18] Харитончук М.В. Зарубіжні концепції і практика децентралізації державного управління: дис... канд. політ. наук. – К., 2000. – 174 с.
- [19] Холлис Г. На пути демократической децентрализации: Перетройка региональных и местных органов власти в новой Европе / Г. Холлис, К. Пликкер // Tacis servicesDO IA, European Commission, 1995. – С. 287.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Decentralization: Experiments and Reforms / Ed. Tamas M. Horvat. – Budapest: OSI / LGI, 2000. – 126 p.
- [2] Dombrowski A., Decentralization of power: History, Problems and Prospects. // Problems of decentralization: national and international experience / science. Ed. M. Pukhtynsky. – K.: Atika –N., 2006. – P. 283-291.
- [3] The Law "On elections of deputies and heads of village, district, city, borough, regional councils" // Supreme Council of Ukraine, 1994, № 8 (02/22/1994), P. 38.
- [4] The Law of Ukraine "On local self-governance" // Supreme Council of Ukraine, 1997, № 24, P. 170.
- [5] The Law of Ukrainian SSR "On local councils of deputies of the Ukrainian SSR and local government" // Supreme Council of Ukraine, 1992., № 28, P. 387, № 31, P. 438, № 33, P. 475, P. 476.
- [6] Law "On the Cabinet of Ministers of Ukraine" // Voice of Ukraine, 2010, 10, 13.10.2010 № 191.
- [7] Law of Ukraine "On the Representative of the President of Ukraine" // Supreme Council of Ukraine, 1992., № 23, P. 335.
- [8] Law of Ukraine "On the formation of local government and self-government" // Voice of Ukraine on 16.02.1994.
- [9] The Constitution of Ukraine // Ukraine Official Journal, 2010, № 72/1 (01.10.2010), Art. 2598.
- [10] Kolyshko, P.A., Public Decentralized power in a unitary state: the dissertation.... PhD in law... – K., 2003. – 209 p.
- [11] Lelechenko, A.P. Decentralization in public administration in Ukraine: theoretical and methodological analysis: the dissertation... PhD in public administrations. – K., 2005. – 197 p.
- [12] Lazor, O. Public self-governing authority in the Republic of Italy and Ukraine: peculiarities of organization and functioning. – K: Dakor, 2008. – 172 p.
- [13] Matvienko, A. Political and legal principles of decentralization of power in the context of administrative reform in Ukraine: the dissertation... candidate... Polit. Science: 2010. – 24 p.
- [14] On the basic principles of the organization functioning state and local governments in Ukraine for the period until the adoption of the new Constitution of Ukraine [Constitutional Treaty] // Supreme Council of Ukraine, 1995, №18 (03/05/95), p. 133.
- [15] Order of the President of Ukraine on providing leadership structures of state executive powers // Governmental Courier, 1994, 08, 11.08.94 № 124-125.
- [16] Order of the President of Ukraine "On the Regulation of the local state administration on April 14, 1992" // Governmental Courier, 1992, 05, № 18.
- [17] Tkachuk, A.F. Decentralization of power: from requirements to implementation (workbook). – K.: ICC "legal status", 2013. – 116 p.
- [18] Kharytonchuk, M.V. Foreign concept and practice of decentralization of public administration: the dissertation... PhD in politics. – K., 2000. – 174 p.
- [19] Hollis, G. Towards democratic decentralization: Perestroika of regional and local authorities in the new Europe / G. Hollis, K. Plikker // Tacis servicesDO IA, European Commission, 1995. – 287 p.

Formation of the legislation on decentralization of public power in Ukraine in 1991–2015 years

E.V. Manuilova

Abstract. The article analyses the controversial legislative process of becoming legal acts on decentralization of public power in Ukraine. In chronological order, the study characterized legislation to empower local authorities and decentralization of management, adopted in Ukraine since independence. Dana periodization legislation on decentralization of public power in the 1991–2015 biennium.

Keywords: decentralization, public power, local government

Опозиція до гетьмана І. Виговського та доля Гадяцької угоди

С.В. Полтавець*

Національна юридична бібліотека, м. Київ, Україна

*Corresponding author: spoltavec@ukr.net

Paper received 30.04.15; Revised 03.05.15; Accepted for publication 08.06.15.

Анотація. У статті висвітлюється процес формування опозиції до гетьмана І. Виговського та деструктивний вплив Москви на спроби гетьманського уряду консолідувати козацьку політичну еліту. Наголошується на різниці політичних культур Москви та Речі Посполитої, що відобразилось на змісті Гадяцької угоди.

Ключові слова: опозиція, групи впливу, І. Виговський, гетьманська влада, Гадяцька угода

Розглядаючи механізми взаємодії між гетьманською владою та старшинською опозицією за гетьманування І. Виговського маємо перш за все означити важливі з нашого погляду політичні процеси, які «стартували» власне з часу передачі гетьманської булави від Б. Хмельницького до його сина Юрія. Мова йде про активізацію політичних груп впливу олігархічного спрямування, якщо говорити про козацьку старшину та охлократичні прояви джерелом яких було низове козацтво, козацька «чернь» в т. ч. і Запорізька Січ як консолідований та концентрований їх елемент. Суттєвою особливістю цих владних взаємовідносин стало те, що їх суб'єктами виступали ті самі політичні діячі, яких ми бачили в часи гетьманства Б. Хмельницького. Найвлучніше специфіку цих процесів описав В. Липинський стверджуючи, що і здобутки Хмельниччини й жахіття Руїни були витвором одних і тих самих людей.

Важливою тенденцією, в контексті проблеми котру ми розглядаємо, стало те, що в середовищі політичної еліти стали формуватись різноманітні групи впливу які за гетьманування Б. Хмельницького час від часу заявляли про свою позицію, стосовно того чи іншого політичного рішення прийнятого гетьманом. Так було, наприклад, під час та після укладення Білоцерківського договору у вересні 1651 р. Значне обмеження реєстру, зменшення території, яка згідно з договором, залишалася під козацькою юрисдикцією та інші не вигідні Війську Запорозькому умови спричинили хвилю заворушень проти Б. Хмельницького. Так, наприклад, в кінці 1651 р. у листі коронного стражника А. Замойського до калуського староости Я. Замойського так згадується про боротьбу українського гетьмана з опозицією: «Хмельницький утихомирює ... той безлад, – убивство білоцерківського полковника, – яке відбулося в Корсуні. Де-кого карає. Одначе все ще упирається той корсунський полк, який ... реєстр не хоче» [1, с. 630]. Це повідомлення стосувалося полковника корсунського Лук'яна Мозирі. «За наказом гетьмана заколот був придушений, а Мозиря страчений» [2, с. 81]. Виконуючи умови Білоцерківського договору Б. Хмельницький у січні 1652 р. видав наказ чернігівському полковникові С. Пободайлу про виведення козаків з Чернігівського у Київське воєводство. а ті хто захотів би бунтувати «нехай о тым вѣдают, же без похибы горлом карани будут [3, с. 125]. За повідомленням київського воєводи А. Кисіля, від 1 травня 1652 р., наслідком утихомирення козаків стала «учинена в Прилуках, призначена на 7 березня в Чигирині страта змовників» [1, с. 642]. Під «змовниками» мались на увазі

Вдовиченко та Бугай, кожен з яких оголосив себе «гетьманом». Крім Л. Мозирі, інших опозиціонерів як «ініціаторів негайного виступу проти Речі Посполитої полковників М. Гладкого, С. Герасимова та кількох сотників старшинська рада присудила до смертної кари, і в березні вони були страчені» [4, с. 205]. Схожою була реакція частини козацької старшини на підписання Переяславського договору 1654 р. Єдності щодо московського протекторату над козацькою Україною у рядах старшини не спостерігалось. Про опозицію укладеній у Переяславі угоді говорив В. Липинський. Вчений, стверджував, що у Кропивнянському та Полтавському полках козаки московських урядників «киями побили», а «старий полковник Богун, один з найбільше заслужених і найбільше поважних провідників повстання, рішуче від такої присяги відмовився» [5, с. 34]. Не так однозначно, але все-таки ставлять під сумнів одностайне схвалення Переяславської угоди вітчизняні історики В. Смолій та В. Степанков. Підрахувавши, що на середину лютого 1654 р. московські посланці «прийняли присягу у населення 17 полків», вчені наголошують, що серед загальної кількості тих хто присягнув лише половину склали козаки, при цьому «впадає у вічі вкрай мала кількість сіл, мешканці яких присягли Росії» [6, с. 454].

Оцінюючи пізнішу Віленську угоду 1656 р. В. Смолій та В. Степанков переконані, що «повне ігнорування інтересів козацької України, яка на цей час виступала рівноправним партнером створеної 1654 р. українсько-російської конфедерації, зневажання позиції її уряду закономірно спричинили негативну реакцію гетьмана та старшини...» [6, с. 562]. Водночас на перешкоді реалізації гетьманом Б. Хмельницьким інших геополітичних проектів за участю Війська Запорозького стали внутрішньополітичні тенденції, що простежувалися в останній рік гетьманування Б. Хмельницького та чітко проявилися після його смерті. Піддаючи сумніву легітимність передачі влади від Б. Хмельницького до його сина Юрія «...але еднак нещасливая зайздость або хтивость уряду тое справила, же з старшини не один того собі зичил уряду...» [7, с. 75] різні групи впливу серед старшинської верхівки намагалися отримати гетьманську булаву. Відомий історик В. Герасимчук досить критично ставився до гетьмана Б. Хмельницького, а його владу оцінював так: «...а козацький гетьман, сей демагог тиран, який спочатку умів свої товпи і орди держати в субординації, умів їх змусити шанувати уложені угоди, опісля став ся безсильним, тратив йно щораз більше на повазі, тай доходило до сього, що

був змушений придушувати бунти, які супроти нього самого вибухали» [8, с. 14]. Водночас вчений визнає наявність у Б. Хмельницького важливих для політика рис характеру: «...нестало незломної енергії чоловіка, якого сильною волею все стояло і перед яким все дрожало; всі відчували неприсутність сеї сильної руки, яка грозою страху вміла держати в карбах субординації невироблені і незгідливі елементи, а найменшу непокірність карала неублаганим мечем інквізитора» [8, с. 18].

В таких складних політичних умовах розпочалося гетьманування І. Виговського. Слід сказати, що сам спосіб отримання І. Виговським гетьманської булави, до сьогодні, оцінюється неоднозначно. Так, наприклад, В. Степанков переконаний, що «коли стан здоров'я Б. Хмельницького став критичним, І. Виговський і його прихильники взяли курс на дискредитацію Ю. Хмельницького, обраного на квітневій раді спадкоємцем гетьманської влади» [9, с. 91]. У науково-популярному історичному оповіданні «Виговщина» П. Куліш дії старшинської опозиції, очолюваної генеральним писарем І. Виговським, проти гетьмана Ю. Хмельницького подає так: «Гьмь-то потай рады козацької, хьтри люде намовылы молодого Хмельныченка, щобъ не брався до старшынування надъ поважнымы полковныкамы, бо вони того не стерпляют и выку йому вкоротятъ веселого» [10, с. 3-4]. У свою чергу знаний вітчизняний історик Ю. Мицик, ставлячи під сумнів спробу Б. Хмельницького «узаконити спадковість гетьманської влади», говорить про останнього, що «... і він несе свою частку відповідальності за кризу влади, за небезпечний зародок конфлікту, що з'явився у верхньому ешелоні влади ще за його життя» [11, с. 36]. З нашої точки зору, саме жорстока боротьба за гетьманську булаву, після смерті Б. Хмельницького, стала наслідком того, що не було встановлено спадковості у володінні владою.

Серйозним аргументом на користь угоди з Річчю Посполитою стало постійне втручання Москви у внутрішні справи козацького уряду та підтримка москалями опозиційних І. Виговському козацьких ватажків, зокрема М. Пушкаря, як претендента на гетьманську булаву. Характеризуючи опозиційну діяльність полтавського полковника, Ю. Мицик пише: «Важко побачити в його діях щось більше, ніж месництво та амбітні заміри щодо гетьманської булави» [12, с. 219]. З листа ігумена Мгарського монастиря В. Загоровського до окольничого Ф. Ртищева відомо про звинувачення гетьманом І. Виговським, зокрема князя Г. Ромодановського в тому, що останній: «...не только неприятелей его Барабаша и иных при себѣ имѣеть и ему не выдаетъ, но и листы посольство бунтуючіе писать позволяеть» [13, с. 137]. Реагуючи на таке ставлення москалів, гетьман І. Виговський деякі козаці підрозділи залучив до військових дій проти московських військ. Так, наприклад, за повідомленням Рильського воеводи Ф. Хитрова: «сотникъ Глуховской Филиппъ Уманецъ пошоль съ Глуховскими Черкасы войною за твоими государевыми салдаты, которые посланы съ Ондреемъ Дашковымъ къ Городнѣ, ... по расказанью гетмана Ивана Выговского...» [13, с. 140].

Чудовою ілюстрацією важкого шляху до порозуміння між гетьманом І. Виговським разом з частиною лояльної до нього козацької старшини та Річчю Пос-

политою стало підписання Гадяцької угоди у вересні 1658 р.

Зрозуміло, що на тлі існуючої внутрішньої опозиції, яку підтримували московські воеводи, Гадяцька угода була спробою гетьмана І. Виговського забезпечити рівноправні політичні стосунки між козацькою Україною та Річчю Посполитою. Про те, що це будуть взаємовідносини рівноправних політичних суб'єктів свідчить назва угоди: «Гадяцькій договір Войска Запорожського съ послами рѣчи посполитой Польской о *правахъ соединяющеися съ Польшею Южноя Руси подъ именемъ Великаго Княжества Русскаго*» [13, с. 141]. Промовистим для нас є вже той факт, що політична еліта Речі Посполитої «дозріла» до такого рівня політичних взаємовідносин з козаками. У свою чергу лояльна до І. Виговського козацька старшина, отримавши загальне враження про «московські порядки», схильна була шукати компромісів зі вчорашніми супротивниками – поляками. Московська система політичних взаємовідносин побудована за схемою «цар – холоп», де в ролі «холопа» виступав будь-хто незалежно від соціального походження, чи то князь, чи боярин, не могла влаштувати скажімо козацького полковника-шляхтича, який в політичній системі координат Речі Посполитої обирав собі короля, та міг силою одного голосу заблокувати будь-яке політичне рішення, яке його не влаштовувало. Забезпечуючи права православної віри у межах: «поки языкъ народу Руского засягаеть во всѣхъ градѣхъ, мѣстечках и селахъ такъ въ коронѣ Полской, яко и въ Великомъ Княженіи Литовскомъ» [13, с. 142] козацька еліта намагалася вирішити одне з найактуальніших політичних питань того часу. Забороняючи унію та примушуючи уніатів вибирати між католицтвом та православ'ям, гетьманський уряд сподівався знизити причину незгоди між народами нового політичного утворення. Прирівнюючи у правах Київську академію з Краківською, в угоді особливо застерігалось право православної: «даби въ той академіи ниякихъ расколовъ Аріяныхъ, Калвѣнскихъ, Лютеранскихъ учителей и учениковъ не было и даби между студентами и прочими учащимися жадной оказіи до звадѣ... не было» [13, с. 143]. Аналізуючи присягу «пословъ Велико-го Князства Руского и Войскъ Запорожскихъ» дану ними у червні 1659 р. бачимо, що чи не найголовнішими її пунктами були наступні: «...всякихъ протекцій постороннихъ пановъ, яко особливе цара Московского и иннихъ всѣхъ отступемъ...»; «...зъ посторонними жадного порозумленя мѣти, посельства приймовати, анѣ отправляти, анѣ посилати безъ вѣдома его королевской милости...не будемъ» [13, с. 213]. Отже і Гадяцька угода обмежувала дипломатичні контакти гетьманського уряду. Саме цей пункт на ряду з іншими як то: обмеження козацької території межами трьох воеводств: Київського, Брацлавського і Чернігівського, повернення до своїх маєтків польських панів і т. ін. дали підстави В. Степанкову поставити під сумнів актуальність угоди, бо її «основні положення заізнилися принаймні на 100 років» [9, с. 101]. Якщо ж ми візьмемо для порівняння Переяславський договір 1654 р., то побачимо, що пункти про обмеження дипломатичної діяльності уряду Б. Хмельницького існували й там. До того ж сучасні дослідники часто закидають і Б. Хмельницькому, і в даному випадку І. Виговському, що за-

ключаючи договори гетьмани не враховували інтереси селянства. Зрозуміло, що така позиція відображає підходи народницької школи у вітчизняній історіографії. З нашої точки зору, не зовсім справедливо оцінювати вчинки людей середини XVII ст. застосовуючи критерії початку XX, а той XXI століть. У свою чергу Ю. Мицик, оцінює цей документ так: «В цілому Гадяцький трактат... є принаймні більш виваженим і струнким, ніж договір України з Росією 1654 р., виявляє виразний вплив західноєвропейської політичної думки, в чому заслуга Юрія Немирича» [11, с. 44-45].

Виразна різниця між двома цими угодами (Гадяцькою і Переяславською 1654 р.) проглядається вже з першого погляду на їх змістовну частину. Скажімо наявна у Гадяцькій угоді деталізація кожного із заявлених положень, аргументація та шляхи їх практичної реалізації, явно вирають у порівнянні зі статтями Переяславської угоди 1654 р. Так, наприклад, важливими нам видаються: надання права «... метрополита Київський нині і впредь будувати зь чтирма владиками: Луцкимь, Львовскимь, Перемислскимь, Хелмскимь, и пятимь Мсцѣславскимь, по ихъ власному порядку, въ сенатѣ засѣдати имѣть» [13, с. 142-143], та обрання православних до магістрату і багато інших питань, що формалізували життя громадян всередині нового політичного утворення – Великого Князівства Руського. З іншого боку, така «недосконалість» Переяславської угоди 1654 р., в порівнянні з Гадяцькою, свого часу давала можливість політичній еліті козацької України та гетьману Б. Хмельницькому вільніше маневрувати у складних геополітичних обставинах.

Додатковим суттєвим аргументом на користь Гадяцької угоди є факт обопільної присяги польського короля Яна Казимира та депутатів Війська Запорозького або Великого Князівства Руського на вальному сеймі у Варшаві влітку 1659 р. Політично важливими є такі слова з присяги короля: «... А ежели бымъ (сохрани Боже) въ чомъ сеи присяги моеи я нарушилъ, жадного подданства мнѣ народъ Руский отдавати не будетъ повинень...» [13, с. 211]. Закріплюючи за підданими таке право, польський король тим самим визнавав руський (власне український) народ окремим політичним суб'єктом. В Переяславській угоді 1654 р. ні про що подібне не йдеться. Про те, що занадто різною була

різниця двох політичних світів – Речі Посполитої та Московського князівства свідчать і наступні факти. В повідомленнях кінця серпня – початку вересня 1658 р. зі статейного списку посла В. Кікіна простежується позиція Москви щодо можливості відокремлення українських земель. На зауваження представника гетьмана І. Виговського про те, що «... князь Григорей Григорьевич Ромодановский приходилъ въ Малую Росію невѣдомо для (чего) царского величества съ ратными людьми, а съ собою привелъ бунтовщиков и своевольниковъ...», а «... бояринъ и воевода Василей Борисовичъ козаковъ, которые были при Данилѣ (Виговському – прим. моя П. С.) побилъ и многую шкodu и кровопролитье учинилъ» [13, с. 145], а тому «... (теперь) буди Великая Росія Великою Росією, а Малая Росія Малою Росією, понеже суть...» [13, с. 145], московський посол відповів: «... за такіе непристойные рѣчи достойно языкъ урѣзати.» [13, с. 145].

Таким чином, вище викладений матеріал дозволяє зробити певні узагальнення. Причин з яких Гадяцька угода підтверджена присягою польського короля та рішенням сейму Речі Посполитої не була реалізована можна назвати декілька. По-перше, у гетьмана І. Виговського не вистачало авторитету для об'єднання навколо своєї особи всіх представників політичної еліти козацької України. По-друге, постійне втручання Москви у справи українського уряду шляхом підтримки, опозиційних до І. Виговського полковників та козацьких ватажків, стало додатковим дестабілізуючим фактором внутрішньополітичного життя українських земель. Так, наприклад, князь Г. Ромодановський своїм листом «... велѣлъ быти въ Прилутцкомъ полку въ полковникахъ на Петрово мѣсто Дорошенка Якову Воронченку до указу великого государя, его царского величества» [13, с. 149] По-третє, суперечності серед політичної еліти Речі Посполитої стосовно подальшої долі українських земель не сприяли збільшенню кількості прихильників пропольської орієнтації. По-четверте, «маси народні ... потягнули в инший бѣкъ, за тими своїми провідниками, що близше в сих часах стояли до народу» [14, с. 45]. До того ж козацькій старшині важко було переконати «чернь» в тому, що у Великому Князівстві Руському не будуть відновлюватися старі польські порядки.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Документы об освободительной войне украинского народа 1648-1654 гг. [сост. А.З. Барабой и др.; ред. колл. П.П. Гудзенко и др.]. – К.: Наукова думка, 1965. – 825 с.
- [2] Кривошея В.В. Козацька еліта Гетьманщини. – К.: ІІІЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – 452 с.
- [3] Універсали Богдана Хмельницького (1648 - 1657) / [упоряд. І. Крип'якевич, І. Бутич]; ред. колегія В. Смолій, та ін. – Київ: Альтернативи, 1998 – 382 с. – (Серія 1: Універсали українських гетьманів).
- [4] Борисенко В.Й. Курс української історії: 3 найдавніших часів до XX століття. 2-ге вид.: Навч. посібник. К.: Либідь, 1998. – 616 с.
- [5] Липинський В. Україна на переломі 1657 – 1659 / В'ячеслав Липинський; (Репринтне видання). – К.: «Дніпро» Українська Всесвітня Координаційна Рада, 1997. – 304 с.
- [6] Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет: наукове видання / Валерій Смолій, Валерій Степанков. – Київ: Темпора, 2009. – 680 с.
- [7] Літопис Самовидця / [підг. І. Дзира]. – К.: Наукова думка, 1971. – 207 с.
- [8] Герасимчук В. Виговщина і Гадяцький трактат / Василь Герасимчук // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка під редакцією М. Грушевського. Кн. I, Т. LXXXVII – Львів: 3 друкарні Наукового Товариства імені Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1909. – 232 с., С. 1-36.
- [9] Степанков В.С. Гетьманство Івана Виговського: соціально-політична боротьба і проблема державного будівництва (серпень 1657 – вересень 1659 р.) / В.С. Степанков // Середньовічна Україна. Збірник наукових праць. Вип. 1 – К.: Наукова думка, 1994. – С. 88 – 108.
- [10] Кулиш П. Выговщина. Историчне оповідання. Написав П.О. Кулишъ. *Зъ портретомъ Выговского*. – С-Петербургъ: Типографія Училища Глухонѣмыхъ. Гороховая, 18, 1901. – 26 стр.
- [11] Мицик Ю.А. (отець) Гетьман Іван Виговський. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. – 84 с.

- [12] Мицик Ю. Иван Виговський / Володарі гетьманської бу- лави: Історичні портрети / автор передмови В.А. Смолій. – К.: Варта, 1995 – 560 с. С. 191-234.
- [13] Акты, относящиеся къ истории Южной и Западной Россіи, собранные и изданные археографической комиссією. – СанктПетербургъ: Въ типографіи П. А. Кулиша, 1863. Т. 4 1657-1659 / [Изданы подъ редакцією Н. Костомарова] – 1863. – 276 с.
- [14] Липинський В. Генерал артилерії в. кн. Руського // Записки Наукового Товариства імені Шевченка під редакцією Михайла Грушевського. Кн. I, Т. LXXXVII – Львів: З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1909. – 232 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Documents about the liberation war of the Ukrainian people in 1648-1654. [Comp. A.Z. Baraba et al; ed. P.P. Hudzenko et al]. – K.: Naukova Dumka, 1965. – 825 p.
- [2] Kryvosheya, V.V. Cossack Hetman Elite. – K.: IPIEND named after I.F. Kuras NAS of Ukraine, 2008. – 452 p.
- [3] Bohdan Khmelnytsky Universals (1648 - 1657) / [comp. I. Kry-piakovych, I. Butych]; Ed. V. Smolii et al. – K. Alternatyvy, 1998 – 382 p. – (Part 1: Universals of Ukrainian Hetmans).
- [4] Borysenko, V.J. Course of Ukrainian history: From ancient times to the XX century. 2-nd ed. Teach. guide. K.: Lybid, 1998. – 616 p.
- [5] Lypynsky, V. Ukraine at the turn of 1657 – 1659 / Viacheslav Lypynsky; (Reprint edition). – K.: «Dnipro» Ukrainian World Coordinating Council, 1997. – 304 p.
- [6] Smolii, V.A., Stepankov V.S. Bohdan Khmelnytsky. Socio-political portrait: scientific publications / Valerii Smolii, Valerii Stepankov. – Kyiv: Tempora, 2009. – 680 p.
- [7] Litopys Samovydtisia / [prepared by I. Dzyra]. – K: Naukova Dumka, 1971. – 207 p.
- [8] Herasymchuk, V. Vyhovshchyna and Hadiach treatise / Vasyl Herasymchuk // Notes of Shevchenko Scientific Society, edited by Michael Hrushevsky. Part I, T. LXXXVII – Lviv: Printing From Shevchenko Scientific Society in charge K. Bednarsko- ho, 1909. – 232 p., P. 1-36.
- [9] Stepankov, V.S. Hetmanship of Ivan Vyhovsky: social and political struggle and the problem of state building (August 1657 - September 1659 / V.S. Stepankov // Medieval Ukraine. Collect- ed Works. Vol. 1 – K.: Naukova Dumka, 1994. – P. 88-108.
- [10] Kulysh, P. Vyhovshchyna. Istorychne Opovidannia. Napysav P.O. Kulysh. *Z Portretom Vyhovskoho*– S-Peterburg: Printing house Hluhom School. Horohovaya, 18, 1901. – 26 p.
- [11] Mytsyk, Yu.A. (father) Hetman Ivan Vyhovsky – K.: Publish- ing House «KM Akademiia», 2004. – 84 p.
- [12] Mytsyk, Yu. Ivan Vyhovsky / Holders of hetman mace: His- torical Portraits / author prefaces by V.A. Smolii.– K.: Varta, 1995 – 560 p. P. 191-234.
- [13] Acts relating to the history of the Southern and Western Rus- sia, collected and published by the Commission of Archaeologi- cal. – St. Petersburg: The printing P.A.Kulish, 1863. T. 1657- 1659 4 / [issued under the editorship of N. Kostomarov] – 1863. – 276 p.
- [14] Lypynsky, V. Heneral artylyeriyi in. Vol. Notes // Shevchen- ko Scientific Society, edited by Michael Hrushevsky. Book I, V. LXXXVII – Lviv: From typography of Shevchenko Scien- tific Society, in charge of K. Bednarsky, 1909. – 232 p.

Opposition to Hetman I. Vyhovsky and fate of Hadiach Agreement S.V. Poltavets

Annotation. The article deals with the formation of opposition to Hetman Ivan Vyhovsky and destructive influence of Moscow on the attempts of Hetman government to consolidate Cossack Hetman government's political elite. Particular attention is paid to the difference of political cultures of Moscow tsardom and the Commonwealth, which is displayed in the content Hadiach Agreement.

Keywords: *Opposition, groups of influence, I. Vyhovsky, Hetman government, Hadiach Agreement*

Авторитаризм як джерело цинізму

В.І. Рябченко*

Інститут вищої освіти Національної академії педагогічних наук України,
Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, Україна

*Corresponding author: ryabchenko_vladimir50@mail.ru

Paper received 14.04.15; Revised 19.05.15; Accepted for publication 21.05.15.

Анотація. Інтерпретована нетотожність понять «кінізм» і «цинізм». Актуалізована проблема авторитаризму як джерела цинізму, що в умовах ноосфери несе реальну загрозу знищення людства. Запропоновано розглядати демократію як безальтернативний соціальний механізм самозбереження цивілізації.

Ключові слова: авторитаризм, влада, відповідальність, кінізм, цивілізація, цинізм

Постановка проблеми та її актуальність. У контексті сучасної цивілізації і тих кризових потрясінь, через які вона вже встигла пройти протягом лишень перших півтора десятиліть третього тисячоліття, а також з огляду на нинішнє цинічне попрання світового мирного порядку, яке демонструє тоталітарний режим Росії своїм віроломним вторгненням (не тільки військовим) в Україну та її справи, надзвичайно актуалізувалась проблема феномену цинізму й дослідження причин, які його породжують.

Короткий огляд публікацій по темі. Цинізм як слово загальновідоме й часто вживане. Але цинізм як поняття та його дефініція семантично й конотативно неоднозначне. Щоб переконатись у такій неоднозначності достатньо подивитись зміст визначень поняття цинізму, що даються в словниках та Вікіпедії, і порівняти їх зі змістами тих контекстів, в яких вживається слово цинізм, і сутність того, що нині називають цинізмом. Наприклад, у словнику іншомовних слів робиться наступне визначення: «Цинізм [франц. cynisme < cynicus – *цинік*] – 1) учення філософської школи *кініків*, які проповідували зневажливе ставлення до надбань людської культури; 2) нахабність, брутальна відвертість; нехтування нормами моралі» Нижче в цьому ж словнику дається дефініція похідного від цинізму поняття: «Цинік [лат. Cynicus, грец. κυνικοί (*множ.*), від назви пагорба Кіносарг (Κυνοςαργες) у Афінах, де відбувалися заняття *циніків*] – 1) те саме, що й кінік; 2) той, кому властивий *цинізм*» [6, 973]. Аналогічне за змістом і приблизно таке ж за змістом визначення поняття «цинізм» знаходимо й у Вікіпедії. Там же дається певне тлумачення дефініції цього поняття й пояснення етимології слова «цинізм», зокрема: «Кініки – назва в грецькій вимові. Латиною це слово писалося через літеру «с», яка в середньовічній латині читалася як «ц», що й дало прочитання «циніки»[10].

З історії філософії відомо, що школа кініків була започаткована в Афінах Антисфеном, колишнім учнем Сократа. Виникнення цієї школи пояснюється розчаруванням у набутках тодішньої цивілізації, що переживала занепад, і своєрідним запереченням самої цивілізації і тих пороків, що вона породила. Кініки звинувачували цивілізацію в тому, що вона відчужила людей від природи й зробила їх нещирими й охочими до лицемірства заради речей і комфорту, суспільних статусів, цивілізаційного антуражу тощо. Вони проповідували свободу через повернення людини до первісної природи і вважали, що всі природні потреби людини законні й пристойні. Звільнення від цивілізаційних пут й утвердження

натуральності людини кініки демонстрували в епатажній формі. Найяскравішим представником школи кініків вважається учень Антисфена Діоген із Сінопу [2]. Як бачимо, традиційне визначення поняття «цинізм» за своїм змістом не відповідає тим феноменам цивілізаційної соціальної дійсності, які цим поняттям позначають. А ті явища, які підпадають під таке визначення, нині сприймаються як соціальна девіація або брутальна поведінка чи епатаж. Переконливе розмежування між кінізмом і цивілізаційним цинізмом знаходимо в монографії сучасного німецького філософа П. Слотердайка: «Де Діоген висловлює «бажання», щоб йому не затуляло сонця, саме там адепти сучасного цинізму прагнуть «місця під сонцем». На думці у них нічого, окрім цинічної боротьби – відкритої та беззастережної – за приємні блага, на які Діогеніві було начхати. І те, що для них тут придатний буквально кожен засіб, навіть вбивство цілого народу, грабунок земних надр, розорення суходолу й морів, знищення фауни – показує, що зі своїм інструментальним ставленням вони дійсно опинилися потойбіч добра і зла» [7, 200].

У своїй «Критиці цинічного розуму» П. Слотердаjk ґрунтовно досліджує такі різновиди цинізму, як: військовий, державний і керівний, сексуальний, медичний, релігійний, інформаційний та ін.. З цього дослідження стає зрозумілим, що цинізм, від якого потерпає людство протягом свого цивілізаційного розвитку, є не лише породженням цивілізації, а і її невід'ємною властивістю, отже атрибутом. Оскільки людство не може повернутись до своєї первісної природної відкритості й змушене перебувати в цивілізації та рухатись у подальшому цивілізаційним шляхом продовження людського роду, то актуалізується проблема убезпечення цього роду від того, щоб він не захлинувся та не втопився в цивілізаційному цинізмові. Звідси проглядається нагальна потреба в з'ясуванні й дослідженні джерел, які без обмежень множать цинізм, а також у застосуванні суспільних механізмів і способів, які б блокували, нівелювали, зводили до можливого мінімуму як множення, так і згубну дію цинізму.

Метою статті є висвітлення авторитаризму як джерела цивілізаційного цинізму, що в умовах ноосфери несе реальну загрозу знищення людства.

Виклад основного матеріалу. Тлумачення цинізму як кінізму означає ототожнення із відвертою брутальністю чи позірним нехтуванням і протиставленням якогось суб'єкта чи групи суб'єктів усталеним нормам моралі та культури всього суспільства чи окремого соціального середовища. Але такий цинізм можна

сприймати як дитячі вибрики на тлі сучасного цивілізаційного цинізму, який вуалює себе респектабельністю, позірною моральністю й посідає панівні статуси й чільні місця в локальних суспільних і глобальних цивілізаційних відносинах.

Більше того, як це парадоксально не сприйметься, але цинізм як кінізм, зокрема у життєвих виявах представників школи кініків і її чи не найяскравішого представника Діогена Сінопського, постає якого за два з лишком тисячоліття стала міфологізованою, у відкритості своєї позиції, незважаючи на її епатажну форму, заслуговує на певну повагу саме за свою незалежність, відвертість і визначеність у поведінці. Такий цинізм відкрито протиставляється суспільству й суспільному, чим власноруч проводить демаркаційну лінію між нормативністю суспільства й власними нормами чи відсутністю останніх та виставляє себе за поріг суспільного співжиття. Тому він не несе такої загрози суспільному життю, як цинізм завуальований, від якого суспільство не може відгородитись чи відмежуватись, оскільки він стає нормою життя й суспільних відносин, підміняє й витісняє з них ті норми й цінності, які співвідносяться з недеформованою суспільною мораллю й справжніми людськими чеснотами.

Звідси постає надзвичайної значимості концептуальна вимога щодо адекватного тлумачення сутності понять і термінів, що вводяться в обіг і формують суспільну свідомість, яка має біле визнавати білим, а чорне – чорним, а не навпаки. І не кінізм, від якого походить термін цинізм, переплутав чорне з білим. Той аж занадто категорично, що й дратує до сього дня, так званих «респектабельних» громадян, які ототожнюють себе із суспільною елітою, підкреслював і підкреслює чорноту чорного в суспільних відносинах та людській природі. Кініки стверджували, що справжню людину важко знайти – навіть днем з вогнем.

Саме цивілізаційний цинізм є основним джерелом зла, яке постає в суспільному житті, оскільки він маскується під мораль і джерело добра, вульгарно маніпулюючи поняттями й смислами в цьому сенсі, коли хіба видається за істину, а істина тлумачиться як хіба. Тому цинізм є потужною соціальною зброєю зла, а не добра. Проблема протистояння добра й зла – це вічна проблема, яка не може бути розв'язаною одноразово, якогось одного прекрасного дня – на користь добра або в якусь трагічну мить – в угоду зла. Ця проблема має розв'язуватись повсякчасно у відносинах людей, що мають спиратись на суспільні норми, в основі яких закладені адекватні оціночні критерії, що забезпечувало б соціум від фатальної підміни понять і смислів, наслідком чого є затуманення суспільної свідомості й світоглядна дезінтеграція та дезорієнтація, коли людина втрачає чи не набуває цінностей як смислових життєвих орієнтирів. Адже людина без цінностей у життєвому морі – це все рівно, а можливо й значно гірше, що човен без руля й вітрил у розбурханому океані. Людські цінності виводять у люди, а нелюдські життєві орієнтири заводять до нелюдів – у таке соціальне середовище, що позбавлене людськості й людських відносин.

Визначальна роль як у породженні, так і нівелюванні цинізму в суспільстві в цілому чи в окремому соціальному середовищі належить владним суб'єктам, які в них займають панівні статуси й значимо впливають на

об'єктивізацію соціальної дійсності того соціального простору, що їм підпорядкований. Цинізм влади можна тлумачити як відверту брутальність, нахабність, нехтування мораллю, безвідповідальність, брехню, некомпетентність, що публічно демонструються, насаджуються й запроваджуються в соціумі, тому чи іншому соціальному середовищі, на яке розповсюджується вплив владного суб'єкта, в якості суспільних норм життя.

Цинізм влади – це коли: той, хто грабує народ, потурає й принижує гідність громадян, позиціонує себе як благодійну особу та публічно звинувачує в грабежах і здирництві інших; очевидний корупціонер і хабарник проголошує себе безкомпромісним та нещадним борцем з корупцією; той, хто закликає до дотримання високої моралі, чесності й порядності, брутально нехтує будь-якими людськими чеснотами; засуджують й карають невинних, а очевидних для народу й суспільства злочинців вшановують як національну еліту, щедро роздаючи їм державні нагороди й почесні та призначаючи на відповідальні державні посади; компетентність не відіграє ніякої ролі в набутті владного статусу в суспільстві; відверта брехня видається за щирю правду; аморальність звинувачує в неморальності моральність. Цей смисловий ряд можна ще довго продовжувати, оскільки цинізм влади може поставати в безлічі химерних спотворень і потворних форм. Цинізм спотворює як владу, так і суспільство, детонує його занепад, деградацію і навіть тотальну руйнацію. Історія людства, у тому числі сучасної цивілізації рясніє такими фактами. А наша соціальна дійсність просякнута ними.

Показовим прикладом у цьому сенсі слугує Римська імперія, яка в розквіті і всесвітній могутності була перетворена в історичне ніщо через цинізм і вседозволеність влади [1, 26]. Достатньо згадати лишень гіпертрофований цинізм Нерона, ті дикі оргії, які стали нормою життя тогочасного істеблїшменту, що не зміг бути адекватним досягнутому рівню цивілізаційного розвитку імперії. Позірна неадекватність або, якщо перефразувати П. Слотердайку, усвідомлено схиблена свідомість владних суб'єктів, тобто їхній цинізм детонував розпад цієї імперії.

Цинізм влади породжується її природою, а примножується необмеженою свободою, тобто її свавіллям. Чим менш підзвітна й безвідповідальна влада, тим більш цинічною вона стає. Влада реалізується не лише через зайняття якогось формального суспільного чи соціального статусу. Влада як соціальний феномен реально постає тоді, коли одна людина може розпоряджатись свободою іншої людини. Ця свобода в тих чи інших межах може бути добровільно відданою підвладною людиною або насильно забраною, тобто узурпованою суб'єктом влади. В межах відтятої свободи, за принципами справедливості, мусить бути адекватною підзвітність та відповідальність владного суб'єкта перед тим чи тими, в кого ця свобода забрана. Коли така адекватність витримується, влада збалансована й соціально середовище, на яке розповсюджується її вплив, застраховане від свавілля влади [4, 19]. За таких умов цинізм влади зводиться до можливого мінімуму, ціною якого є суспільний порядок замість бедламу й хаосу, що може бути значно тяжчою жертвою.

У суспільствах, де панує автократія, влада узурпується, а значить і свобода громадян насильно заби-

рається [8]. Про підзвітність й відповідальність влади перед народом у такому суспільстві наївно думати й небезпечно говорити. Особливо в крайній формі авторитаризму, яким є тоталітаризм диктатури або диктатора. Тоді цинізм влади набуває найбільшого розквіту, за гіркі плоди якого неминуче розраховується народ своїми жертвами. А згодом, раніше чи пізніше, перед судом народу, реальним чи історичним, постають й головні узурпатори суспільної влади. Але жертвам свавілля влади від цього не легше.

Там, де проголошена конституційна демократія, передбачається, що влада добровільно делегується державі як політичному інституту, який за умовами суспільного договору мусить бути підзвітним і відповідальним перед своїм сувереном, тобто перед власним народом [5]. Коли демократія є реальною, а не номінальною, тобто не декларативною чи бутафорною, тоді невідчужувані права громадян зберігаються. Громадяни вільні в межах своєї відповідальності й підневільні там, де відповідальна за них держава. Це дуже хиткий баланс між свободою й відповідальністю в суспільстві, який ніколи не тотожний ідеалу. Якщо спостерігається тенденція наближення до нього – це є свідченням того, що суспільство крокує шляхом демократії, а коли спостерігаються явні перекося у співвідношенні свободи й відповідальності й відхід від такого ідеалу – це є очевидним симптомом порушення демократії чи навіть її підміни.

Як нетотожні між собою автократія й демократія за формою конструкції державного устрою, так і не можуть бути однаковими механізми запровадження суспільного порядку, що є запорукою захисту суспільства від ерозії руйнівних системних соціальних хвороб. Зрозуміло, що тіло суспільного організму тримається на своїй конструкції, тобто державному устрої, який у першу чергу повинен захищатись від корозії, щоб витримувати не лише робочі, а й критичні навантаження, яких трапляється вдосталь на шляху суспільного розвитку соціуму.

Як відомо, авторитаризм концептуально спирається на хірургічні методи, які використовуються за наслідками виникнення й прояву соціальних хвороб, що не дозволяє їм широко розповсюджуватись у суспільстві завдяки культивуванню страху в його громадян бути покараними владними інституціями, а не через усвідомлення ними власної відповідальності за належний порядок у соціумі як запоруки благополучного й успішного особистого життя.

Тому й є цілком закономірним синдром посттоталітарних суспільств, які до цього видавались соціально здоровими. Коли зникає загроза страху від покарання за антисоціальні вчинки, виникає розгул розгнуданості, вакханалій, розбійництва й всього того нелюдського, що було під впливом консервантів форм і методів авторитаризму, який пригнічував самодостатній розвиток особистості, позбавляв її того обсягу свободи, який необхідний для взяття нею індивідуальної відповідальності як за влаштування власного життя, так і за порядок у своєму соціальному середовищі та розвиток власної держави [8, 86]. Щоб переконатись в цьому, достатньо порівняти, як відповідально ведуть себе без нагляду влади в побуті, на вулиці, за кермом автомобіля, в місцях загального користування, на природі громадя-

ни з країн зі сталими демократіями і як безвідповідально без адміністративного контролю й санкцій поведуть себе громадяни, виховані авторитарними режимами чи методами.

Демократія базується на терапевтичних, профілактичних засобах і методах, які мають упереджувати перебіг соціальних хвороб, зводити до можливого мінімуму їх виникнення й перехід у такі стадії, коли неминуча хірургія. Тому демократичний шлях до оздоровлення суспільного організму значно триваліший і обов'язково має пройти через усвідомлене сприйняття громадянами власної відповідальності за соціальний порядок в соціумі, де вони проживають. Але одного такого усвідомлення недостатньо, й відповідальність кожного громадянина, зокрема за порядок у своїй державі, може бути реалізована лише в тих межах і мірі, наскільки дозволяє йому обсяг повноважень, тобто індивідуальної свободи впливати на перебіг тих чи інших суспільних процесів, що відбуваються в ній.

І тут знову виникає потреба з'ясування надзвичайно принципового моменту для обґрунтованого діагностування стану суспільства через розуміння виявів особистості людини у сумірності свободи і відповідальності, якими вона володіє і користується. Філософія дозволяє уможливити опанувати глибинний смисл цього феномену і зрозуміти, що лише за умов сумірності свободи й відповідальності можливий недеформований вияв особистості людини. Саме через з'ясування співвідношення свободи й відповідальності, якими особистість людини наділена, перебуваючи в тому чи іншому соціальному статусі, при виконанні тієї чи іншої суспільної ролі, можна зробити висновки про можливості й характер її вияву у соціумі.

Але в цій пропорції, де людська особистість визначається через співвідношення свободи, якою вона наділена, до відповідальності за свої життєві вияви, може спостерігатись і протилежна тенденція, коли чисельник зводиться до нуля, а знаменник спрямований на збільшення й посилення. За таких умов у соціумі значимість суспільного вияву особистості стрімко наближається до нульової відмітки, тобто скасовується відсутністю свободи в людини, яка перетворюється реально в раба, щось на зразок робочої худоби. Звідси бачиться переконливо очевидною актуальність розв'язання проблеми свободи рядових громадян суспільства як засадної умови демократії, коли є справжні наміри її вибудувати.

Збільшення свободи, яке не супроводжується адекватним зростанням відповідальності, закладає тенденцію для свавільного вияву особистості, межею чого є абсурд, коли свобода прагне до свого максимуму, що не знає меж, а відповідальність наближається до своєї межі, тобто нуля. Якщо людина неадекватна в своїй свободі, не усвідомлює власної відповідальності за те, що вона вчиняє, то її має збалансувати обмеженнями, притягненнями до відповідальності соціум, до якого вона належить. Коли ж соціальне середовище не здатне на таке збалансоване (через відповідальність) обмеження свободи однієї чи декількох осіб, тоді воно приречене зносити всі можливі вияви сваволі з їхнього боку.

Неперевершено шалені масштаби абсурдних виявів свободи продемонстрували в минулому столітті вожді

комуністичних та фашистських тоталітаризмів, коли сотні мільйонів людей, зціпивши зуби від свого безсилля якимось чином врівноважити їхню свободу, протягом десятиліть змушені були потерпати від їхнього свавілля. Нині перед всією цивілізованою спільнотою цинічний вияв свободи демонструє авторитарний режим влади Росії [3; 9], у розпорядженні якого знаходяться найсучасніші засоби нищення й руйнації земного буття.

Висновки. Звідси для людства актуалізується проблема збалансованості обсягів повноважень і відповідальності керівників всіх ієрархічних рівнів будь-якої, а не лише державної влади в будь-якому соціумі й соціальному середовищі. Протистояти поширенню й свавіллю авторитаризму можливо лише в умовах реальної демократії та правової держави.

Концептуальними засадами врівноваження свободи й відповідальності людини, отже демократії в суспільстві, є економічна незалежність громадян від владних суб'єктів, наявність, захист, збереження невідчужуваних громадянських прав народу, здійснення політики, яка базується на істині про соціальну дійсність, суспільній правді й справедливості й зорієнтована на дотримання людської моралі.

Критерієм істини про соціальну дійсність є правда. Коли правда нехтується, тоді істина спотворюється. А де губиться правда й хиба видається за істину, там годі очікувати на справедливість. І там завжди пануватимуть цинізм і кривда.

В умовах ноосфери демократію слід розглядати як безальтернативний соціальний механізм не лише в утвердженні й підтриманні суспільної справедливості, а й у захисті людства від самознищення.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Андрущенко В.П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу / В.П. Андрущенко. – К.: ТОВ «Атлант ЮЕМСі», 2005. – С. 26.
- [2] Рассел Б. История западной философии и ее связи с политическими и социальными условиями от античности до наших дней: В трех книгах / Б. Рассел. – М.: Академический Проект, 2000. – 768 с.
- [3] Фролов В. После выборов Путин полон цинизма и лживости // URL: <http://inosmi.ru/politic/20120424/191037262.html>
- [4] Кресіна І.О., Балан С.В. Політична відповідальність: суть, ознаки, особливості / І.О. Кресіна, С.В. Балан. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2009. – 68 с.
- [5] Руссо Ж.-Ж. Суспільна угода, демократія і представництво / Ж.-Ж. Руссо // ДЕМОКРАТІЯ : Антологія / Упоряд.
- О. Проценко. – К.: Смолоскип, 2005. – 1108 с. – («Політичні цінності». Вип. 1), с. 237-247.
- [6] Словник іношомовних слів: 23000 слів та термінологічних сполучень / Уклад. Л.О. Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.
- [7] Слотердайк П. Критика цинічного розуму: Пер. з нім. / П. Слотердайк. – К.: Тандем, 2002. – 544 с.
- [8] Токвіль А. Про демократію в Америці. У двох томах. (Переклад з французької Григорія Філіпчука та Михайла Москаленка). Передмова Андре Жардена / А. Токвіль. – К.: Видавничий дім «Весвіт», 1999. – Т. 1. – С. 27.
- [9] Малиновски Т. Что стоит за цинизмом и лицемерием Путина // URL: <http://inopressa.ru/article/19May2014/wsj/cynicism.html>
- [10] Цинізм / Матеріал з Вікіпедії // URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Цинізм>

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Andrushchenko, V.P. Organized society. The problem of organization and social self-organization in the period of radical transformation in Ukraine on the boundary of centuries: the experience of social and philosophic analysis / V.P. Andrushchenko. – K.: TOV «Atlant UMC», 2005. – P. 26.
- [2] Rassel, B. The history of western philosophy and its connections with the political and social conditions from antiquity to nowadays: in three books / B. Rassel – M.: Academicheskii proect, 2000. – 768 p.
- [3] Frolov, V. After the election Putin is full of cynicism and falsity // URL: <http://inosmi.ru/politic/20120424/191037262.html>
- [4] Kresina, I.O., Balan S.V. Political responsibility: essence, features, peculiarities / Kresina I.O., Balan S.V. – K.: Institute of state and law named after V. M. Korets'kyi of NAS of Ukraine, 2009. – 68 p.
- [5] Russo, J.-J. Social agreement, democracy and representation / J.-J. Russo // DEMOCRACY: Anthology / compiled by O. Pro-
- tsenko. – K.: Smoloskyp, 2005. – 1108 p. – («Political values». volume 1), P. 237-247.
- [6] Dictionary of foreign words: 23000 words and phrases / compiled by L.O. Pustovit et al. – K.: Dovira, 2000. – 1018 p.
- [7] Sloterdike P. Criticism of cynical mind: translated from German. / Sloterdike P. – K.: Tandem, 2002. – 544 p.
- [8] Tokvil', A. About democracy in America. In two volumes. (translated from French by G. Filipchuk and M. Moskalenko) / Tokvil' A. – K.: Vydavnychiy dim «Vsesvit», 1999. – V. 1. – P. 27.
- [9] Malinovski, T. What is against the cynicism and hypocrisy of Putin // URL: <http://inopressa.ru/article/19May2014/wsj/cynicism.html>
- [10] Cynicism. / Wikipedia // URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/cynicism>

Authoritarianism as a source of cynicism

V. Riabchenko

Abstract. Nonidentity of the concepts “kinicism” and “cynicism” has been considered. The problem of authoritarianism as a source of cynicism that really threatens the destruction of humanity has been presented. The democracy is proposed to be considered as a non-alternative social mechanism of civilization self-preservation.

Keywords: authoritarianism, power, responsibility, kinicism, civilization, cynicism

The sequence of the working out the eco-logistic strategy of enterprise development

B.D. Hrechyn¹, C-M.M. Chyhcul*²

¹ Department of Marketing and Logistics, Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine

² Department of Ecology, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

*Corresponding author: crischyhcul27@yahoo.com

Paper received 17.04.15; Revised 21.05.15; Accepted for publication 27.05.15.

Abstract: The article analyzes the key stages and directions of the development of ecologization of logistic process in the world. Considers the basic interpretations of concepts – eco-logistic, green logistic, reverse logistic and formulates specific practical recommendations for Ukrainian enterprises development.

Keywords: *ecologicalistics, green logistics, reverse logistics, greening of production, eco-greening strategy*

Introduction. Adaptation of Ukrainian legislative and regulatory regimes to the European Union legal system, such as *Acquis communautaire*, with the purpose of strategical implementation state political purposes concerning guaranteeing of including Ukraine to the European political, economic, security and legal space provides new perspectives for the development of the Ukrainian enterprises [1]. The implementation of preferred foreign political direction requires the agreement with existing state programs particularly with a state ecological politic strategy of Ukraine [2].

The scope of industrial activity is closely linked with problems in terms of coordinates "man – nature" and "society – environment", updating of which is the result of the effects on the environment. Entrepreneurship ecologization has global trends, is popularizing and has become the practice of many Western and multinational companies. The experience of EU involved countries shows that a priority of the ecological approach is obvious as in reorganization and improvement of existing production systems, as well as in new business projects planning and new established enterprises performance.

Analysis of recent researches and publications. A large number of foreign scientists were engaged in the research concerning interaction between ecological and logistics processes within finding new prospective areas of the development of enterprises. The treatments concerning ecologicistic concept were presented by: J. Weber, H. Blum [5], G. Kummeter [6], A. Korzeniowski [7], E. Mate, D. Tyksie [8], N. Edwarczyk, A. Stachowiak [9]. In study of green logistics issues such authors were engaged, namely: P. Murphy [10], D.S. Rogers, R. Tibben-Lembke [11], Li Yanbo, Liu Songxian [12], M. Thiell, J. Zuluaga, J. Montanez, B. van Hoof [13], J-P. Rodrigue, B. Slack, C. Comtois [14]. Researches related to the study of reverse logistics are described in the works D.S. Rogers, R. Tibben-Lembke [11], K. Hawks [15], R. Harrington [16], V. Gailen [17], L. Molinari [18], J. Sarkis, M. Helms, A.A. Hervani [19].

Domestic scientists are engaged in research of many modern logistical problems associated with ecologization of production processes and enterprise work optimization as a whole, however the above mentioned areas are partially researched.

Previously unsettled problem constituent. Analysis of the natural management in Ukraine while administrative-command system functioning shows high concentration level of industrial production, inefficient use of natural resources, financing of nature oriented measures due to residual principle. But today, because of the concept of sustainable development of society, it is necessary to reorganize the economy so that the industrial activities of enterprises effectively exist and consistent with the relevant ecologization processes.

EU experience shows that the modern enterprise, which is able to integrate the economic benefits, social and environmental aspects using ecological oriented logistic management methods achieves a significant reduction of logistics costs, image improvement, meets the expectations of consumers and gets substantial competitive advantages. However, the problem associated with the working out of the effective ecologicistic strategy of the development of enterprise, in terms of intensive Ukrainian European integration, is studied insufficiently, and the obtained result of research can be practically used by domestic enterprises while planning appropriate corporate strategy.

Main purpose of the article. Analyze the key stages and directions of the development of ecology in the world and to formulate practical recommendations which in an integrated form disclose the essence of the greening processes of Ukrainian production systems through the formation and development of ecological strategies.

Results and discussions. In the scientific literature (table. 1) and journalism the concept of ecologicistic, green logistics, reverse logistics considered by many researchers, entrepreneurs and community activists and means complex processes, which are often based on the concepts of production sustainable waste management [13], and stable development and environmental management.

Since greening should be implemented all-in with regard to the integrated production system, the implementation of appropriate ecologicistic strategy on the enterprise is important. For a better understanding of the ecologicistic strategy role for modern enterprise lets consider three conditional phases of eco-greening in world practice:

Table 1. In the scientific literature and journalism the concept of ecologicistic, green logistics, reverse logistics

Concept	Author	Interpretation
Eco-logistic	A. Kozhenovski, M.Skshypek	Different waste processing and making the optimal decisions in the sphere of their collection, accumulation, utilization distribution or burdensome for society and environment process of their liquidation [7].
	E. Mate, D. Tyksie	A new movement that emerged due to variations in demand [8].
	N. Edvarchyk, A. Stakhoviak	After-sales stage of logistics chains, part of flow after the sale of the product. Producer responsibility for production as at the time of sale as well as after it has been sold [9].
	Iy. Chortok	Products flow management subsystem from the primary source to the end user with minimal ecological destructive environmental impact. [21]
Green logistics	P. Merphy	A new method in logistics, which directs standard logistic requirements to rationality, efficiency, processing speed and movement of goods, and takes into account measures for environmental protection [10]
	Ds. Rogers, R. Tibben-Lembke	The set of actions from the assessment of minimization logistics activities environmental effects [11].
	L. Yabno, L. Songian	Scientific direction that involves the use of advanced logistics technologies and modern equipment to minimize pollution and improve the efficiency of logistics resources. Planning, design and management system using advanced logistics technology and methods of environmental planning in the area of reducing pollution and resources usage, that is dictated by ecological principles. [12]
	M. Tiel, J. Zuluaga, J. Montenez, Tubert B. van Hoff	Provides opportunities for assessment and minimizing the environmental impacts of logistics activities. This concept includes all kinds of activity, namely, direct and reverse flow of products, information and services between the departure and consumption points [13].
	J.-P. Rodrige, B. Slak, K. Komtoys	Strategies and methods of management that reduce the environmental impact and energy consumption in the distribution of goods. It is concentrated on handling, waste management, packaging and transportation [14].
Reverse logistics	K. Gavsk	The process of planning, implementation and monitoring by cost effective flow of raw materials, production equipment, final goods and appropriate information from point of consumption to the starting point for the return of the value or proper disposal. [15].
	R. Garington	The process of moving goods from the typical final destination in order to return value or proper disposal. Also, the definition of reverse logistics can may include reorganization and modernization activities [16].
	V. Geilen	The scientific process of asset management in each department and in all industries [17].
	L. Molinari	A relatively new concept, which aims to return the partial cost of products. It is oriented on those goods that are returned from a customer due to defects and damage [18].
	D. Rodgers, R. Tibben-Lembke	This is combined stages of planning, implementation and monitoring costs of raw materials, production equipment, final goods and information related from point of consumption to point of origin[11].
	J. Sarkis, M. Gelms, A. Gervani	A historically underestimated component of supply chain management, which now attracts attention due to the obvious effect on the level of income and image of the company and is the overwhelming trend of corporate social responsibility. First of all, it includes sorting, testing, repairing and disposal [19].

Table 1 is based on the sources [7-19, 21]

I stage (1960-1990) – The period logistics which is related to the processing and disposal of waste, at this time it became public known about public environmental security concerns and certain systematic appeals of business to environmental problems and ecological restructuring processes was first time recorded. There was an emphasis on the logistics of the production process and recycling;

II stage (1990-2000) – The implementation of the first ecologicistic business projects, the first attempts to combine enterprise’s corporate goals of environmental protection, the introduction of the first logistics strategies on environmental basis. Also, at this period first environmental standards and regulations were introduced, for example, the development of a series of international standards for environmental management system was adopted after the Uruguay Round negotiations from World trade agreement and the Conference on Environment and Development in Rio de Janeiro (1992), which functionally change the applying of ecologicistic while creating wealth (ISO1400);

III stage (2000-up to date) – The implementation of integrated supply chains, the stage is characterized by increasing energy and environmental efficiency and limitation of harmful emissions (cars with the norms of Euro 5 and Euro 6) [22, 23]. Financing, development of innovative strategies for "friendly" to the environment economic and logistics trends, the struggle for leadership in ecological competition between enterprises and most importantly – a parallel increase in demand for environmentally friendly products and services by end consumers (Certified products as ISO, IEC, WSC, ITU, etc.). Directing public attention to the environmental characteristics of goods and services, identifying them by eco-label.

Having scientific literature examined, we suggest to distinguish two priority areas of ecologicistic strategy development in the enterprise.

1. Reduction of harmful emissions within the production facilities and the environment. The optimization of logistics processes focused on the following, will work for the above mentioned purpose:

- minimizing the negative impact of noise, vibrations, dust [24];
  - reducing emissions of ozone-depleting, harmful substances, greenhouse gases (CO₂, N₂O, CH₄, SF₆, CHF₃, CH₂F₂, NO_x, SO₂, CF₄, C₂F₆, NH₃);
  - recycling of waste (glass, paper, aluminum, asphalt, rubber, iron, textiles and various types of plastic). [20]
2. Reducing the consumption of non-renewable and partially renewable natural resources in the logistics chain through:
- promoting logistics processes aimed to use alternative energy sources to substitute energy resources such as coal, oil, natural gas, uranium;
  - ecologically oriented logistics management of such partially renewable natural resources as water, wood and land areas.

The analysis of the causes of "greening" of logistics and major benefits that enterprises receive, shows their image character, improving business processes effectiveness, re-

ducing costs or their partial return (especially the transnational companies and large organizations that implement the concept of corporate social responsibility). The example of it might be the results obtained by small agricultural enterprise (Ltd Victoria in Sumy region), which until recently has been spending from 400 to 500 thousand hryvnias on gas during the heating season. Crushed sunflower stems that remain after processing and previously were considered as waste for disposal and industrial waste, are now using innovative equipment and optimizing logistics processes, learned to be dried, compressed and used as fuel. Today the company produces 150 bags of fuel pellets per day. The part of it goes to heat the building of agricultural company, and the rest is sold to local people. When investing in equipment 1,5 mln. UAH for heating costs decreased to 300-400 thousand, that is up to 100 thousand during the heating season. Thus the company received a huge economic impact by implementing a well-thought-out ecologicistic strategy [25].

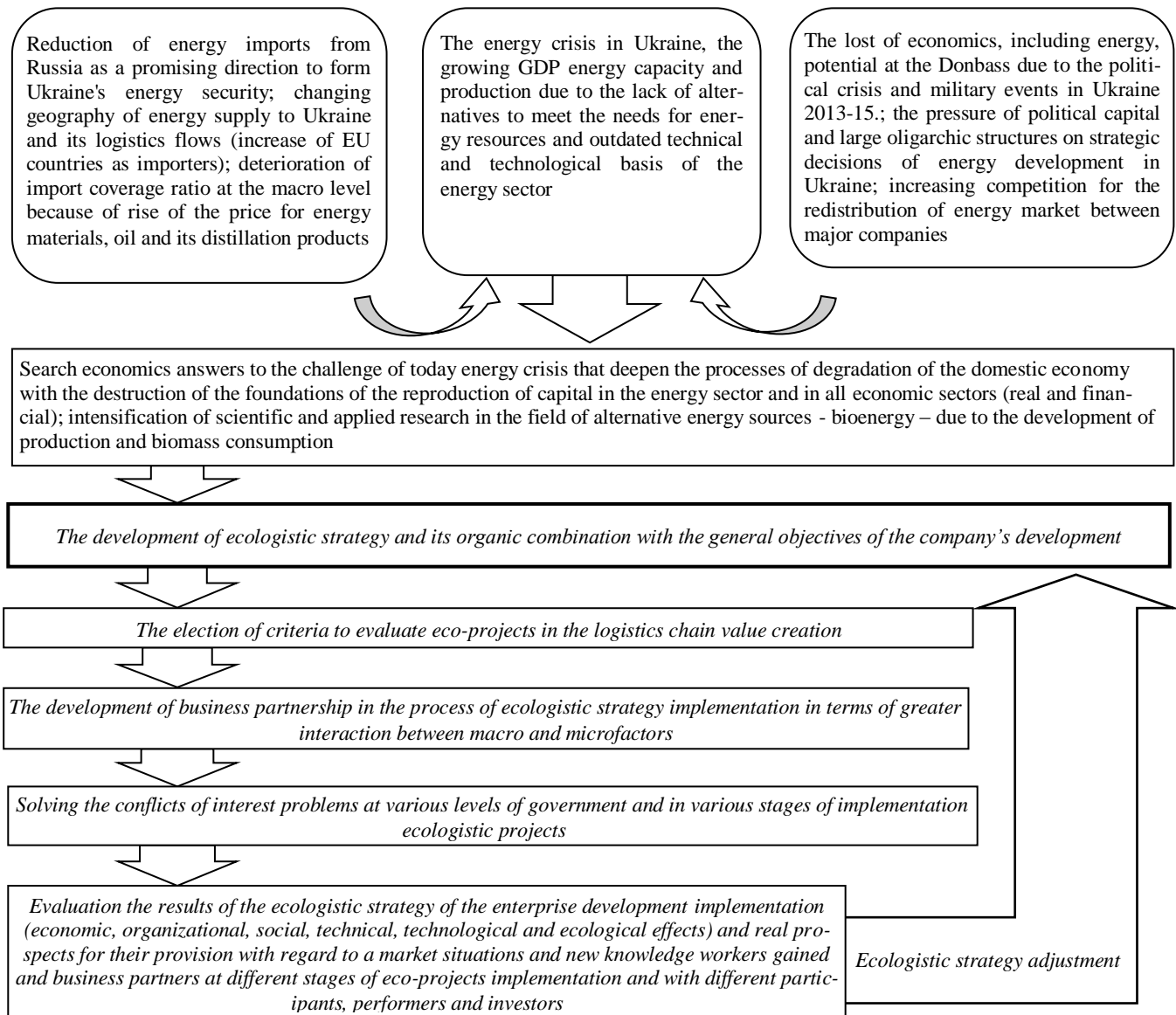

Fig.1. The sequence of the working out of ecologicistic strategy of the enterprise development and evaluating its results (own development)

Energy crisis in Ukraine aggravation, the growth of energy intensity of GDP and production and also obsolete technical and technological base of the energy sector requires finding a solution to these problems in scientific circles. Methods and tools of ecology-oriented logistics management and also the field of usage of alternative energy sources, including bioenergy, specify the importance of the eco-greening strategy development (Fig. 1).

While developing and further implementing the appropriate eco-greening strategy in the enterprise, such factors should be considered:

- orientation of "green" innovations in spatial and continuous optimization of the logistics system and its elements (units, channels, circuits, networks);
- reduction of resources' capacity and waste capacity of logistics system; providing with energy and resource conservation in the enterprise as a whole, waste recycling and focusing on the alternative energy sources, including the use of bioenergy potential;
- implementation and monitoring of standards and norms system related to emissions into atmosphere, its charges into waterways, soil contamination and other direct and indirect effects on the environment (environmental management and audit);
- association of commercial, governmental and public interest around population eco-culture and personnel eco-education, the cooperation of business, governmental and public organizations in solving environmental problems;
- Cooperation with suppliers focused on environmental strategy; stimulation for producing eco-products and providing with ecological services that would be most loyal to the environment.

While developing and further implementing the appropriate ecologicistic strategy in the enterprise, such factors should be considered:

- orientation of "green" innovations in spatial and continuous optimization of the logistics system and its elements (units, channels, circuits, networks);
- reduction of resources' capacity and waste capacity of logistics system; providing with energy and resource conservation in the enterprise as a whole, waste recycling and focusing on the alternative energy sources, including the use of bioenergy potential;

- implementation and monitoring of standards and norms system related to emissions into atmosphere, ischarges into waterways, soil contamination and other direct and indirect effects on the environment (environmental management and audit);
- association of commercial, governmental and public interest around population eco-culture and personnel eco-education, the cooperation of business, governmental and public organizations in solving environmental problems;
- Cooperation with suppliers focused on environmental strategy; stimulation for producing eco-products and providing with ecoservices that would be most loyal to the environment.

Conclusions and further researches directions. Prospects for greening production systems development and logistics processes are expanding and today are already very important for Ukrainian companies. In terms of European integration of Ukraine, the number of consumers who make their choice in favor of environmentally friendly products and services is rapidly growing. Thus the competitiveness level of those domestic enterprises, which effectively operate by eco-greening approaches and are guided by foreign companies' experience gained in making practical management decisions to minimize negative impacts on environmental components.

Obviously, the implementation of effective ecologicistic strategy and appropriate "green" innovations in the company, will be a key competitive advantage in today's business environment. That is why we suggest to work out ecologicistic strategies of the development of enterprises and assess the effectiveness of their implementation using the sequence that we have described above.

Relevant areas for further research in our view are: education and personnel training in the context of ecologicistic; methods of long-term planning greening policies at the enterprise; improving methods of evaluating the ecologicistic innovative projects effectiveness; improvement and adaptation to the Acquis communautaire – the regulatory framework for the ecologicistic regulation; development of the mechanisms for effective interaction between business and government to provide resources for ecologicistic, green logistics, reverse logistics; improvement of the information system of the above categories.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] The Law of Ukraine about National Adaptation Programme of Ukrainian legislation to the legislation European Union FROM March 18, 2004 N 1629-IV as ON 08.07.2011
- [2] The Law of Ukraine about basic principles (strategy) of State Environmental Policy of Ukraine for the period until 2020 FROM December 21, 2010 N 2818
- [3] European Union Directive on Environmental Impact Assessments 85/337/EEC
- [4] European Union Directive Strategic environmental assessment 2001/42/EC
- [5] Weber, J., Blum, H. Logistik-Controlling - Konzept und empirischer Stand / J. Weber, H. Blum // Kostenrechnungspraxis Zeitschrift für Controlling Accounting & System-Anwendungen, 45 Jg., 2001 Heft-Nr. 5, P. 275-282.
- [6] Kummetersteiner, G. Handbuch «Ökologistik» /G.Kummetersteiner; Hochschule Amberg-Weiden, 2011. – P. 1-115.
- [7] Korzeniowski, A Fiddler, M.: Ecologistics of used packaging, ed. ILiM, Poznan, 1999.
- [8] E. Mate Inventory and logistics management of the enterprise actively Translation from French. / Mate E., D. Tixier. - Moscow: Progress, 1998. – 386 p.
- [9] Edwarczyk, N., Stachowiak, A.: The concept of closed-loop supply chain. Logistyka 1/2009, p. 75.
- [10] Murphy, P.R. Green logistics: Comparative views of environmental progressives, moderates, and conservatives / Paul R. Murphy, Richard F. Braunschweig, D. Charles // Journal of Business Logistics, 1996. – Vol. 17. – No. 1. – P. 191–211. – URL:

- http://findarticles.com/p/articles/mi_qa3705/is_199601/ai_n8748499
- [11] Rogers ,D.S. An examination of reverse logistics practices / Ds. Rogers, R. Tibben-Lembke // *Journal of Business Logistics*. – 2001. – № 22(2). – P. 129-148.
- [12] Li Yanbo. The Forms of Ecological Logistics and Its Relationship Under the Globalization / Li Yanbo, Liu Songxian // *Ecological Economy*. – 2008. – № 4. – P. 290-298.
- [13] Thiel, M., Zuluaga, J., Montanez, J., van Hoof, B.: *Green Logistics – Global Practices and their Implementation in Emerging Markets*, p. 2, Colombia 2011.
- [14] Rodrigue, J-P. Green logistics (the paradoxes of) / J-P. Rodrigue, B. Slack, C. Comtois // *The handbook of logistics and supply chain management*; [Brewer A. M., Button K. J., Hensher D. A.]. – London.: Pergamon, 2001. – P. 339 <https://people.hofstra.edu/geotrans/eng/ch8en/appl8en/ch8a4en.html>
- [15] Hawks, Karen. "What is Reverse Logistics?", *Reverse Logistics Magazine*, Winter/Spring 2006.
- [16] Harrington, Ryan. "Reverse Logistics: Customer Satisfaction, Environment Key to Success in the 21st Century", *Reverse Logistics Magazine*. Winter/Spring 2006.
- [17] <http://www.reverselogisticstrends.com/reverse-logistics.php>
- [18] Molinari, L. Reducing e-Waste of Consumer Electronics Through Reverse Logistics El-Nakib, I.(2012)
- [19] Sarkis, J., Helms, M.M., Hervani, A.A., (2010) *Reverse Logistics and Social Sustainability* retrieved from EBSCO Journals database.
- [20] European Union Directive Waste framework directive (Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council on waste
- [21] Chortok ,Y.V. Environmental Strategy for the logistics of commercial enterprises / Y.V. Chortok // *Prometey: regional collection of scientific works in Economics / Donetsk Institute of Economics and Humanities Education of Ukraine, Institute of Economic and Legal Research of NAS of Ukraine*. - Vol. 2 (23). - Lviv Polytechnic National University Institutional Repository <http://ena.lp.edu.ua> 30 Donetsk: DEHI, 2007. - P. 226-229
- [22] European Union Directive 80/1269/EEC – relating to the engine power of motor vehicles
- [23] European Union Regulation (EC) No 715/2007 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2007 on type approval of motor vehicles with respect to emissions from light passenger and commercial vehicles (Euro 5 and Euro 6) and on access to vehicle repair and maintenance information"
- [24] European Union Directive - Noise emission in the environment by equipment for use outdoors (2000/14/EC – "OND")
- [25] <http://viktoriya.sumy.ua>

Державна політика регулювання доходів в Україні в умовах кризи

А.В. Дутчак*

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна

*Corresponding author: mfuanna@mail.ru

Paper received 31.04.15; Revised 03.06.15; Accepted for publication 10.06.15.

Анотація. У статті проаналізовано головні заходи державної політики регулювання доходів в Україні в умовах сучасної кризи та їх соціально-економічні наслідки здійснення цих заходів. Визначено головні проблеми державної соціальної політики: орієнтація системи соціальної підтримки переважно на пряму підтримку найбідніших прошарків населення; збереження низького загального рівня оплати праці; збереження надмірної соціальної нерівності тощо. Це розцінюється як суперечність між офіційно декларованими положеннями щодо соціальної орієнтованості держави і відсутністю реальних суттєвих зрушень у соціальній сфері.

Ключові слова: мінімальний споживчий кошик; реальні доходи; пенсійне забезпечення, єдиний соціальний податок; диференціація доходів; проблема бідності

Вступ. Як свідчить досвід застосування заходів державного регулювання доходів у кризових умовах, їхня ефективність, як правило, була сумнівною, оскільки переважно спрямовувалася на гарантування мінімальних соціальних стандартів й тому не відповідала принципам справедливості у розподілі доходів. Прикладом є державна політика доходів, яка здійснювалася на початку 1990-х років в Україні

Короткий огляд публікацій за темою. У працях У. Петті, А. Сміта, К. Маркса, Дж.Б. Кларка, А. Маршалла, Дж.Р. Хікса та багатьох інших відомих економістів світу аналізувалися фундаментальні питання формування та державного регулювання доходів. Значна кількість сучасних зарубіжних дослідників аналізують різноманітні аспекти формування та розподілу доходів. Ці питання розглядаються в працях як західних економістів – Р. Хайлбронера, Л. Тароу, П. Самуельсона, М. Лоренца. Суттєвий внесок у визначення шляхів підвищення доходів зробили такі вітчизняні науковці, як В.П. Антонюк, В.А. Базиліук, Д.П. Богиня, І.К. Бондар, І.Ф. Гнибіденко, Т.М. Кір'ян, А.М. Колот, Е.М. Лібанова, І.Й. Малий, В.О. Мандибура, В.М. Новіков, О.А. Савенко, М.П. Соколик. Та, нажалю, у політиці регулювання доходів в умовах сучасної кризи не використовуються науково-методологічні підходи, закладені у працях науковців-теоретиків, а проблема неефективності цієї політики пов'язується переважно із кризовим політичним та економічним становищем країни, яка опинилася у стані війни.

У науці і практиці державного регулювання доходів немає чіткого обґрунтування багатьох механізмів встановлення соціальних стандартів та пов'язаних із ними процесів формування цін і тарифів на ті блага і послуги, які включаються у мінімальний споживчий кошик. Єдиним способом розв'язання цієї суперечності визначено нарахування субсидій за комунальні послуги для малозабезпечених груп населення. Окрім бідності, на межі якої стає майже половина українців, це веде до загострення багатьох соціально-економічних суперечностей і складає загрозу соціальній безпеці країни.

Мета статті полягає в оцінці головних заходів державної політики регулювання доходів в умовах сучасної кризи та можливих соціально-економічних наслідків здійснення цих заходів на основі дослідження механізму регулювання мінімальних доходів, пенсійного забезпечення та соціального оподаткування.

Матеріали і методи. Інформаційною базою дослідження виступають наукові публікації з проблем розподілу доходів, нормативні документи, статистичні матеріали. Аналіз ґрунтується на використанні системного підходу у дослідженні взаємодії економічних і соціальних чинників у механізмі розподілу доходів.

Результати та їх оцінка. Динаміка реальних доходів населення значно залежить від темпів інфляції. Знецінення грошових доходів, а також заощаджень, капіталу, ренти, прибутків відбувається швидкими темпами та свідчить про значні втрати можливостей щодо реалізації потреб населення, підвищення добробуту, зростання заощаджень, розширення інвестиційної діяльності, розвитку людського і соціального капіталу.

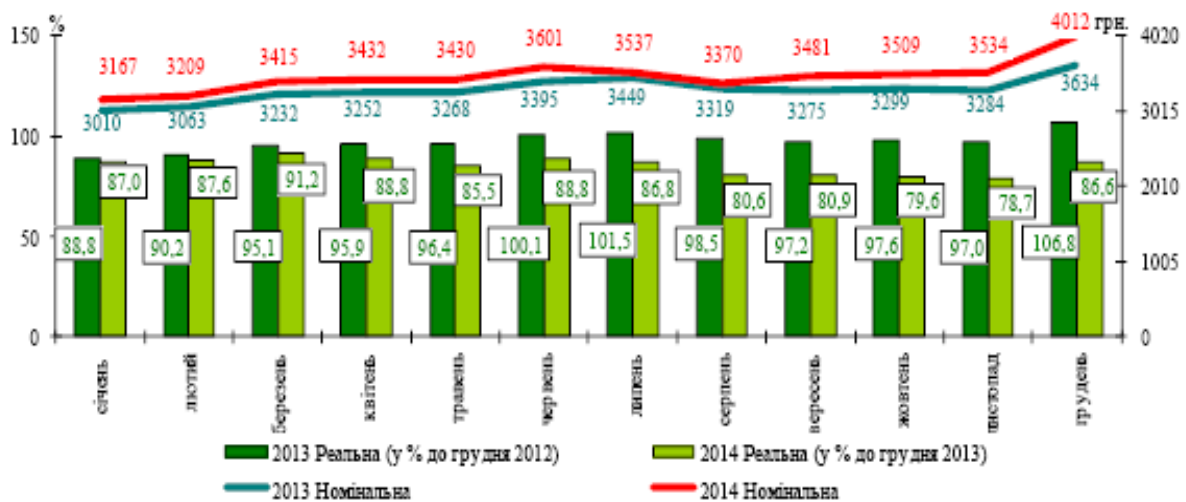

Рис. 1. Динаміка номінальної та реальної заробітної плати в Україні у 2013-2014 роках [11]

Так, у 2010-2014 роках середньомісячна заробітна плата зросла із 2250 грн. до 3476 грн., але темпи зростання номінальної та реальної заробітної плати були неоднаковими. Якщо номінальна заробітна плата у 2014 році порівняно з 2013 роком зросла на 6,8%, то реальна фактично складала 86,6% до рівня 2013 року (Рис. 1).

Така динаміка номінальної та реальної заробітної плати пояснюється зміною цін на товари та послуги, які складають основу споживчого кошика, на які витрачається значна частка споживчих видатків. В Україні у 2014 зафіксовано найвищу інфляцію за останні 14 років. З початку року зросли ціни на продукти харчування та безалкогольні напої (на 20,0%), алкогольні напої та тютюнові вироби (на 23,6%), одяг і взуття (на 13,5%), житло, воду, електроенергію, газ та інші види палива (на 32,6%), предмети домашнього вжитку, побутову техніку та поточне утримання житла (на 23,2%), охорону здоров'я (на 26,5%), транспорт (на 37,7%), зв'язок (на 2,2%), відпочинок і культуру (на 20,3%),

освіту (на 4,6%), ресторани та готелі (на 12,1%), різні товари та послуги (на 19,4%) [4].

У нинішньому 2015 році інфляція може зрости ще дажче, у тому числі у зв'язку з підвищенням тарифів на газ для населення та житлово-комунальні послуги. Це свідчить про стрімке падіння життєвого рівня населення, що веде до зниження споживчого попиту, скорочення сукупної пропозиції, безробіття і негативно впливає на виробництво.

Відповідність доходів соціальним стандартам значно порушено. Базовим державним соціальним стандартом, на підставі якого визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти, є прожитковий мінімум. Фактичний розмір прожиткового мінімуму застосовується для спостереження за динамікою рівня життя в Україні. Розміри головних соціальних стандартів та соціальних гарантії в Україні у 2012-2015 роках подано у табл. 1.

Таблиця 1. Державні соціальні стандарти та гарантії в Україні у 2012-2015 роках (грн.) [2; 3; 6]

	2012 рік з грудня	2013 рік з грудня	2014 рік з грудня	2015 рік з січня	2015 рік з грудня
Прожитковий мінімум (ПМ)					
В розрахунку на місяць на одну особу	1095	1176	1256	1176	1330
для дітей віком до 6 років	961	1032	1102	1032	1167
для дітей віком від 6 до 18 років	1197	1286	1373	1286	1455
для працездатних осіб	1134	1218	1301	1218	1378
для осіб, які втратили працездатність	884	949	1014	949	1074
Державні соціальні гарантії					
Мінімальна заробітна плата	1134	1218	1218	1218	1378
Мінімальна пенсійна виплата	884	949	949	949	1074
мінімальна допомога по безробіттю	872	936,64	936,64	949	1074

За даними таблиці бачимо, що величина мінімальних соціальних виплат фактично залишається на рівні мінімального споживчого кошика, який було визначено 3 роки тому. Особливо вразливою є ситуація, що склалася у 2014-2015 роках, оскільки мінімальні доходи не індексуються з огляду на кризове становище в країні.

Протягом 2015 року розмір посадового окладу працівника I тарифного розряду ЄТС залишиться на рівні 1 січня 2013 року (852 грн.), що не дозволить зменшити розрив між розмірами цього показника і мінімальної заробітної плати (366 грн.) та призведе до зниження рівня життя працівників бюджетної сфери. Кабінет міністрів планує у 2015 році затвердити й особливий порядок індексації грошових доходів населення у межах фінансових ресурсів бюджетів усіх рівнів. Тобто уряд у черговий раз прагне впровадити «ручне управління» умовами оплати праці бюджетників та зекономити за рахунок відміни, або звуження законодавчо закріплених соціальних гарантії та пільг.

«Замороження номінального розміру мінімальної заробітної плати в розмірі 1218 грн. (на рівні грудня 2013 року) відбувається на тлі зростання цін на товари і послуги, підвищення комунальних тарифів, девальвації гривні. Сьогодні державна гарантія – мінімальна заробітна плата на 400 гривень менше фактичного прожиткового мінімуму (у цінах січня 2015 року – 1611 грн.) і ледь перевищує 38 євро на місяць», – зазначають у Федерації. За даними профспілок, українська мінімальна заробітна плата в сім разів нижче, ніж в Естонії, Словаччині, Угорщині, Чеській Республіці, в 15-40 разів – менше ніж в Австрії, Люксембурзі, Німеччині, Франції

і втричі нижче певного ООН рівня бідності на 5 доларів США в день [10].

Щорічне підвищення мінімальної заробітної плати не встигає за загальною динамікою зарплати, а відсоткове відношення мінімальної зарплати до середньої (індекс Кейтця) в Україні не дотягує до рекомендованого МОП і Світовим банком у діапазоні 50–60% та має тенденцію до зниження (Рис. 2).

В Україні максимальне співвідношення між середньою та мінімальною заробітними платами у 43,5% було досягнуто в 2000 році. Враховуючи те, що мінімальна заробітна плата в нашій країні є об'єктом оподаткування доходів фізичних осіб та утримання єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, реальне співвідношення є значно нижчим [7].

З метою поліпшення співвідношення між мінімальною і середньою заробітною платою з урахуванням податку на доходи фізичних осіб рішенням Конституційного Суду від 22.05.2008 № 10-рп/2008 було схвалено збільшення прожиткового мінімуму, визначеного для осіб, які відповідно до законодавства підлягають обов'язковому державному соціальному страхуванню, на розмір ставки податку з доходів фізичних осіб, то ситуація виглядає ще гірше. З урахуванням росту споживчих цін і тарифів на комунальні послуги прожитковий мінімум та зростання доходів має прив'язуватися до нової вартості споживчого кошика. А у вартості готової продукції необхідно встановлювати реальну вартість робочої сили (а не лише зростаючу вартість інших ресурсів).

Рис. 2. Динаміка середньомісячної та мінімальної заробітної плати та їх співвідношення [7]

Нині, як зазначають фахівці Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України [9], розміри прожиткового мінімуму встановлюються виходячи із фінансових можливостей держави, при розрахунку соціальних виплат використовується рівень забезпечення прожиткового мінімуму, що значно зменшує розміри соціальних допомог та пенсій і не забезпечує достатній життєвий рівень населення. Ці висновки підтверджуються розрахунками. Так, обсяг видатків у 2013 році на фінансування державної соціальної допомоги, що визначається на підставі діючого законодавства (в т.ч. із використанням рівня забезпечення прожиткового мінімуму), складає 37 012,0 млн. грн. У разі розрахунку допомоги на основі підвищення їх розмірів до рівня діючого прожиткового мінімуму обсяг необхідних видатків з державного бюджету буде складати вже 59 536,2 млн. грн. Тому підвищення розмірів прожиткового мінімуму потребує додаткових бюджетних коштів. Однією із пропозицій по пошуку таких коштів в останні роки звучить теза щодо відміни пільг населенню. Проблемою залишається нерівномірність розподілу доходів. Децильний коефіцієнт диференціації грошових доходів населення у 2014 році склав 3,9. Коефіцієнт концентрації доходів (Індекс Джині) у 2014 році склав 0,259. Співвідношення грошових доходів найбільш і найменш забезпечених 10% населення (децильний коефіцієнт фондів) склав 5,9 разів. Співвідношення грошових доходів найбільш і найменш забезпечених 20% населення (квільний коефіцієнт фондів) склав 3,8 разів [1].

Україна відноситься до країн з низькою диференціацією доходів і, навіть, знаходиться поруч зі скандинавськими країнами, відомими своєю яскраво вираженою соціальною спрямованістю. Більш того, при такій низькій диференціації відзначається тенденція до подальшого зниження індексу Джині (у період між 1996-1998 роками коливалися між 39,1 і 41,3%; у 2010 році він склав 0,26). Значення індексу стрімко наближається до значень показника радянського періоду, коли воно становило від 22 до 23%. Україна, навіть з урахуванням істотного зниження офіційних показників, відноситься до країн з диференціацією видимих доходів нижче середнього.

Необхідно зауважити, що офіційні показники нерівності в Україні, і, зокрема, коефіцієнт Джині, істотно занижені внаслідок низького рівня достовірності вихід-

ної інформації. Важливо врахувати хоча б той факт, що у 2013 році за кількістю долларових мільярдерів Україна опинилася на 27 позиції світового рейтингу. У світовій клуб мільярдерів входять 18 українців, розмір активів яких становить \$49 мільярдів. У силу своєї конструкції коефіцієнт Джині не відображає рівня концентрації доходів у самій верхній групі домогосподарств. Це означає, що необхідно оцінювати рівень концентрації багатства і доходів у тій групі населення, яка або випадає з розгляду при використанні стандартних показників, або не чинить на них істотного впливу. Низький рівень цієї достовірності визначається також значним рівнем недостатнього охоплення домогосподарств з високими рівнями доходу і значним приховуванням інформації про домогосподарства. Домогосподарства, що мають великі доходи, при обстеженні їх занижують. Значна частка доходів офіційного не фіксується у вітчизняній статистиці.

Нааявно на сьогодні модель оподаткування демонструє дедалі нижчу ефективність в умовах щораз більшої тінізації економіки, зростання частки самозайнятих, працівників малого бізнесу та неофіційно працевлаштованих громадян. Податки з доходів фізичних осіб (42,3 млрд. грн.) та підприємств (32,9 млрд. грн.) разом ледь покривають 14% витрат державного бюджету 2014 року. Причина – значна тінізація як перших (через великий відсоток неофіційних, «конвертних» доходів), так і других (унаслідок дії офшорних схем).

Оподаткування доходів громадян та сплата єдиного соціального податку суттєво впливають на соціально-економічне становище як на даний час, так і у довгостроковій перспективі. З 1 січня 2015 року зменшено ставку єдиного соціального внеску з 41% до 16,4%. Але лише за умови, якщо зарплата на підприємстві більше 3-х мінімальних зарплат. Якщо зарплата становить, наприклад, дві мінімальні зарплати, то ставка єдиного соціального внеску залишається на рівні від 34,8% до 38,11% залежно від категорії. Запроваджено оподаткування великих заробітних плат: 15% – для доходів до 10 мінімальних заробітних плат, 20% – для доходів понад 10 МЗП (з суми перевищення).

Насправді, впровадження цих змін веде до значного скорочення чисельності працівників і значно погіршує умови функціонування бізнесу. За розрахунками, має відбутись незвично сприятливий збіг обставин, щоб доходи від єдиного соціального внеску не зменшилися.

Висновки. Соціально-економічні наслідки соціальної політики держави, спрямованої на забезпечення зростання добробуту на основі удосконалення відносин розподілу, виявилися дуже суперечливими та зумовили низку негативних наслідків. Як показує досвід соціального реформування економіки у сучасних умовах, для соціальної політики є характерними: орієнтація системи соціальної підтримки переважно на пряму підтримку прошарків, які перебувають у соціальній апатії, що значно послаблює кумулятивний ефект соціальної політики для забезпечення соціальної стабільності в країні; нехтування інтересами працездатного населення – через недостатню увагу до забезпечення реалізації права на гідну працю та збереження низького загального рівня оплати праці, значний рівень тіньової зайнятості

тощо; відсутність цілеспрямованих дій щодо розширеного відтворення людського капіталу внаслідок надмірної соціальної нерівності, несистемної політики в освітній сфері, вкрай обмеженого доступу до висхідних «соціальних ліфтів»; неефективна система соціального захисту, яка значною мірою має нецільовий характер тощо. Це розцінюється як суперечність між офіційно декларованими в політиці й закріпленими в Конституції України та в ратифікованих міжнародних договорах положеннями щодо соціальної орієнтованості держави і відсутністю реальних суттєвих зрушень у соціальній сфері та за очевидного посилення соціального розширення стає чинником падіння довіри до політики держави і її органів, наростання суспільного роздратування.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Витрати і ресурси домогосподарств України, 2014, № 1 / URL: www.ukrstat.gov.ua
- [2] Державні соціальні стандарти на 2015 рік. (Згідно Закону України "Про Державний бюджет України на 2015 рік" №80-VIII від 28.12.2014р.) / URL: http://yuroblik.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=318&Itemid=47
- [3] Державні соціальні стандарти та гарантії / Л. Ільчук / URL: http://cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=353:2014-02-14-06-30-3&catid=20:2010-06-13-21-06-26&Itemid=27
- [4] Дорогий газ і галопуюча інфляція відправляють українців за межу бідності / Економіст, 6.01.2015р. / URL: <http://ua-ekonomist.com/9120-dorogiy-gaz-galopuyucha-nflyacya-vdpravlyayut-ukrayincv-za-mezhu-bdnost.html>
- [5] Індекси споживчих цін у 2013-2014 роках Міністерство соціальної політики / URL: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/category?cat_id=141688України
- [6] Інформація щодо фактичного розміру прожиткового мінімуму станом за грудень 2014 року Міністерство соціальної політики України / URL: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?jsessionid=E9D107CFF69089C752CEE9B94EDA423.app1?art_id=171140&cat_id=141688
- [7] Інформаційно-аналітичні матеріали на засідання НТСЕР до питання про стан реформування оплати праці. Федерація Профспілок України. Департамент виробничої політики та колективно-договірного регулювання. К. – 31 с.
- [8] Основні напрями оптимізації системи соціального захисту в Україні: аналіт. доп. / О.О. Кочемировська, О.М. Пищуліна. – К.: НІСД, 2012. – 88 с.; Напрями оптимізації державної політики у сфері розвитку трудового потенціалу України: аналіт. доп. / О.О. Кочемировська. – К.: НІСД, 2013. – 38 с.
- [9] Оцінка фінансування соціальних виплат за умови зміни розмірів прожиткового мінімуму та відміни пільг /Л. Ільчук, Н. Баранова, І. Камінік, Н. Поляк, З. Самерханов, О. Тарасюк, Т. Чуруксаєва. – КІІВ 2014. – 38 с.
- [10] Профспілки: Мінімальна зарплата в Україні нижче рівня бідності. Соцпортал / URL: <http://socportal.info/2015/03/04/profspilki-minimal-na-zarplata-v-ukrayini-nizhne-rivnya-bidnosti.html>
- [11] Соціально-економічний розвиток України за 2014 рік (без урахування тимчасово окупованої Республіки Крим і м. Севастополя). Державна служба статистики України. / URL: www.ukrstat.gov.ua

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Ukrainian household expenditures and resources, 2014, # 1 / URL: www.ukrstat.gov.ua
- [2] State social standarts 2015. (According to the Law of Ukraine "On State Budget of Ukraine for 2015" №80-VIII of 12.28.2014) / URL: http://yuroblik.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=318&itemid=47
- [3] State social standarts and garanties / L. Il'chuk / URL: http://cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=353:2014-02-14-06-30-3&catid=20:2010-06-13-21-06-26&itemid=27
- [4] Expensive gas and galloping inflation sent Ukraine into povetry / ekonomist, 6.01.2015r. / URL: <http://ua-ekonomist.com/9120-dorogiy-gaz-galopuyucha-nflyacya-vdpravlyayut-ukrayincv-za-mezhu-bdnost.html>
- [5] Consumer prices in 2013-2014. Ministry of social politics / URL: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/category?cat_id=141688ukrayiny
- [6] Infotmation on actual living wage 2013-2014. Ministry of social politics / URL: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?jsessionid=e9d107cff69089c752cee9b94edae423.app1?art_id=171140&cat_id=141688
- [7] Informational and analitical materials on session of NTSEC . Federatsiya profspilok ukrayiny. Department of industrial policy and collective bargaining regulation. K. – 31 p.
- [8] Main directions of optimization of social protection in Ukraine / O.O. Kochemyrovs'ka, O.M. Pyshchulina. – K.: nisd, 2012. – 88 p.; Areas of optimization of state policy in the sphere of labor potential of Ukraine analytical report / O.O. Kochemyrovs'ka. – K.: NISD, 2013. – 38 p.
- [9] Assessment of social benefits financing provided resize a living wage and the abolition of privileges / L. Il'chuk, N. Baranova, I. Kaminyk, N. Polyak, Z. Samerkhanov, O. Tarasyuk, T. Churuksayeva. – Kyiv, 2014. – 38 p.
- [10] Trade unions: the minimum wage in Ukraine is lower than the level of poverty/ URL: <http://socportal.info/2015/03/04/profspilki-minimal-na-zarplata-v-ukrayini-nizhne-rivnya-bidnosti.html>
- [11] Socio-economic development of Ukraine in 201 (excluding temporary occupied Republic of Crimea and in Sevastopol). State Statistics Service of Ukraine. / URL: www.ukrstat.gov.ua

State income regulation policy in Ukraine under the crisis

A.V. Dutchak

Abstract. The author analyzes the major events of state income policy in Ukraine under the current crisis, as well as their socio-economic consequences. Much attention is given to identifying the main problems of the state social policy: the orientation of the social protection system primarily on direct support to the poorest; maintaining low overall level of wages; saving excess of social inequality and others. This is regarded as a contradiction between the officially declared provisions of the social orientation of the state and the lack of real substantial changes in the social sphere.

Keywords: minimum consumer basket; real income; pensions, unified social tax; income differentiation; the problem of poverty

Концептуальні підходи щодо побудови та функціонування логістичних систем в контексті логістичного менеджменту підприємств

О.С. Пилипенко*

Донбаський державний педагогічний університет, м. Слов'янськ, Україна

*Corresponding author: o.s.pilipenko@mail.ru

Paper received 30.04.15; Revised 03.06.15; Accepted for publication 09.06.15.

Анотація. У статті висвітлено концептуальні підходи щодо застосування сучасних логістичних технологій в процесі побудови ефективних логістичних систем підприємства, удосконалення механізму управління потоковими процесами. Автором обґрунтовано необхідність використання системного підходу щодо забезпечення інтеграції та чіткості взаємодії всіх елементів логістичної системи.

Ключові слова: логістика, логістична концепція, логістичні системи, логістичний менеджмент, інтеграція, ресурсо-провідна система, товарно-матеріальний потік

Вступ. У процесі адаптації національної економіки України до глобальних змін у контексті подальшої Європейської інтеграції, логістика, як науковий напрям управлінської науки, стрімко і впевнено входить як у господарський механізм підприємств і організацій, так і в наукову сферу.

Особливості логістичного підходу в управлінні ресурсами реалізуються через зміну пріоритетів господарської діяльності. Головну роль при цьому відіграє не продукт, а процес у формі потоку. Управління потоковими процесами, їх перетворення й інтеграція є формою управління, яка перевершує традиційні як за рівнем творчого потенціалу, так і за ефективністю кінцевих результатів.

Останніми роками зростаючого значення набуває концепція логістики наряду з концепцією маркетингу як засіб забезпечення стійких економічних позицій вітчизняних підприємств та досягнення успіху в загостреній конкурентній боротьбі на ринку. Аналіз розвитку логістики у розвинутих країнах і створення різноманітних форм логістичних інтеграцій дозволяють не тільки визнати високу ефективність застосування цієї економічної концепції у практиці господарювання, а й достатньо значне непророблене поле для науково-теоретичних осмислень.

Актуальність теми дослідження зумовлена потенційними можливостями підвищення ефективності функціонування ресурсопровідних систем, які відкриваються із використанням логістичних знань. Логістика є прикладом системного підходу до вирішення проблем бізнесу. Завдання логістики полягає в узгодженні фізичної дистрибуції й управлінні матеріалами для заощадження грошей і вдосконалення обслуговування. Отже, лідерство на сьогоднішній день має той, хто компетентний у сфері логістики та володіє її методами.

Короткий огляд публікацій з теми дослідження. Значний вклад у дослідження проблем логістичного менеджменту на підприємстві внесли такі відомі зарубіжні вчені, як Е. Вогель, Е. Ворнер, Р. Ербе, Д. Кісінг, П. Кругман, С. Ліндер, Д. Лейк, Д. Лодж, Р. Нельсон, Б. Олін, М. Портер, М. Познер, Д. Репкін, Дж. Стренд, Д. Сакс, Дж. Харт, Е. Хекшер. Останнім часом ці проблеми розробляються також вченими з пострадянських країн, зокрема російськими та українськими: О.О. Бакаєвим, Р.В. Волошиним, А.М. Гаджинським, Т.Г. Дудар, С.П. Гриненко, Л.М. Гурч, В.М. Кислим, Л.Л. Іваніцькою, А.Г. Кальченко, В.В. Кривещенко, Є.В. Криківським, О.П. Кутахом, Л.А. Пономаренко та іншими.

В останні роки серед західних фахівців у сфері логістики домінує точка зору про те, що в сучасних умовах виробництва удосконалення управління матеріально-технічним забезпеченням з орієнтацією тільки на мінімізацію витрат вже не відповідає нагальним потребам. На їхню думку, управління стає оптимальним лише тоді, коли воно базується на логістичній концепції, що тісно пов'язана з активною ринковою стратегією [4].

Використання міжнародних термінів “логістика” та “менеджмент” свідчать про те, що йдеться про виробничу та посередницьку діяльність у ринковому середовищі. Об'єктом вивчення логістичного менеджменту управління матеріальними і пов'язаними із ними інформаційними та фінансовими потоковими процесами. Широке використання логістики на практиці господарської діяльності пояснюється необхідністю скорочення тимчасових інтервалів між набуванням сировини й постачанням товарів кінцевому споживачеві. Логістика дозволяє мінімізувати товарні запаси, а в низці випадків взагалі відмовитись від їх використання, дозволяє скоротити час доставки товарів, прискорює процес отримання інформації, підвищує рівень сервісу [1,3].

Логістичний менеджмент включає в себе управління транспортом, складським господарством, запасами товарів, кадрами, інформаційними системами, комерційною діяльністю та іншими галузями. Принципова новизна логістичного підходу – органічний взаємозв'язок, інтеграція вищевикладених галузей у цілісну ресурсопровідну систему.

Метою статті є висвітлення концептуальних підходів щодо побудови та функціонування логістичних систем в контексті логістичного менеджменту підприємств.

Матеріали і методи. Велике значення для ефективного бізнесу мають окремі властивості логістики, зокрема: інтеграційна спрямованість (як вертикальна, так і горизонтальна), спрямованість на скорочення собівартості продукції, підвищення оборотності капіталу, оптимізацію процесів постачання, виробництва та розподілу тощо.

Необхідність залучення логістичних технологій викликана наступним.

1. Зростання вартості транспортних послуг і розуміння необхідності більш жорсткого контролю цих витрат. Транспорт перестав бути стабільним фактором підприємницької діяльності.
2. Вичерпання прямих резервів у підвищенні ефективності виробництва, коли переважна частина прибутку формувалась безпосередньо у сфері виробництва.

3. Зміна підходів до формування матеріальних запасів – різке переведення запасів продукції з роздрібною торгівлі до сфери виробництва й оптової торгівлі.
4. Посилення ролі маркетингу у формуванні асортиментної політики. Це призвело до значного збільшення видів товарів і, відповідно, до збільшення запасів – ускладнення роботи із планування запасів і їхньому управлінню.
5. Науково-технічний прорив у сфері комп'ютерних технологій визначив можливість залучення принципово нових логістичних технологій, які базуються на застосуванні великої кількості інформації.
6. Підвищена увага суспільства до проблем забруднення навколишнього середовища й пов'язаних з цим питань утилізації та повторного використання відходів виробництва.
7. Розвиток нових форм організації оптової і роздрібною торгівлі як товарами промислового призначення, так і масового попиту з формуванням нетрадиційних каналів розподілу [7].

Вивчення коливань попиту, виробництво відповідно до стандартів якості обслуговування споживачів – це те, що вирізняє сучасний логістичний підхід до управління процесами й переносять маркетингову концепцію виробництва з царини теорії в сферу практичного менеджменту фірми.

Слід акцентувати, що жодне підприємство не може бути рентабельним, поки не контролює своїх логістичних витрат, тому ціна продукту має покривати всі види витрат, пов'язаних з виробництвом. Коли є значні витрати у сфері логістики, їй треба перекласти їх на споживачів, тобто зробити ціни вищими, ніж у конкурентів, або знизити якість ризикуючи втратити довіри покупців. Витрати на транспортування – це найважливіший чинник під час визначення ціни продажу товару.

Процес створення організаційних структур логістичного управління матеріальними потоками визначається умовами чинного правового регулювання. Природа правового поля (структура, якість, стабільність тощо) впливає на ступінь централізації системи управління, ієрархію логістичного управління, удосконалення всіх форм менеджменту тощо. Вона також допомагає виявити та ліквідувати невідповідність деяких управлінських структур чинному законодавству [6].

Наявність багатьох сфер і галузей логістики дозволяє розглядати процес руху матеріальних та пов'язаних з ними інших потоків з позицій системного підходу. Зручність даного підходу полягає в тому, що при його використанні виникає можливість розгляду техніко-технологічної, організаційно-економічної, соціально-психологічної та інших складових процесу матеріалота товароруку в сукупності із можливістю врахування впливу одного елемента на інші.

Будь-яка логістична система складається із окремих елементів-ланок, між якими встановлені певні функціональні зв'язки. Вибір типу логістичної системи залежить від комплексу виконуваних функцій та ряду критеріїв, які їх характеризують: ступінь надійності поставок; мінімальна тривалість транспортування; мінімальні транспортні витрати, гнучкість системи; забезпечення зберігання вантажів; швидкість обробки замовлень; мінімальні витрати на пакування вантажів; низькі витрати на страхування [2].

Результати та їх обговорення. Сучасний розвиток логістичних систем характеризується певними тенденціями в напрямку підвищення рівня логістичної агрегації. Такими можна вважати тенденції щодо працездатності (потенціалу), дислокації (розміщення) і часових структур економічних систем, що безпосередньо стосуються трансформації логістичних процесів і потреб.

Удосконалення структур управління товарно-матеріальними потоками можливе через створення різноманітних координуючих механізмів. У разі управління матеріалами це передусім удосконалення системи планування, розподілу й контролю коштів, укладених у матеріальні ресурси, використання різних економічних механізмів або призначення спеціальних керівників-координаторів, що дає змогу забезпечити збалансоване функціонування апарату управління [3].

Управлінський механізм пов'язаний з упровадженням спеціально розроблених управлінських процедур, основою яких є планування виробництва, збуту, зберігання й транспортування як єдиного матеріального потоку. Поняття “логістична система” може застосовуватися щодо органів управління. З одного боку, це певна кількість структурних елементів, що функціонують для досягнення єдиної мети, а з іншого, – план досягнення суб'єктом управління.

На наш погляд, логістичну систему можна визначити як процес управління матеріальними потоками та готовою продукцією, а також супутніми їм потоками в сфері макрологістики та мікрологістики, яка сприяє підвищенню організованості всіх економічних процесів для досягнення щонайбільшої ефективності.

Більшість реально функціонуючих на практиці логістичних систем, яким притаманні основні риси складних систем, дають змогу використовувати під час аналізу та синтезу їх системний підхід:

1. Складність. Для логістичних систем характерні велика кількість елементів, складний характер взаємодії між окремими елементами та функціями, що виконує система, наявність організованого управління, вплив на систему безлічі схоластичних чинників зовнішнього середовища.
2. Ієрархічність, тобто підпорядкування елементів нижчого рівня елементам вищого з погляду функціонального логістичного управління.
3. Емерджентність (цілісність) – здатність системи виконувати задану цільову функцію, що реалізується тільки логістичною системою загалом, а не окремими її ланками або підсистемами.
4. Структурність – наявність визначеної організаційної структури логістичної системи, яка складається з взаємопов'язаних об'єктів і суб'єктів управління, що реалізують задану мету.
5. Єдність із зовнішнім середовищем [5].

Світова практика створення логістичних систем управління показала, що логістичні принципи управління виробництвом і роботою інших організацій в сучасних умовах можна розглядати як найважливіші магістральні напрями нормалізації розвитку з метою посилення режиму економії трудових, матеріальних, грошових та енергетичних ресурсів, підвищення ефективності управління на різних рівнях, забезпечення потрібної кількості споживчих благ.

Висновки. Логістика розглядається як інтегральний інструмент менеджменту, що сприяє досягненню стратегічних, тактичних і оперативних цілей організації виробничо-господарської діяльності підприємства за рахунок:

- ефективного з погляду зниження загальних витрат і задоволення вимог кінцевих споживачів до якості продуктів і послуг;
- управління матеріальними й сервісними потоками а також супутніми їм потоками інформації й фінансів.

Утворення логістичних систем має на меті оптимізацію товароруку, тому для досягнення максимального ефекту побудова таких систем повинна відповідати наступним принципам:

1. Координація всіх процесів та елементів товароруку починаючи від закупівлі сировини і закінчуючи продажем товарів кінцевому споживачу.
2. Впровадження систем інтеграційного управління і контроль за рухом та використанням всіх товарів і ресурсів.
3. Орієнтація управління на інтегрований наскрізний потік (без поділу на постачання, виробництво, збут).
4. Висока здатність до адаптації та переорієнтації.
5. Чітка координація діяльності всіх функціональних елементів логістичної системи.
6. Побудова ефективної та безперервної інформаційної системи обміну інформацією на основі новітніх досягнень науки і техніки, а також із широким використанням елементів зворотного зв'язку.

Логістичні системи функціонують в умовах невизначеності, турбулентності зовнішнього середовища для кон'юнктури ринку. За цих обставин неодмінною якістю логістичної системи є її здатність до адаптації. Висока надійність та забезпечення стійкості – один з фундаментальних принципів її функціонування.

Таким чином, основу побудови та функціонування логістичної системи становлять вагомні концептуальні фактори: реалізація системного підходу, що має свій вияв насамперед в інтеграції та чіткості взаємодії всіх елементів логістичної системи. Цей фактор знаходить своє відображення у розробці і впровадженні єдиного технологічного процесу виробничо-транспортної системи, у переході від окремих видів устаткування до створення виробничо-складських та виробничо-транспортних систем. В сучасних умовах високого рівня автоматизації логістиці притаманна індивідуалізація вимог до технологічного і підйомно-транспортного устаткування та промислової продукції, тобто відмова від універсальності на користь більш повної відповідності устаткування конкретним умовам.

При створенні логістичної системи та проектуванні її окремих елементів слід передбачити вимоги гуманізації технологічних процесів щодо створення сучасних умов праці та уникнення несприятливого впливу на довкілля. Однією з обов'язкових умов тут є врахування сукупних витрат протягом усього логістичного ланцюжка з орієнтацією на ринок, розвиток послуг на сучасному рівні, забезпечення гнучкості, надійності та високої якості.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Кальченко А.Г., Кривещенко В.В. Логістика: Навч. посіб. – 2-ге вид. – Київ: КНЕУ, 2008. – 472 с.
- [2] Кислий В.М., Біловодська О.А., Олефіренко О.М., Смолянник О.М. Логістика: Теорія та практика: навч. посіб. – К.: ЦУЛ, 2010. – 360 с.
- [3] Крикавський Є.В. Логістика підприємства. Навч. посіб. – Львів: ДУ «Львівська політехніка», 2004. – 448 с.
- [4] Карп І.М. Використання логістичних систем в управлінні підприємством: Спец. 08.06.01 – економіка, організація і управління підприємствами. – Тернопіль, 2006. – 190 с.
- [5] Сивак Р.Б. Управління ланцюгами створення цінності продукту: логістичний підхід / Спец. 08.00.04- Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). – Тернопіль, 2008. – 187 с.
- [6] Смиринський В.В. Управління матеріальними ресурсами: навчальний посібник. – К.: ІСДО, 1996.
- [7] Тридід О.М., Таньков К.М., Леонова Ю.О. Логістика: Навч. посіб. – Київ: Професіонал, 2008.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Kal'chenko, A.H., Kryveshchenko, V.V. Logistics: Training guidances. – 2nd ed. – Kyiv: KNEU, 2008. – 472 p.
- [2] Kyslyy, V.M., Bilovods'ka, O.A., Olefirenko, O.M., Smolyanyuk, O.M. Logistics: Theory and Practice: teach. guidances. – K.: TSUL, 2010. – 360 p.
- [3] Krykav's'kyy, Ye.V. Logistics of company. Teach. guidances. – L'viv: DU «Lviv Polytechnic», 2004. – 448 p.
- [4] Karp, I.M. Using of logistics systems in enterprise management: Spec. 08.06.01 – Economy, organization and management of enterprises. – Ternopil', 2006. – 190 p.
- [5] Syvak, R.B. Office of product value chain: logistic approach / Spec. 08.00.04- Economy and management of enterprises (by branch of economic activity). – Ternopil', 2008. – 187 p.
- [6] Smyrychyn's'kyy, V.V. Material source management: training manual. – K.: ISDO, 1996.
- [7] Trydid, O.M., Tan'kov, K.M., Leonova, Yu.O. Logistics: Training. guidances. – Kyiv: Professional, 2008.

Conceptual Approaches to the Construction and Operation of Logistics Systems in the Context of Logistics Management of Enterprises

O.S. Pylypenko

Abstract. In the article the conceptual approaches to the use of the modern logistics technologies in the process of creating effective enterprise logistics systems, the improvement of the management mechanism of the flow processes. The author substantiates the need for the systematic approach to ensure the integration and exactness of the interaction of all the elements of the logistics system.

Keywords: *logistics, logistics concept, logistics system, logistics management, integration, resource operating system, inventory-material flow*

CONTENT

PHILOSOPHY	6
Brands as a universal means of communication	
<i>B. Mantul, L. Vasilieva</i>	6
Аффективность как атрибут новой субъектности: онтологическая и гносеологическая реконфигурация	
<i>Е.В. Ходус</i>	9
HISTORY	14
Viktor Lvovich Kirpichev's childhood and youth. The famous scientist and higher technical education founder becoming	
<i>S. Radoguz</i>	14
Діяльність СРСР щодо обліку людських втрат та матеріальних збитків, заподіяних у роки Другої світової війни в Україні	
<i>А.О. Мухаровська</i>	17
Організаційний період соціалістичного руху в Румунії (1918-1921 рр.)	
<i>І. Піддубний</i>	21
Створення та функціонування громадських осередків місцевої пожежної охорони в Україні (кінець XIX – початок XX ст.)	
<i>О.З. Силка</i>	26
POLITICAL SCIENCE	30
Theoretical aspects of conflict issues in public administration	
<i>V.P. Samoday, Y.P. Mashyna</i>	30
Use of water resources and organizational support for their public administration in Ukraine	
<i>N.V. Vostrikova</i>	36
Політичні партії в механізмі взаємодії місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування	
<i>К.А. Донченко</i>	40
Розвиток філософії права у наукових підходах теоретиків Франкфуртської школи	
<i>І.О. Козакевич</i>	43
Особливості мовної політики держави щодо розвитку мов національних меншин	
<i>Г.І. Луцишин</i>	47
Становление законодательства по децентрализации публичной власти Украины в 1991 – 2015 гг.	
<i>Е.В. Мануилова</i>	51
Опозиція до гетьмана І. Виговського та доля Гадяцької угоди	
<i>С.В. Полтавець</i>	55
Авторитаризм як джерело цинізму	
<i>В.І. Рябченко</i>	59
ECONOMICS	63
The sequence of the working out the eco-logistic strategy of enterprise development	
<i>B.D. Hrechyn, С-М.М. Chyhcul</i>	63
Державна політика регулювання доходів в Україні в умовах кризи	
<i>А.В. Дутчак</i>	68
Концептуальні підходи щодо побудови та функціонування логістичних систем в контексті логістичного менеджменту підприємств	
<i>О.С. Пилипенко</i>	72

Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos

The journal is published by the support of
Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe

Készült a Rózsadomb Contact Kft nyomdájában.
1022 Budapest, Balogvár u. 1.
www.rcontact.hu